

EVOLUCE A REVOLUCE
Úvod do života a myšlenek
P. A. Kropotkina

Graham Purchase

Anarchistická knihovna 16
www.jaime.cz
Praha 2014

Ediční poznámka

Tento text byl poprvé elektronicky zveřejněn 28. 7. 2003 na webových stránkách www.anarchismus.org v rámci Anarchistické knihovny FSA. V tištěné formě zpřístupněn nebyl. V listopadu 2009 jsem text přehlédl a lépe zformátoval. V létě 2014 byl text znovu přehlédnut.

Poznámka autora

Chtěl bych poděkovat Tonymu Skillenovi za rady, poskytnuté v rané fázi vzniku této knihy. Děkuji rovněž Chrisu Cherry, Larrymu Chase a Karen Shippot za jejich pomoc a univerzitám v Adelaide a Saskatchewanu za finanční podporu během období, kdy jsem si opatřoval prameny pro tento text.

Věnování

Matce a otci za to, že mě povzbuzovali v mých studiích

Obsah:

Předmluva k prvnímu českému vydání

- 1 Úvod - život a doba Petra Kropotkina
 - 2 Vzájemná pomoc: faktor evoluce
 - 3 Kropotkinova teorie komunitní r/evoluce
 - 4 Otázka sociálního konfliktu
 - 5 Kultura, komunita a individualita
 - 6 Kropotkinova metafyzika přírody
 - 7 R/evoluce
- Poznámky

Předmluva k prvnímu českému vydání

Současná česká post-anarchistická subkultura podle mého názoru do značné míry setrvává v intelektuálním područí marxismu a neo-marxismu, šířenému převážně akademickými badateli, kteří jsou často zároveň sami politicky aktivní. Zabývat se historií a současností vědeckých snah, které měly naopak svébytné anarchistické jádro, není v těchto kruzích žádoucí. O to důležitější je tato kniha australského anarchisty a ekologa Grahama Purchase, vycházející z jeho dlouholetých výzkumů a disertační práce *Peter Kropotkin: Ecologist, Philosopher and Revolutionary*, obhájené na New South Wales University v roce 2003.

Mnoho současných společenskovedních titulů je sepsáno v převládající a pro běžného čtenáře téměř nesrozumitelné akademické hantýrce. Její téměř šifrovaný charakter však není doprovodným jevem „vyšší“ úrovně poznání. Velmi často představuje pouze statusový symbol, mající vyznačit hranice sociální skupiny akademiků a nadřadit je laickým čtenářům. Vědců, kteří se tomuto v důsledku potenciálně autoritářskému pokušení dokáží vyhnout, není mnoho. Purchase ale mezi ně nashťestí patří. Svoji práci, určenou pro nejširší skupinu zájemců o anarchismus, napsal vědecky fundovaně, ale srozumitelně a přístupně. Jeho popularizační knihu je radost číst.

Praha, srpen 2014

Kapitola 1

Úvod - život a doba Petra Kropotkina

Kníže Petr Kropotkin se narodil v roce 1842 do prastaré aristokratické rodiny, jejíž rodokmen sahá až k zakladatelům Moskvy z řad Vikingů. Matka, které vzdal čest ve svých *Pamětech* za její velkou vřelost a soucit, naneštěstí zemřela ještě, když byl velmi mladý. Na malého chlapce nicméně měla velice pozitivní a mimořádně silný vliv. Otec měl na druhé straně, přestože byl přítomen jen zřídka, na jeho výchovu vliv silně negativní. Byl to pateticky konzervativní muž, žijící mnišským vojenským životem. Tvrdý autoritář, ovládající své děti pomocí strachu a toužící po tom, aby všichni synové nastoupili vojenskou dráhu. Jedinými hračkami, které jim kdy poskytl, byla puška a strážní budka. Zřejmě dosti tvrdé a emočně vyhladovělé dětství a mládí bylo do značné míry kompenzováno prostřednictvím Petrova silného citového a intelektuálního vztahu se starším bratrem Alexandrem⁽¹⁾.

Konec dětství byl definitivně zpečetěn ve věku osmi let, když malý chlapec na plese náhodou padl do oka caru Mikuláši I. Car nařídil, aby ho zapsali do *Corps de Pages*. To byla nejprestižnější vojenská akademie v Rusku. Nejenže poskytovala osobní pobočníky carské rodině, ale rovněž zajišťovala vynikající a mimořádně lukrativní kariéru u dvora nebo v armádě. Petr začal brzy nesnášet vojenský režim v akademii, odpovídající běžné armádní disciplíně. Akademie mu nicméně poskytla vynikající učitele a překvapivě široké a liberální vzdělání. Petr byl tak schopen přetrpět životní styl, který by se ukázal nesnesitelným, pokud by se nemohl uchýlit do soukromého intelektuálního světa, který ochotně sdílel se svým bratrem.

Navzdory četným konfliktům s autoritou Petr akademii absolvoval v roce 1862 jako nejlepší ze svého ročníku. Získal tedy postavení carova *page de chambre*. Tato pozice zahrnovala blízký osobní kontakt s carem Alexandrem II. Z hlediska společnosti, do níž se Petr narodil, by se podobné pocty jistě staly předmětem závis-
ti. Petr nicméně zjistil, že se nemůže přimět respektovat cara. Malicherné intriky dvorského života ho zcela udolávaly.

Petr by se s velkou radostí stáhl z vojenského života a pokračoval ve studiu matematiky na univerzitě. Jeho otec nicméně odmítl podporovat svého syna na studiích, pokud by se Petr zároveň vzdal na první pohled skvělé vojenské kariéry. Petr neměl jinou možnost, než pokračovat po cestě, která mu byla určena, ale nešel po ní způsobem, jaký by se zamlouval otcí, nebo jaký by očekávali vrstevníci. Dobré mravy diktovaly, aby vstoupil do jednoho z elitních pluků, blízkých dvoru. Zvláštním privilegiem absolventů jeho akademie totiž bylo zvolit si jakýkoli druh vojenské služby. Jeho dobrodružná a vzpurná povaha ho nicméně přiměla podat si žádost o převelení k jednomu ze sibiřských pluků, konkrétně k Amurským jízdním kozákům. Sibiř byla v polovině devatenáctého století mnohem nepřístupnější, nežli dnes. V žádném případě nebyla považována za vhodné místo působení mladého knížete. Pluk byl nově vytvořen a vysoce neprestižní. Taková volba spíše otevřeně vyjadřovala vědomé přání ukončit více než slibnou vojenskou kariéru. Petr dostal povolení odcestovat na Sibiř pouze poté, co udělal na velitele školy dojem svou statečností a organizačními schopnostmi při hašení požáru. Kromě potřeby bouřit se Petr neměl rád městský život, chtěl žít mezi obyčejnými lidmi a byl silně motivován dělat něco užitečného. Myslel si, že na hranicích expandujícího ruského impéria se

naskytne příležitost činit něco smysluplného. Doufal, že nalezne útěchu, svobodu a dobrodružství v rozlehlé a neprozkoumané divočině Severovýchodní Asie.

Car Alexandr II. již v roce 1855 sdělil shromáždění moskevské šlechty, že bude lépe zrušit nevolnictví shora, než čekat na to, až se samo zruší zdola. Zákon o osvobození z února 1861, který byl carovou osobní iniciativou, vyznačil počátek oficiálního přechodu od feudálního ke kapitalistickému režimu. Přestože zemědělská reforma nedosáhla naprosto ničeho ve smyslu pozvednutí životní úrovně rolníků (ve skutečnosti dosáhla pravého opaku), dokonce i ti nejdůslednější doboví revolucionáři ji považovali za ohromný krok vpřed. Kropotkin v mládí sympatizoval s Hercegovským liberalismem a když byla reforma z roku 1861 vypracována a uplatněna, stál na carově straně. Po Zákonu o osvobození se car přinejmenším na určitou dobu stal hrdinou ruské mládeže. Kropotkin také krátce obdivoval cara. Nicméně ještě předtím, než odjel na Sibiř, dospěl k přesvědčení, že car není schopen pokojně prosadit sociální reformu ruské společnosti. Car Alexandr ve skutečnosti neměl odvahu ponechat reformní proces v chodu a velmi brzy začal brutálně potlačovat jakékoli projevy liberálních nálad. Ruské impérium se stalo policejním státem a proměnilo značné množství jinak mírumilovných, ale idealistických mladých Rusů v rebely, mučedníky a násilné revolucionáře nebo teroristy.

Události Francouzské revoluce transformovaly společenský život Západní Evropy. Její přízrak se stále zjevoval ruské mládeži, paralyzované úpadkem a nefunkčním feudálním uspořádáním své země. Zdálo se, že Rusko se navždy spokojí s tím, že bude představovat překážku v cestě vlny pokroku. Společnost se pohybovala na hraně starého světa a rodícího se nového věku. „Historie se pohybuje příliš pomalu“, vysvětloval zoufalý účastník atentátu na Alexandra II., Andrej Željabov, „potřebuje postrčit kupředu“⁽²⁾. Když Kropotkin odjel na Sibiř, stále věřil v průchodnost a užitečnost administrativních reforem carského samoděržaví. Pět let strávených na Sibiři představuje příběh postupné deziluze a konečného odmítnutí principu centralizované administrativní reformy jako prostředku jak ulehčit a zlepšit každodenního život ruského lidu.

Kropotkin nejprve odjel do Irkutsku jako pobočník generála Kukela. To byl člověk pozoruhodně radikálních názorů, který se později jen stěží vyhnul uvěznění, protože byl zapojen do útěku velkého anarchistického revolucionáře Michaila Bakunina. Vzdálenost Sibiře od Moskvy ve spojení se skutečností, že zde našlo relativní útočiště mnoho bouřliváků a kritiků samoděržaví, znamenala, že mezi sibiřskými osadníky panovalo značné nadšení pro reformu. Kropotkin byl okamžitě přidělen ke dvěma reformním výborům, jednomu, zabývajícím se vězeňskou reformou a druhému, pracujícím na prohloubení regionální samosprávy Východní Sibiře. Tyto záležitosti se dotýkaly otázek o které se hluboce zajímal celý život. Do shánění podkladů a sestavování svých zpráv vložil veškerou svoji mladistvou energii. Na jeho zprávu se ale podobně jako mnohé další pouze usazoval prach na stole nějakého úředníka v hlavním městě. Petr brzy pochopil zbytečnost podobné práce vzhledem ke korupci, panující ve státní správě a celkovému pozastavení reformního procesu.

V roce 1863 Petr dostal příležitost účastnit se průzkumné výpravy podél řeky Amur. Přestože byla částečně podniknuta, aby úřadům poskytla obrázek o dosud nezmapovaných úsecích dolního roku řeky, jejím bezprostředním účelem bylo doručit 40 pramic naložených moukou do ruské osady, jejímž obyvatelům by v opačném případě hrozil hlad. Expedice nebyla ani zdaleka úspěšná, protože téměř

všechny pramice se potopily v náhlé bouři. Kropotkin, rozhodnutý nenechat osadníky napospas hladovění, okamžitě vyrazil, aby o katastrofě informoval úřady. Tři a půl tisíce kilometrů dlouhou cestu do Irkutska nejprve zahájil v malé loďce, dokud nenarazil na osobní parník, jehož velení se chopil a cestu dokončil po jedné z nejdivočejších sibiřských horských stezek. Po krátkém odpočinku v Irkutsku dokončil zbývajících více než pět tisíc kilometrů do Nižného Novgorodu v sedle, než se mu podařilo dostat na vlak do St. Petěrburgu. Jeho zkušenost s úředníky, údajně znalými sibiřských otázek, ještě posílila znechucení z ústřední moci. Nikdo z funkcionářů, s nimiž se setkal, nikdy nevkročil na sibiřskou půdu a poté, co mu položili několik bezcílých otázek, začali klábosit o nesmyslech. Petr byl nicméně odměněn za své hrdinství a do Irkutsku se vrátil jako zástupce generálního gubernátora Východní Sibiře pro kozácké záležitosti. Navzdory úspěchu začal Kropotkin shledávat vojenský život naprosto nesnesitelným a pravděpodobně by ještě téhož roku odešel z armády. Jeho chuti po dobrodružství, orientačních schopností a prokázané odvahy si nicméně povšimli nadřízení. Byl požádán, zdali by nepodnikl geografickou expedici do Mandžuska, což s potěšením přijal.

Cílem expedice bylo nalézt suchozemskou cestu mezi Zabajkalskem a provincií Amur. Teoreticky to byl obtížný a nebezpečný úkol, neboť Chinganské hory, přes něž chtěli kozáčtí chovatelé dobytka nalézt přechod, byly oficiálně čínské území. Do oblasti navíc předtím pronikli pouze dva Evropané. Účastníci se maskovali jako obchodníci, podařilo se jim snadno přejít přes hory a výprava byla zcela úspěšná. Jediná srážka s úřady, přestože posilující Kropotkinovu nedůvěru k centralizované moci, byla překvapivě komická. Na starého pohraničnicka neudělal vůbec žádný dojem Kropotkinův pas, sestávající z pouhého listu orazítkovaného papíru a zaručitel je odmítal vpustit. Úředník ale přestal dělat problémy, když mu ukázali staré objemné číslo jedné moskevských novin.

V letech 1864-1867 Kropotkin provedl několik dalších výprav do vzdálených, nepřístupných a často neprozkoumaných regionů Sibiře. Výsledky těchto expedic byly ochotně zveřejňovány ve významných geografických časopisech. Před Kropotkinem se objevila nová kariéra profesionálního geografa.

„Vyšší sibiřské úřady měly vynikající úmysly a mohu jen zopakovat, že ze všech možných hledisek byly lepší, daleko osvědčenější a mnohem více se zajímaly o blahobyt země, než správa jakékoli jiné ruské provincie. Byly to ale úřady - větve stromu, majícího kořeny v St. Petěrburgu, a to zcela postačovalo k paralyzování jejich vynikajících úmyslů a omezování jakéhokoli lokálního spontánního života. Na cokoli, co pro dobro země začali činit sami místní lidé, se hledělo s nedůvěrou a bylo okamžitě paralyzováno celým zástupem obtíží, vyplývajících ani ne ze špatných lidských úmyslů - je pravidlem, že lidé jsou lepší, než instituce - ale jednoduše proto, že úřady náležely k pyramidální centralizované správě. Léta, která jsem strávil na Sibiři, mě mnohonásobně poučila o tom, co jsem se těžko mohl dozvědět jinde. Brzy jsem si uvědomil absolutní nemožnost učinit něco skutečně užitečného pro masy lidí pomocí mašinérie státní správy. S touto iluzí jsme si dali sbohem, přestože jsem tehdy ještě neformuloval svá pozorování termíny, vypůjčenými z myšlenkových bojů. Nyní mohu říci, že na Sibiři jsem ztratil jakoukoli víru ve

státní pořádek, kterou jsem kdy choval v srdci. Byl jsem připraven stát se anarchistou⁽³⁾.

Několik dalších let se Kropotkin věnoval téměř výlučně tomu, co považoval za své „hlavní přispění vědě“⁽⁴⁾, teoriím, zabývajícím se strukturou asijského kontinentu. Práce, kterou zahájil právě v tomto období, mu umožnila získat první pravdivý obrázek o topografii Asie. Byl to mimořádný úspěch a milník v historii fyzické geografie. Svědectví o jeho dobrodružných příbězích a raných výsledcích jeho vědeckých objevů, byla široce publikována a Kropotkinovi byla za mimořádné úsilí a úspěchy udělena Zlatá medaile. V roce 1871 byl dotázán, zda by se nezúčastnil geografické expedice do Švédska a Finska, během níž obdržel nabídku od Carské geografické společnosti, aby se stal jejím sekretářem. Pro někoho, mladšího třiceti let, to nepochybně byla velkolepá a vzácná nabídka. Všude okolo něj ale byly problémy, beznaděje a bída. Během expedice měl mnoho času na přemýšlení a úvahy o svém životě. Tázal se sám sebe, jaké má právo užívat radosti z vědeckých objevů, když většina lidí okolo něj téměř nemá co do úst? Nabídku zdvořile odmítl.

Stejně jako se před deseti lety odmítl zařadit do prestižního pluku, Kropotkin se právě v okamžiku, kdy by klidně mohl přijmout finanční odměny a státní definitivu, namísto toho rozhodl, že nasměrování jeho života by mělo být motivováno sociálními, ekonomickými a politickými otázkami. Otcova smrt stejně jako povstání komunardů ve Francii v roce 1871 poskytly Kropotkinovi jak svobodu, tak touhu cestovat po Evropě a věnovat svůj život sociálně-revolučnímu hnutí. V roce 1872 opustil Rusko, aby zjistil něco o Mezinárodní asociaci pracujících ve Švýcarsku. Po potlačení Pařížské komuny v roce 1871 se Švýcarsko stalo centrem revolučního socialismu. Kromě toho se tehdy v zemi nalézala početná skupina mladých ruských emigrantů. Mnohé z nich byly ruské ženy, které, protože ve své zemi ze zákona nemohly studovat, si často navzdory vůli rodičů vybraly cestu prosazování svých intelektuálních ambic v Evropě. Byli označováni jako Nihilisté, ne snad proto, že by nevěřili naprosto ničemu, ale spíše proto, že nevěřili v boha nebo utlačovatelské patriarchální tradice svých společností. Nejčastěji studovali medicínu nebo přírodní vědy, což považovali za společensky praktické a sekulárně orientované⁽⁵⁾.

Kropotkin nejdříve pobýval v Curychu a poté v Ženevě. Politikaření marxistických uskupení, které v těchto místech našel, na něj učinilo špatný dojem a dostalo se mu rady, aby spíše vyhledal anarchisty v pohoří Jura. Zde se Kropotkin setkal s mnoha lidmi, ale zvláště na něj zapůsobila skupina hodinářů v malé horské vesničce Sonvillier. Tito svobodní řemeslníci provozovali své odvětví na základě samosprávy pracujících v kontextu federace vesnických komun. Jurská federace byla hluboce ovlivněna Bakuninovou filosofií a osobností, jejíž intelektuální přítomnost sem přitáhla celé zástupy aktivistů z mnoha evropských zemí. Kropotkin si přečetl všechny radikální knihy a časopisy, které se mu dostaly pod ruku a začal věřit základním myšlenkám sociálního anarchismu. Ruská tajná služba pečlivě dohlížela na své disidentské obyvatele na Západě a Kropotkin na sebe výrazně přitahoval pozornost. Následně došel k závěru, že by bylo mnohem lepší, kdyby se pokusil propašovat do Ruska zakázanou literaturu a vybudovat revoluční hnutí v rodné zemi. Na jaře 1872 se Kropotkin vrátil zpět do Ruska s objemnou dodávkou „přísně zakázané“ literatury.

Kropotkin se přidal k podzemnímu revolučnímu uskupení, známému jako Čajkovského kroužek. Ten byl založen v roce 1869 Nikolajem Čajkovským a Sofií

Petrovskou. Sofie Petrovská, ke které choval Kropotkin téměř zbožnou úctu, byla v mnoha ohledech alter ego jeho přítele Željabova, kterému před devíti lety společně s několika dalšími pomáhala provést atentát na cara. Nicméně, když se Kropotkin v roce 1872 přidal ke kroužku, ten už byl pouhou diskusní skupinou. Jeho členové spíše než aby osnovali teroristická spiknutí, právě začínali agitovat přímo mezi rolníky a dělníky. Přestože se skupina v tomto ohledu omezovala na distribuci literatury, v Rusku devatenáctého století byla cenzury zakázána dokonce i Millova liberální klasika „On Liberty“. Kropotkin nadšeně přijal tuto odvážnou agitační taktiku, zahrnující rovněž přímé přednášky dělníkům a rolníkům. Během tohoto období žil Kropotkin určitým dvojím životem. Používal krytí ctihodného vědce a pokračoval v usilovné práci pro Ruskou geografickou společnost, která financovala jeho poslední expedici a k níž měl značné závazky. „Často“, vykládá ve svých *Pamětech*, „po večeři v bohatém příbytku nebo dokonce v Zimním paláci... jsem chytil drožku a spěchal do chudého studentského bytu na vzdáleném předměstí... a šel na setkání se svými dělníckými přáteli v nějakém slumu“⁽⁶⁾. Po více než další dva roky Kropotkin pod krycím jménem Borodin přednášel dělníkům a rolníkům a prokazoval, jak uvádí jeho soudruh Stěpňak, svou charakteristickou schopnost vysvětlovat složité myšlenky „jasně a jednoduše, srozumitelné i pro tu nejnevzdělanější mysl a probouzející intenzivní zájem mezi dělníky“⁽⁷⁾. Stěpňakovo pozorování se rovněž vztahovalo na policejní úřady, které začaly pátrat po skutečné identitě sedláka Borodina. Pseudonym nicméně zaznamenal pozoruhodný úspěch. V polovině března 1874 byli Kropotkin a další soudruh jménem Serdjukov jedinými zbývajícími členy slavného Petrohradského kroužku, kteří nebyli uvězněni nebo přinuceni opustit město.

Kropotkin se mohl vyhnout zatčení, pokud by se společně se Serdjukovem načas stáhli do ústraní, aby získali a vyškolili nové členy, schopné v jejich nepřítomnosti pokračovat v aktivitách kroužku. Kropotkin pokračoval ve svých vědeckých výzkumech a Ruské geografické společnosti předložil zrovna v době svého zatčení významnou a původní práci o době ledové. Kropotkin byl uvězněn v oddělení pro politické vězně obávané Petropavlovské pevnosti na začátku dubna roku 1874. Pevnostní zdi byly zvukotěsné, bylo obsazeno pouze 6 z velkého počtu 36 cel a Kropotkin tak trpěl téměř naprostým osaměním. Psací potřeby měli političtí vězni přísně zakázány. Bylo možné je obdržet pouze s výslovným souhlasem samotného cara. Když se Alexandr dozvěděl o Petrově zatčení, okamžitě z Curychu odcestoval do St. Petěrburgu. Stejně jako bratr měl sice rovněž radikální, ale reformistické a méně revoluční názory, než Petr. Alexandrův reformismus byl výsledkem toho, že se stal žákem ruského filosofa a antropologa D. Lavrova, který také žil ve švýcarském exilu⁽⁸⁾. Alexandr se aktivně snažil získat nezbytné povolení pro psací potřeby, aby Petr mohl dokončit svou knihu o době ledové pro Ruskou geografickou společnost. Alexandrovy úspěšné snahy získat nezbytné povolení pro svého bratra vzbudily značný zájem v mezinárodních vědeckých kruzích. Petrova obsáhlá dvousvazková studie o době ledové obsahovala vysoce originální hypotézu, založenou na jeho výzkumech ve Švédsku a Finsku. Celá práce byla napsána v pevnosti. První svazek byl vydán v roce 1876. Alexandrovi by se vedlo mnohem lépe, kdyby opustil Rusko, ale trval na tom, že zůstane bratrovi po boku. Byl uvězněn a odsouzen ke vnitřnímu vyhnanství na severovýchodní Sibiři kvůli tomu, že byl, jak úřady napsaly, „podvratně orientován“⁽⁹⁾. O jedenáct let později, zlomen následky exilu, spáchal sebevraždu pomocí svého revolveru a vpálil si kulku do hlavy.

Do té doby byl Petřův zdravotní stav velice dobrý, udržoval přesnou rutinu denních cvičení a nadšeně psal svou knihu. Když ho informovali, že jeho bratr již nebude schopen dělat korektury knihy, pomyslel si, že byl zatčen. Psychologické důsledky prvotní nejistoty ohledně bratrova osudu ve spojení s rychlým postupem kurdějí, kterými trpěl již dříve na Sibiři, to vše těžce zhoršilo Petrovo zdraví. Prostřednictvím intervence sestry, která zajistila služby respektovaného lékaře, byl Petr převezen do vojenské nemocnice. Neočekávalo se, že přežije. V nemocnici se ovšem Kropotkinův zdravotní stav pozoruhodně rychle zlepšil, ve skutečnosti podezřele rychle, protože měl se soudruhy na svobodě pečlivě připraven plán útěku. Útěk způsobil doslova senzací, jak naznačuje i dobové svědectví z *New Century Magazine* od tehdejšího spisovatele a novináře:

„Co se týče originality záměru a působivosti provedení, Kropotkinův útěk z vojenské nemocnice v St. Petěrburgu pravděpodobně nemá paralelu v dějinách vězeňství. Zúčastnilo se jej dvanáct konspirátorů vně vězení, ale nikdo z nich nebyl zatčen nebo podezříván, přestože mnoho jich následně bylo za jiné politické trestné činy vypovězeno na Sibiř. Útěk byl uskutečněn za plného denního světla, asi v pět hodin odpoledne v přítomnosti třech ozbrojených vojáků a s takovými nevídanými pomůckami jako třešně, cylindr, klíště, houslová hudba, černá klisna a mikroskop. Šance na selhání byly přinejmenším deset ku jedné navzdory mimořádné dovednosti, s jakou byl naplánován, ale všechny nástroje a manévry dokonale zafungovaly a vězeň ještě téhož dne večerel v nejluxusnější petrohradské restauraci, zatímco veškeré policejní jednotky v honbě za ním převracely město vzhůru nohama.“⁽¹⁰⁾

Kropotkin opustil Rusko severní cestou přes Finsko, kde nastoupil na loď do Švédska. V srpnu 1876 pod smyšleným jménem Levašov dorazil do Anglie. Do Ruska se vrátil až do Únorové revoluci roku 1917.

Kropotkin se živil recenzováním knih pro britský vědecký časopis *Nature*, ale po několika měsících odjel na kontinent s úmyslem věnovat se práci pro Jurskou federaci, která po Bakuninově smrti začala postupně upadat. Když Kropotkin přijel do La Chaux-de-Fonds, které nyní bylo jejím střediskem, bylo jasné, že federace se stěží drží při životě. Krátce poté, co dorazil, byla nicméně její dřívější vitalita dočasně obnovena. Pak bernské úřady zakázaly vyvěšovat rudé vlajky. Pohoršena tímto omezením své svobody, se skupina asi čtyřiceti lidí včetně Kropotkina pokusila vztyčit vlajku na radnici. Navzdory silné policejní asistenci se před radnicí shromáždilo asi 2000 občanů, vítajících demonstranty a vyjadřujících jim podporu.

Kropotkin stále pod krycím jménem Levašov intenzivně procestoval Španělsko, Německo, Francii a Belgii, navštěvoval konference a obnovoval kontakty po celé Evropě. Skrze psaní pro jedinou pokračující publikaci Federace, list *L'Avant Garde*, Kropotkin začal rozšiřovat a koordinovat své rozvíjející se sociální a politické teorie. Na podzim roku 1878 se Kropotkin setkal s budoucí manželkou Sofií, studentkou filosofie, která předtím žila na Sibiři. Svatba se konala 8. října 1878. Sofie se stala starostlivou ženou a oporou, Petrovi se věnovala a nepochybně mu umožnila dožít se vysokého věku, mnohem vyššího, než jak by se dalo rozumně soudit na základě jeho velice špatného zdravotního stavu ve stáří. Na podzim 1878 ale byli

stále mladí a zaneprázdnění lidé, zapojení do vlastních aktivit a vídající se jen zřídka.

Krátce po jejich svatbě byl zatčen, uvězněn a posléze vypovězen ze Švýcarska redaktor *L'Avant Garde*, Paul Brouse. *L'Avant Garde* byla švýcarskými úřady zakázána. Již beztak oslabená federace se ocitla bez novin. Následujícího jara ale Kropotkin s pomocí dvou soudruhů vyprodukoval 2000 výtisků nových novin, nazvaných *La Revolté*, jejichž redigování se ujal. Všechny 2000 výtisků se prodalo za několik málo dní, zatímco předchozí noviny federace dosáhly nákladu pouze okolo 600 kusů. Švýcarské úřady ale varovaly tiskaře, aby noviny nezpracovávali a vydavatelé byli nakonec přinuceni půjčit si peníze a zakoupit vlastní tiskárnu. Působivě vysoký náklad jim ale umožnil brzy splatit peníze věřitelům. Na podzim Kropotkin na výročním Jurském kongresu přednesl významný projev, nazvaný *Anarchistická myšlenka z hlediska jejího praktického uskutečnění*⁽¹¹⁾. Řeč, spíše než aby čerpala z Bakuninových myšlenek, byla orientována populisticky. Jejími základními ideami byly myšlenky nihilistů, s nimiž Kropotkin spolupracoval v Rusku. Nastiňovala představu spontánních celoevropských lokálních povstání a porevoluční společnost, skládající se z osvobozených měst, podporovaných svobodnými federacemi rolnických družstev a komunit na okolním venkově. Tato řeč představovala zásadní prohlášení cílů a taktiky Federace. V době dalšího kongresu, konaného příští rok, Kropotkinův intelektuální vliv ještě vzrostl a Kropotkin začal rychle vyplňovat teoretické a politické vakuum, které bylo výsledkem Bakuninovy smrti před čtyřmi lety.

V roce 1880 se Kropotkinovi kvůli Sofiině nemoci přestěhovali do Clarens, kde žili u velkého francouzského anarchisty a geografa Elisée Recluse, kterému Petr pomáhal dokončit jeho *Univerzální geografii*⁽¹²⁾. Tato ohromná devatenácti svazková geografie Země byla poslední podobnou prací, napsanou jedním člověkem. Reclus na rozdíl od Kropotkina nespatořoval žádný protiklad mezi kariérou geografa a praktickým prohlubováním svého politického a filosofického přesvědčení. Reclus se stal Kropotkinovým celoživotním přítelem a jejich práce ve značné míře pokrývají stejná témata. Reclus byl možná ještě plodnější autor, než Kropotkin. Reclusova vize anarchistické harmonie je ještě přesvědčivější také kvůli jeho důrazným výzvám skoncovat s násilím vůči dětem a také zvířatům. Reclusova terminologie a koncepce biologického rovnostářství na mnoha místech viditelně připomíná myšlenky, spojované s takzvaným hlubinně-ekologickým hnutím. Kropotkin se však nikdy nestal vegetariánem a jeho přístup k Zemi se mnohem více soustřeďoval na člověka, než v Reclusově případě⁽¹³⁾. Během pobytu u Recluse Kropotkin stále pokračoval v psaní pro *La Révolté*, která si udržela své zaměření i mimořádnou popularitu. Brzy začaly být její články vydávány v mnoha různých jazycích jako brožury. V této době byly napsány některé z nejlepších Kropotkinových novinářských prací. Vynikají čtivostí, přímostí a jednoduchostí. *Mladým lidem*, přetištěné jako brožura v roce 1881, bylo jen v Evropě přeloženo do 14 jazyků a dočkalo se celosvětového rozšíření. Svým anglickým překladatelem a raným anglickým marxistou Hyndmanem, bylo popsáno jako „nejlepší propagační brožura, která byla kdy sepsána“⁽¹⁴⁾. Další články z tohoto období shromáždil právě Reclus a vydal je v roce 1885 jako Kropotkinovu první politickou knihu, *Buřičovy řeči*.

Na začátku roku 1881 se šesti členům *Narodnoj volji* včetně Kropotkinovy soudružky Sofie Petrovské konečně podařilo provést atentát na cara. Když se o tom dozvěděl, okamžitě ocenil jejich čin ve zvláštním vydání *La Révolté*⁽¹⁵⁾. Později, když

se Kropotkin dozvěděl o jejich brutální popravě, vydal malou brožuru, odsuzující jednání ruské vlády⁽¹⁶⁾. Přestože Kropotkin velmi toužil vrátit se do Ruska, nebylo by to rozumné. Namísto toho se nechal přesvědčit, aby se zúčastnil mezinárodní anarchistické konference v Londýně, které se ale navzdory přítomnosti mnoha slavných revolucionářů jako Čajkovského, Malatesty a Louisy Michelové, nepodařilo vytvořit pevnější organizační základnu. Po návratu do Švýcarska v srpnu 1881 vláda oficiálně nařídila Kropotkinovo vypovězení. Zostření postupu úřadů souviselo s jeho tvrdým odsuzováním poprav v Rusku během téhož roku.

Kropotkinovi zůstali několik měsíců ve francouzském pohraničním městě Thonon, aby umožnili Sofii dokončit studia. Nebylo bezpečné zůstat příliš dlouho ve Francii a nakonec se proto usadili v Londýně, kde však nebyli vůbec šťastni - Petr dobu strávenou v Londýně popsal jako „rok skutečného exilu“⁽¹⁷⁾. Kropotkina tehdy na Anglii v zásadě vůbec nic nepřitahovalo a přestože pokračoval v agitačních aktivitách a tvrdě pracoval jako žurnalista, ve svých *Pamětech* vzpomíná, že si se Sofií „opakovaně říkali, že je lepší francouzské vězení, než tenhle hrob“⁽¹⁸⁾. V říjnu 1882 se Kropotkinovi, deprimováni nedostatkem revolučního uvědomění mezi anglickými pracujícími, vrátili do Thononu. Zde je neustále šikanovali jak ruští agenti, tak místní četnictvo. Jak se po jižní Francii začala lavinovitě šířit stávková činnost, soustřeďující se okolo Lyonu, obtěžování postupně výrazně zintenzivnilo. V prosinci policie Petra zatkla. Proces, odehrávající se ve dnech 8.-19. ledna 1883, byl podle všech svědectví fraškovitou ukázkou fungování státní justice. Neschopni prokázat, že jakýkoli z anonymních teroristických činů, spáchaných během lyonských nepokojů, provedl Kropotkin nebo další z 54 souzených anarchistů, soudci přesto nad Kropotkinem a mnoha dalšími vynesli verdikt pětiletého vězení. Důvodem byla údajná příslušnost k Mezinárodní asociaci pracujících, tedy již dlouhou dobu nefunkční organizaci. Zatímco se samotný proces proměnil v hrozivé a veřejné zostuzení francouzského justičního systému, o jeho užitečnosti ve smyslu rozšiřování anarchistické propagace není pochyb. Všichni obžalovaní anarchisté během obhajoby pronesli dlouhé a výmluvné projevy a mnohé byly okamžitě přetištěné v nejvýznamnějších celostátních denících⁽¹⁹⁾. Přestože s Kropotkinem bylo zacházeno lépe coby s „politickým vězněm“, na konci roku 1883 se jeho zdraví vážně zhoršilo. Nebezpečná kombinace malárie a kurdějí vedla v březnu 1884 anglický socialistický časopis *Justice* k prohlášení, že „zdraví odvážného agitátora a přítele lidu tak trpí vězněním, že se octl na pokraji smrti“⁽²⁰⁾. Pomoc nicméně přišla rychle. Sofie zanechala pařížských studií, které by ji přivedly k doktorátu, aby mohla být po jeho boku. Mezitím byla francouzské vládě doručena ohromná petice. Podepsala ji velká většina osobností britské vědy a literatury. V době Kropotkinova uzdravování tento neustálý nátlak na francouzskou vládu nakonec vedl k jeho propuštění v lednu 1886. Poté odjel do Paříže, kde strávil určitý čas výzkumem zelinářských zahrad v okolí, což byl zájem, probuzený během práce ve vězení. Tyto ekologické varianty komerčního hortikulturního hospodaření v malém se později staly důležitým aspektem jeho ekologicko-anarchistické vize. V den odjezdu do Londýna, šest týdnů po propuštění, Kropotkin v Paříži před šesti tisíci lidmi pronesl přednášku, nazvanou *Místo anarchismu v socialistické evoluci*. Ta byla jako brožura vydána v mnoha jazycích, ale v angličtině nebyla nikdy zpřístupněna v knižní podobě. Vzhledem ke skutečnosti, že spojuje inteligentní úvod do sociálního anarchismu s diskusí o anarchistickém přístupu k etice, morálce a společenském pořádku, je to jedna z jeho nejlepších krátkých prací.

Kropotkinův život bychom až do této chvíle mohli rozdělit přibližně na tři následné fáze - vojenský dobrodruh, profesionální geograf a anarchistický agitátor. Kropotkinův příjezd do Londýna v roce 1886 představuje úplně novou fázi jeho života, to jest fázi vědce, teoretika a filozofa. Tuto cestu si ale nevybral sám. Na kontinentální část Evropy prakticky nemohl vstoupit a skutečně příliš neměl na výběr, než poklidně pokračovat v exilu na britských ostrovech. Británie devatenáctého století poskytovala azyl početné komunitě emigrantů. Rusy, ochotné omezit své aktivity na psané slovo nebo řečnický pult, nechávaly úřady na pokoji. Přestože se Kropotkin krátce po příjezdu zúčastnil nějakých demonstrací, nikdy již nebyl zcela zdrav a postupně byl přinucen přistoupit na klidnější životní styl. Do rodné země se měl vrátit až za tři desetiletí. Tuto dobu použil k tomu, aby propojil nesoustavné koncepce Fouriera, Proudhona a Bakunina s živoucími myšlenkami ruského populismu a evropského anarchismu do všeobecné sociální filosofie. Jeho základy profesionála v oblasti přírodních a společenských věd mu umožnily tyto koncepce legitimně rozšířit i na antropologii, biologii a ekonomiku. Tím, že tak učinil, se stal nevědomým zakladatelem moderní ekologické vědy. Hovořil více než 20 jazyky a byl schopen vynikajícího psaného projevu v mnoha evropských řečech, což ve spojení se skutečností, že byl přinucen žít se psaním, znamenalo, že jeho produkce byla rozsáhlá, styl zůstal lidový a vliv celosvětový.

Od Kropotkinovy poslední návštěvy Anglie zde došlo ke značnému obnovení zájmu o sociální a odborářské otázky. Petr začal navazovat vztahy s různými radikálními politickými uskupeními. Nejdůležitější osobností, s níž se v této době setkal, byl William Morris. Tento význačný anglický básník, výtvarník, ilustrátor, utopický spisovatel a částečný anarchista, se právě rozešel s Hyndmanovou Social Democratic Federation, aby vytvořil svobodomyšlnější Socialist League. Morrisovy utopické práce jsou kombinací do minulosti zahleděných předrafaelovských a absurdně romantických koncepcí budoucí řemeslnické společnosti, která se obrátila zády k masové industriální kultuře. Jeho politické práce jsou již praktičtější a zahrnují tvrdou analýzu kapitalistické společnosti a upřímnou výzvu pracujícím celého světa, aby se sjednotili, svrhli vládnoucí třídu a samosprávně řídili zdravou a užitečnou práci pro dobro všech⁽²¹⁾. Morris chtěl oživit řemeslnickou spontaneitu pozdního středověku s jeho obchodními cechy, svobodnými městy a lidovými organizacemi při současné eliminaci hierarchických a vykořisťovatelských myšlenek a praktik. Nihilistické hnutí, které v mládí podporoval Kropotkin, bylo nasměrováno prvořadě na rolníky. Spoléhalo se především na výzvy rolníkům, aby převzali kontrolu nad obecní půdou a obchodními sítěmi a prostřednictvím vzdělání a uvedení do moderních vědeckých objevů a technologií v malém, lokálním nebo vesnickém rozměru, dosáhli na materiální prospěch plynoucí z osvícenství a zároveň se vyhnuli strastem masového industrializmu a rozvoji proletářské třídy. Kropotkin jako stoupenec „vědecké éry“ ani na okamžik nepřijal za svůj Morrisův anti-technický postoj, ale relativní zaostalost rodného Ruska, jeho obdiv k umění a poezii a hluboký osobní zájem o středověkou historii, to vše vyústilo v zásadní Morrisův intelektuální vliv na styl a směřování pozdních Kropotkinových myšlenek. Vliv Morrisovy záliby ve středověku je postřehnutelný zejména v ústředních kapitolách Kropotkinovy originální práce, *Pospolítost - vzájemná pomoc*.

Kropotkinovy myšlenky se nicméně od Morrisových výrazně liší. Přestože noviny *Ligy Commonweal*, publikovaly čtyři z Kropotkinových nejranějších a nejpůsobivějších článků, je nepravděpodobné, že tito dva muži spolupracovali na jejich

vydávání. Kropotkin namísto toho v úzké spolupráci s Charlotte Wilson učinil důležitý krok v podobě založení *Freedom*, jednoho z prvních anglických časopisů, oddaných sociálnímu anarchismu. Kropotkin nicméně pokračoval v poskytování příspěvků jeho francouzskému protějšku, *Le Révolté*. Byly to usilovné snahy, protože tehdy se stále ještě zotavoval z následků vězení a byl emociálně zdrčen, když se dozvěděl o bratrově sebevraždě. Narození první a jediné dcery a následný špatný zdravotní stav jeho ženy ve spojení s naléhavou potřebou vydělávat na živobytí pomocí příspěvků do časopisů jako *Nature*, ještě zdůrazňují pozoruhodný charakter těchto snah. V říjnu 1886 se objevilo první vydání *Freedom*. Na podzim Kropotkin podnikl rozsáhlá přednášková turné po Anglii a Skotsku. Tyto přednášky pokračovaly po celé dva následující roky, během nichž navštívil většinu z hlavních metropolí a měst a jedna přednáška přilákala dokonce více než 4000 lidí. Jeho první zásadní pokus vypracovat soudržné filosofické podání sociálního anarchismu byl vydán v *The Nineteenth Century Magazine* a později vytvořil základ vlivné brožury *Anarchist-Communism*. Jeho přednáškové turné zahrnovalo i cestu do Paříže, kde troufale přednesl řeč, nazvanou *Vězení a jejich morální vliv na vězně*. Přestože o cestě víme jen málo, vláda se musela chovat dosti nepřátelsky. Kropotkin se nepokusil vstoupit do Francie po devět let navzdory vášnivé touze žít právě zde v exilu. Kropotkin, jehož prvním zájmem, když opustil školu, bylo prozkoumat sibiřská vězení a podat o nich písemnou zprávu, později napsal dvě knihy o podmínkách v ruských a francouzských vězeních. Tyto vynikající menší studie o zkázonosném účinku vězení na vězně, předznamenaly většinu sociologické kritiky fungování institucí a buržoazní kriminologie v období po II. světové válce.

Navzdory častým přednáškovým turné (nebo spíše právě kvůli nim) Kropotkinovi začali v Anglii žít bohatým domácím i společenským životem. Byli představeni, často Morrisem, mnoha význačným osobnostem 19. století, které se chtěly setkat se slavným anarchistickým knížetem. Ve skutečnosti je těžké najít mnoho lidí, bez ohledu na politické rozdíly, kteří by během Kropotkinova dlouhého exilu s ním nebyli určitým způsobem ve spojení. Spisovatelé jako Ford Maddox Ford, Oscar Wilde a George Bernard Shaw, předrafaelovský umělec Rossetti, proslulá labouristická parlamentní postava Kier Hardie, básník W. B. Yeats a celý zástup dalších stejně známých lidí, ti všichni se spřátelili s Kropotkinovými a často je v neděli odpoledne navštěvovali v jejich domku.

Během intenzivních cest po Británii měl Kropotkin spoustu času sledovat a zkoumat průmyslové a zemědělské výrobní metody. Obzvláštní dojem na něj učinil systém parcelování, který v Anglii existuje dodnes. V letech 1889, 1896 a 1903 se speciálně vypravil na Guernsey, aby se dozvěděl o zdejších intenzivních skleníkových hortikulturních systémech. Získané informace, povětšinou mimořádně detailní a prezentované v souladu s exaktností, požadovanou moderní ekonomickou vědou, byly včleněny do jeho ekonomických úvah, vydaných v knižní podobě jako *Pole, továrny a dílny* v roce 1899. Tato kniha, kterou můžeme považovat za ranou práci o sociální ekologii, je ve svém tématu podobná slavné knize E. F. Schumachera *Small is Beautiful*(22). Její hlavní téma představuje nové ocenění regionální soběstačnosti a komunitního života pomocí technologie přiměřenějších rozměrů a moderních komunikačních zařízení. Decentralizace průmyslu má být dosaženo pomocí přijetí organického, permakulturního přístupu ke správě půdy a potravinářské produkci, v jak městském tak venkovském kontextu prostřednictvím vědomého vytvoření ekologičtějšího vztahu venkova s městem.

Kropotkin zároveň pracoval na tom, čo sa ukázalo byť jeho najvlivnejší a široce čtenou knihou *Pospolitost - vzájemná pomoc*. Kniha bola primárne zaměřena proti hrubému sociálnemu darwinizmu T. H. Huxleyho, ktorý interpretoval prirodzený výber ve smyslu ustavičného, brutálneho a individualistického konfliktu. Jedná sa o mimoriadne presvedčivou interpretaci, často prezentovanou na rovine zcela evidentní pravdy, která se pevně integrovala do našeho populárně-vědeckého folklóru. Prezentace důkazů sociální kooperace mezi zvířaty je pojímána zjednodušeným a polemickým způsobem, který se více než vyrovnává rétorice Kropotkinova oponenta. Kropotkin zkoumá početné příklady zvířecí kooperace, symbiózy a společenského života a uzavírá, že vzájemná pomoc, neboť umožňuje rozvoj inteligence a jednoty v síle, je rovnocenným, pokud ne rovnou důležitějším prostředkem přežití, než individualistický souboj o „nedostatkové“ zdroje. Lidový a pitoreskní způsob, jakým Kropotkin předkládá své teorie o vzájemné pomoci mezi zvířaty, je stále schopen přesvědčit obyčejného čtenáře o chybách standardního pohledu na evoluci života ve smyslu „přežití nejsilnějších“.

Oddíly, zabývající se vzájemnou pomocí mezi těmi, které nazývá „divochy“ a „barbary“, jsou hrozivě poznamenány dobou. Kropotkin se snaží přesvědčit rassistické viktoriánské čtenářstvo, že „necivilizovaní“ lidé vůbec měli nějaký strukturovaný sociální život a že předtím, než Impérium laskavě zavedlo pořádek, lidé jen tak neřádili v džungli jako mytické lidožravé gorily, objevující se v dobových lidových knížkách a časopisech. Kropotkin se v opozici vůči převládajícím předsudkům snaží poukázat na to, že společnosti „doby kamenné“ byla svým způsobem rovnostářštější, lidštější a stejně komplexní jako dnešní společenský život. Látka je prezentována způsobem, rozdělujícím společenskou evoluci našeho druhu do specifických fází, což je přístup, který by akceptovalo jen málo soudobých antropologů. Přestože moderní a detailní zhodnocení aboriginských kultur většinou potvrdila zásadní platnost jádra Kropotkinových argumentů, tyto sekce *Vzájemné pomoci* nejsou dobře napsány. Reclusův popis ekologického chování a zvyků přírodních národů v jeho *Univerzální geografii* a kdekoli jinde je nesrovnatelně lepší než Kropotkinův. Reclusův génius v tomto ohledu uznal i sám Kropotkin ve svém *Reclusově nekrologu*⁽²³⁾.

Části o vzájemné pomoci ve středověkém městě jsou naopak napsány dobře. Podařilo se jim ve značné míře napadnout chybnou myšlenku, že středověk byl primitivní a brutální dobou, které dominovali bojechtiví panovníci. Kropotkinovy úvahy o středověkém městě ovlivnily mnoho následných autorů, píšících o historii a teorii městského života a evoluce. Za zvláštní poznámku v tomto ohledu stojí Lewis Mumford, Kropotkinův žák, jehož mnohé knihy byly široce oceňovány početnými experty na městskou evoluci.

Vzájemná pomoc, přestože se nikde nezmiňuje o termínu „anarchismus“, zůstává úhelným kamenem sociálně-anarchistické teorie. Je tomu proto, že předkládá zhodnocení sociální evoluce lidstva stejně jako pokládá otázku pokud jsme byli sociální ještě předtím, než jsme se stali lidmi, proč bychom potřebovali stát, aby pro nás zorganizoval společnost?

Vzájemná pomoc, dále *Pole, továrny a dílny* a následné Kropotkinovy hlavní práce se začaly objevovat na konci století. Během práce na nich nezanedbával ani anarchistickou žurnalistiku. Pokračoval v plodném přispívání do *Freedom* a *La Révolte* (přejmenované v roce 1887 kvůli policejnímu zákazmu předchozího titulu *Le Révolté*) a simultánně také psal revoluční anarchistický program pro anglické i francouzské

čtenáře. První, přestože pozorný k britským otázkám, ustupuje své francouzské sestře a v knižní formě byl vydán teprve v roce 1988⁽²⁴⁾. *Dobývání chleba*, které bylo vydáno v Paříži v roce 1882, je mistrovským dílem. Velký francouzský romanopisec Emile Zola knihu označil za „opravdovou poezii“⁽²⁵⁾. Kniha nicméně pouze neučinila dojem na literární elitu a nevzrušila její představitost. Napsána jednoduchým a jasným jazykem, byla rozdělena do snadno pochopitelných segmentů, které mohly být předčítány skupinám negramotných rolníků. *Dobývání chleba* bylo tímto způsobem mimořádně úspěšně používáno ve Španělsku a mělo viditelný efekt na vývoj anarchismu na vesnici během revoluce v letech 1936-1939. Oddíl o potřebě přitažlivé a diverzifikované práce a důraz na poskytování zboží lidem spíše podle jejich potřeb, než zásluh, přestože značně vychází z Fouriera, je vyřčen výmluvně a působivě. Oddíl o zemědělství znovu výrazně vychází z Fouriera a zdůrazňuje potřebu komunitního experimentování s novými formami organického hortikulturního hospodaření. Zahrnuje také stručnou, ale silně přesvědčivou tezi, která byl a později rozšířena v knize *Pole, továrny a dílny*. Široké spektrum organických a komunitních hortikulturních podniků, zahájených rolníky během Španělské revoluce můžeme přímo připsat praktickému, optimistickému a inspirujícímu vyznění této skutečně velké klasiky sociálně anarchistické propagace.

Když Kropotkin poprvé přijel do Británie, stal se svědkem narůstající militantnosti mezi dělníky, kulminující ve Velké dokařské stávce z roku 1889. Britské odborářství na rozdíl od svých protějšků z jiných částí Evropy již dlouho směřovalo k regulační, reformistické a zásadně nerevoluční orientaci. Pracující se po krátkém období nepokojů zdáli spokojeni s drobným zlepšením platů a pracovních podmínek. Měli jen malý zájem o širokou a přivalovou vlnu sociální revoluce, vykreslenou Kropotkinem v *Dobývání chleba*. Kniha jako výchozí bod použila povstání Komuny z roku 1871 a následně předpovídala druhou Francouzskou revoluci - sociální revoluci, která rekonstruuje 30.000 vesnic, měst a velkoměst Francie a předznamená vývoj celoevropského hnutí. Zaměstnanci pošt a dopravy všech regionů a národů se naučí, jak integrovat své aktivity, aby umožnili rozvoj komplexních mezikomunitních federací pomocí poskytování přepravy lidí, zboží, služeb a informací na neziskovém základě pro prospěch všech.

Založení Independent Labour Party v roce 1893 se okamžitě stalo populární v britském hnutí práce, kterému postupně začaly dominovat reformistické a státo-tvorné koncepce postupné sociální změny parlamentními prostředky. Přestože britské anarchistické hnutí mělo určité zóny vlivu, jako například v londýnském East Endu, dostávalo se mu jen malé podpory. Oběh *Freedom* byla dosti omezený. Přestože Kropotkinovy pozdější knihy podporovaly politické cíle britského anarchistického hnutí, jen velmi zřídka, pokud vůbec, se zmiňovaly o anarchismu. *Dobývání chleba*, kniha, která se mohla stát vlivnou, pokud by byla adaptována pro britské čtenáře, byla přeložena a vydána v angličtině až v roce 1906. Kropotkin byl v Anglii považován především a výhradně za vědce a autora zasvěcených odborných historických a ekonomických prací. Na základě svého aristokratického původu s ním dokonce anglická buržoazie zacházela s velkým respektem, což je typické pro lidi, kteří až dodnes vykazují odporný fetiš pro vlastní předky (snaží se prokázat, že jsou původem z Německa) a politicky vyprázdněné instituce monarchistického režimu.

V roce 1896 byl Kropotkin pozván francouzskými soudruhy, aby v Paříži přednášel na pomoc sbírky pro *Les Temps Nouveaux*, časopisu, který nahradil *La*

Révolte po zákazu před dvěma lety. Kropotkin byl ale po příjezdu do Francie okamžitě vrácen úřady a jeho dlouhá přednáška *Stát a jeho historická role* se nikdy neuskutečnila. Krátce poté byla nicméně vydána v angličtině i francouzštině formou brožury a nepochybně zůstává nejlepší z jeho krátkých prací. Je to zásadně práce filozoficko-antropologická. Je výřečná a mistrovská a má málo co společného s jednoduchou analýzou, obsaženou v ústředním oddíle *Vzájemné pomoci*. Poněkud detailněji je sledován vývoj hierarchií v bezstátních společnostech, způsoby nadvlády starých nad mladými nebo prostřednictvím náboženské manipulace. Spíše, než aby Kropotkin prezentoval určitý pevný popis společenské evoluce, k vzestupu a pádu civilizací dochází v přesném vztahu k byrokratizaci a odcizení elity lidu. Evropská a koloniální historie je dramaticky vykreslena jako neustálá bitva mezi silami svobodné komunity a nezávislého regionu proti násilnické legitimitě imperialismu římského typu. Kropotkin nás ujišťuje, že dokud svobodná komunita neporazí síly kapitálu a státu, stále bude probíhat konflikt. Jakkoli triumfálně se mohou v krátkodobém horizontu jevit státní civilizace, všechny prošly úpadkem kvůli své neschopnosti nebo nešťastně zakončeným militaristickým dobrodružstvím. Abychom dosáhli skutečného sociálního pokroku, uzavírá Kropotkin, bude nezbytné prolomit tento nekončící cyklus vzestupu a pádu státu a iniciovat nové společenské formy, založené na regionální samosprávě a komunitní autonomii.

V roce 1897 dostal Kropotkin šanci uniknout frustraci ze svého britského exilu, když ho kanadský ekonom James Mavor pozval na návštěvu Toronta. Kropotkin univerzitě, jejímž byl Mavor profesorem, předložil své práce o geografických a geologických teoriích. Kromě toho, že projel celou Kanadu Pacifickou železnicí, Kropotkin si rovněž našel čas, aby prozkoumal experimentální farmy menonitských komunit na severozápadě a v Manitobě. V přitažlivém článku *Some of the Resources of Canada*⁽²⁶⁾, věnuje mnoho prostoru diskusi o tom, jak prosperují pomocí komunitní práce na ekologicky šetrných formách malých rozměrů. Nicméně se ostře kriticky postavil k náboženským, polo-klášterním a zřetelně hierarchickým aspektům těchto soběstačných a nezávislých zemědělských komunit. Podobné komunity, uzavřel, ponechávají jen malý prostor individuálnímu sebevyjádření. Jeho úvahy ohledně malých komunitních experimentů nepochybně uspíšily napsání důležité, ale většinou opomíjené řeči, nazvané „Komunismus a Anarchie“⁽²⁷⁾, která byla určena pro zrušenou pařížskou konferenci z roku 1900. V tomto argumentačně vyspělejší článku Kropotkin představuje řadu souvisejících argumentů, proč jsou malé komunitní experimenty, uměle vytvořené mezi lidmi sobě relativně cizími, vždy odsouzeny ke krátkému trvání a pokud přetrvávají, pak se spoléhají na sjednocující osobnost, dogmatickou, hierarchickou nebo náboženskou strukturu nebo jednoduše přežívají v sociální stagnaci. Je škoda, že neo-kropotkinovci z „bouřlivých šedesátých“ let měli za to, že experimentální dobrodružné podniky v divočině, z nichž téměř všechny selhaly, mohou dosáhnou něčeho trvaleji významného pro vybudování životaschopné anarchistické společnosti. Historie komunitního experimentování je dlouhou a nešťastnou historií a Kropotkin nikdy netvrdil, že opravdová sociální změna by se měla vynořit mimo kontext organicky zakořeněné lidské komunity, mající mnohgenerační spojenci s územím, které obývá.

Z Kanady zajel Kropotkin krátce i do Spojených států a na Východním pobřeží měl mnoho přednášek. Za obzvláštní pozornost stojí jedna specifická řeč, přednesená v New Yorku na shromáždění odborářů, nazvaná „Vývoj odborářství“⁽²⁸⁾. Pokytuje srovnání obchodních gild středověké městské komuny s moderním odbo-

rářstvím a krátkou, ale podnětnou historií MAP. Kropotkin byl v nedávné době až příliš často zpodobňován jako ten, kdo odmítá syndikalismus⁽²⁹⁾. Přestože se kvůli své zkušenosti s britskými odborovými svazy začal stavět mnohem opatrněji k organizovanému odborovému hnutí, nikdy si ani na chvíli nepomyslel, že by se po-revoluční společnost mohla udržet bez rozsáhlých meziregionálních federací práce. Tento článek, na který se odkazuje v syndikalistické klasice Rudolfa Rockera *Anarchosyndicalism*, ovlivnil i moji vlastní koncepci vztahu samosprávy průmyslových odvětví k úspěšné revoluce a porevoluční rekonstrukci anarchistické společnosti.

Další pozoruhodná přednáška *Anarchismus: jeho filosofie a ideál*, byla vytvořena někdy v tomto období a představena americkým posluchačům. V této filosoficky nejpronikavější ze všech Kropotkinových prací rozvíjí teorii o sebeorganizaci hmoty a vykresluje obrázek evoluce jako sebeorganizace života od jednoduchého ke komplexnímu. Na pořádek ale není nahlíženo jako cosi statického a neměnného, ale jako na dynamickou a věčně proměnlivou rovnováhu, v níž spolu soupeří a vzájemně se doplňuje množství sil ve formování zakořeněné, ale věčně fluidní stability pomocí nekonečné přírodní diverzity. Tato témata začala být teprve nyní znobuobjevována ekologickým hnutím stejně jako moderními teoretiky chaosu a komplexity.

Kropotkinovo turné bylo pozoruhodné i v jiném ohledu. Zaprvé představovalo velký finanční úspěch a zadruhé vzhledem k úloze, kterou byl schopen sehrát v emigraci duchoborských rolnických komunit do Kanady. Tito perzekvovaní lidé, podobní menonitům, ale mající poněkud svobodomyšlnější charakter, uprchli z Ruska na Kypr. Zde čelili značným strastem, dokud nepožádali Kropotkina, aby intervenoval v jejich prospěch⁽³⁰⁾. Kromě toho byl Kropotkin organizátorem svého turné pověřen, aby v americkém časopise *The Atlantic Monthly* publikoval na pokračování své *Paměti*. Vydané články byly později rozšířeny do knižní podoby a publikovány v roce 1899. Kniha mistrně vypráví příběh jeho života až do počátku exilu v Británii a představuje klíčovou primární autoritu v oblasti ruského nihilistického hnutí.

V roce 1901 Kropotkin podnikl další vyčerpávající turné po USA a měl přednášky o ruské literatuře pro 4.-5.000 lidí. Poté, co splnil smluvní závazky, podařilo se mu uspořádat slušný počet setkání v dělnických čtvrtích. Během návratu utrpěl infarkt, který, přestože nezpůsobil trvalou nepohyblivost, ho přinutit přijmout mnohem klidnější životní styl. V zimě strávil dlouhou dobu v anglických přímořských lázních a v období před vypuknutím I. světové války i úřady na kontinentu uvolnily svůj přístup včetně Itálie a Francie. Kropotkin se nacházel v těchto letech v těžké depresi. Británie se mu nikdy nezamlouvala a nakonec se zde rezignovaně usadil pouze pod tlakem okolností. Reformistický přístup britského hnutí práce ho doháněl k zoufalství. V roce 1902 si postěžoval na neštěstí „být nejpermanentnějším emigrantem“⁽³¹⁾ a později v roce 1903 rozzlobeně píše svému soudruhovi do Paříže: „Taková šedivá beznaděj, ten Londýn, anglický exil je mi z duše odporný“⁽³²⁾.

Během roku 1902 nicméně začaly Kropotkinovu pozornost přitahovat směrem k Východu dělnické a rolnické nepokoje v Rusku. Kropotkin věřil, že spontánní, ale přesto organizovaná revolta dělníků a rolníků odráží rané fáze Francouzské revoluce. Kropotkin ve svých pozdních letech začal na Francouzskou revoluci pohlížet jako na prototyp všech evropských revolucí - včetně té přicházející Ruské. V této době byl ale prostě jen potěšen tím, co považoval za „obnovení opravdového hnutí práce“, osvobozeného od okovů stranické politiky, ústavnosti a sociálně-demokra-

tického reformismu⁽³³⁾. Nepokoje z roku 1902 brzy umocnily význam malých anarchistických skupin, rozptýlených po celém Rusku. Následujícího roku byl Kropotkin dotázán, jestli by nepomohl s vydáváním ruskojazyčného časopisu pro jedno ženevské nakladatelství, které již nějakou dobu tisklo a v Rusku distribuovalo Bakuninovy a Kropotkinovy práce. Kropotkin až dosud pokládal emigrantské tiskoviny za víceméně nepraktický podnik. Jak ovšem začal do Západní Evropy vstupovat proud mladých revolucionářů, přinášejících čerstvé zprávy a sítě pro transport a distribuci propagace v Rusku, stala se produkce takových novin přímo nezbytností. Ke zhroucení západoevropského revolučního tlaku došlo podle Kropotkina téměř výhradně kvůli rozvratnému působení marxistického učení a organizace v její „revoluční“ i „parlamentní“ formě⁽³⁴⁾. Cítil, že je důležité v předběžných revolučních fázích propagovat anarchistické myšlenky. První vydání časopisu *Chleb i Volja* (Chléb a svoboda), se objevilo v roce 1903 a pokračovalo až do konce roku 1905. Přestože mnoho výtisků skončilo také v rukou ruských emigrantů v Americe a po celém světě, časopis měl v Rusku samotném skutečně silný vliv. Po několik následujících let anarchisty jejich protivníci v revolučních bojích označovali jako „chlebovolce“⁽³⁵⁾.

Brzy po vypuknutí neúspěšné revoluce v Rusku v roce 1905 se Kropotkin zúčastnil v Paříži setkání, věnovaného ruským záležitostem. Nástup pracujícími ovládaných sovětů jako prostředků revolučního boje představoval nový vývoj, který během nepokojů v Rusku před třemi lety nebyl viditelný. Existovaly hluboké neshody o významu sovětů, předurčených hrát hlavní roli v úspěšné revoluci z roku 1917. Kropotkin, který postupně začal odsuzovat činy individuálního terorismu, pohlížel na sověty a obecně na syndikalismus jako metodu, jak se vyhnout podobné taktice. Nicméně zároveň zdůrazňoval, že sověty by neměly ignorovat rolnické masy a moudře a doslova prorocky trval na tom, že „můžeme vstupovat do sovětů, ale zcela jistě jen to té míry, dokud zůstávají nástroji boje proti buržoazii a státu a nestávají se vládními institucemi“⁽³⁶⁾.

Kropotkin se nyní nacházel v šesté dekádě svého života, jeho zdraví bylo nepevné a přátelé se velice polekali, když začal v rámci přípravy na návrat do Ruska pravidelně cvičit střelbu z pušky. Revoluční vlna nicméně brzy opadla a v polovině roku 1906 téměř zmizela. Stále nebylo jisté, jakým směrem se dějiny vydají. Ve dvou projevech, později přetištěných jako brožura *Ruská revoluce a anarchismus*, Kropotkin srovnává evropské revoluce z let 1789 a 1848 s revolucí v Rusku a uzavírá, že nesou známky pozoruhodné podobnosti. Je tedy nezbytné, tvrdí, vyhnout se chybám Velké francouzské revoluce, která dovolila, aby obecní půda a rolnický majetek padl do rukou soukromých osob. Půda by ale na druhé straně ani neměla upadnout do rukou nějakého centralizovaného orgánu, nebo státního ministerstva, jak si přejí státní komunisté nebo republikáni. Půda musí být předána přímo rolníkům, řízení továren a železnice musí zůstat pod přímou kontrolou dělníků. V druhé řeči Kropotkin zdůraznil úspěch ruské generální stávkou z roku 1905 a to, čeho dosáhly dělnické organizace ve Španělsku a vyzýval posluchače, aby se aktivně zapojili do odborového hnutí v Rusku.

V roce 1907 již bylo jasné, že revoluce selhala. Zdálo se, že dělníci a rolníci, kteří byli ošálení a přijali carův reformistický manifest, nejsou schopni podržet si revoluční orientaci. Poučení z let 1906-1907, uváděl Kropotkin, znělo, že „ústavní práva nemají žádnou cenu, dokud lid, dokonce i za cenu prolité krve, nezmění papírové

ústupky ve skutečné ústupky - dokud sami lidé nerozšíří svá práva tím, že zahájí rekonstrukci celé společnosti podle principů komunitní nezávislosti“⁽³⁷⁾.

V následujících letech po selhání revoluce Kropotkin pokračoval v produkci dlouhých i kratších textů vysoké kvality. Pracemi, které z tohoto období stojí za zvláštní zmínku, jsou zejména jeho soudržný menší článek *Anarchismus*, který byl schválen pro jedenácté vydání *Encyclopaedia Britannica* a pak jeho monumentální historická práce, *Velká francouzská revoluce*.

Když v roce 1914 nevypukla světová sociální revoluce, ale světová válka, začalo období jeho odcizení anarchistickému hnutí, které trvalo až do triumfu bolševické diktatury v roce 1917. Kropotkinův anarchismus vždy vykazoval mnohem výraznější etno-geografické a rasové prvky, než Reclusovy koncepce. Reclusova představa anarchie (přestože se to ne vždy odráží v jeho formální sociální geografii), byla více založená bio-regionálně. Byla to vize, v níž by obyvatelé všech regionů nechali své životy utvářet přirozenou ekologií a fyzickými vlastnostmi regionu. Průmyslovým výrobním způsobům, které znečišťovaly, esteticky znehodnocovaly nebo jakýmkoli jiným způsobem degradovaly zdraví nebo krásu bioregionů, bylo nutné se za jakoukoli cenu vyhnout. Přestože pohledy obou autorů na rasu, genetiku a kulturu byly dosti zmatené a navzájem se podstatněji nelišily, Kropotkin si jistě nepředstavoval budoucí anarchistický svět, v němž by přestaly mít velký význam rasové a kulturní rozdíly (ať už reálné nebo pocítované). To není zřetelné v Reclusovi, který prohlašuje potřebu rozvinout globální federaci ekologických regionů, kde se všichni spojí a stanou rovnoprávními občany Země. Kropotkin, jak můžeme vidět ze série článků, které publikoval v letech 1910 až 1912 v časopise *Nineteenth Century and After*, se nikdy nepřiklonil k darwinismu, ale pouze ke koncepci evoluce. Stále věřil v larmarckovskou tezi o „dědičnosti získaných vlastností“, která, pokud ji dovedeme do krajnosti (což Kropotkin nicméně neučinil), může prohlašovat logickou možnost, že děti mohou přímo zdědit určitým způsobem kulturní návyky svých rodičů (kromě případů, kdy se dítě kvůli své matce narodí s heroinovou závislostí, tuto tezi v současnosti nepodporuje už vůbec žádný biolog). Jak silně se Kropotkin držel této víry je dosti nejasné, protože radikální myslitelé devatenáctého století mnohem ochotněji pronášeli tvrdé rasistické generalizace, které by v dnešních radikálních kruzích byly naprosto nepřijatelné. Jisté je, že si myslel, že pacifistické a antimilitaristické stanovisko a odpověď mnoha jeho soudruhů anarchistů na německou militaristickou agresi, bylo naprosto nepraktické. Kropotkin byl podobně jako Bakunin muž činu a nikdy nepodceňoval význam, který mohou mít velice reálné a krvavé etnické konflikty (které naneštěstí stále pokračují v Evropě) na eventuální výsledek světové revoluce. Kropotkin věřil, že nemá smysl přesvědčeně prosazovat antimilitarismus, když německá armáda hrozila přivést celou Evropu pod německou imperiální nadvládu. Věřil, že pokud německá armáda triumfuje, pak evropská i celosvětová revoluce dostanou těžký úder. Kropotkin nikdy neměnil své názory na obecné základní příčiny válek a ve svém dlouhém článku *Moderní války a kapitalismus*, otištěném na pokračování ve *Freedom* během roku 1913, se významněji neodlišuje od pohledů na toto téma, vyjádřených v některých jeho nejranějších pracích (viz kapitola, nazvaná *Válka* v jeho prvním politickém textu *Buřičovy řeči*). Kropotkin věřil, že války jsou nevyhnutelným výsledkem státního militarismu a potřeby kapitálu expandovat na nové trhy. Je to radikální pozice, proti které stojí - když si vezmeme příklad z dnešních dnů - například srbský pokus „etnicky vyčistit“ Balkán. Byl to také nacionalismus a nejen pouze kapitalismus a

státní nacionalismus, co až do dnešních dnů leželo v základech mnoha evropských válek a konfliktů. Po celé Evropě jsou individuální svobody hrubě překrucovány falešnou koncepcí kulturních práv. Ta jsou ale falešná v tom smyslu, že - snad s výjimkou Frísů v severovýchodním Holandsku a Laponců severní Skandinávie - nemohou žádní obyvatelé Evropy vznášet nárok na nepřetržité spojení se zemí, kterou obývají. Nedává to smysl například ani v Severní Africe, kde v Alžírsku Arabové museli nejprve vytlačit Berbery. Jak navrhoval Reclus, je spíše nezbytné, abychom se stali občany nebo přesněji řečeno, obyvateli celé Země.

Slovo *obyvatel* značí osobu nebo druh, permanentně usazený na určitém místě, ale nikoli vrozený tomuto místu. Evropané se společně se všemi ostatními lidmi celého světa musí naučit zklidňovat své nacionalistické vášně, nikoli prostřednictvím zbyrokratizování všeho z Bruselu, ale vzájemným vzděláváním, aby se naučili objektivně přijmout své skutečné místo starostlivých obyvatel bioregionů, v nichž žijí. Lidstvo musí přestat rozdělovat svět na etnogeografické parcely, ale naučit se obsáhnout všechny živé regiony, které mu slouží, a také celou Zemi. Nacionalismus je příčinou války a podle mého názoru je vývoj globálního bio-regionálního uvědomění jediným způsobem, jak se válce navždy vyhnout.

Kropotkin nebyl na rozdíl od Recluse nikdy plně schopen porozumět této skutečnosti a jeho silná nedůvěra k německému lidu se propojovala s častými předtuchami o nevyhnutelnosti francouzsko-německé války. Již v roce 1896, jak tvrdí známý německý anarchosyndikalista Rudolf Rocker, Kropotkin vyjádřil názor, že císařská vláda „jde směrem, který válku činí nevyhnutelnou“⁽³⁸⁾. Podobné obavy nicméně vyjádřil otevřeně až v roce 1899, když vydal dlouhý a tvrdý článek *Caesarismus*, v němž cítil jako nutnost varovat jak Francii, jak Anglii před tím, jak „Německo pouze čeká na vhodnou příležitost, aby na nás uchvátilo nové provincie a rozbilo Francii“⁽³⁹⁾. Kropotkin upřímně věřil, že německý lid představuje reálné nebezpečí pro evropský pokrok. V roce 1913 v dalším zaznamenaném rozhovoru s Rockerem vyjádřil nejistou víru, že v nepřítomnosti evropské revoluce budou Anglie a Francie nevyhnutelně zataženy do druhé a strašné války s Německem.

„Pokud Německo válku vyhraje, bude nadlouho neohroženým diktátorem Evropy. Jeho vládci z jiných zemí vyčerpají vše, co mohou, aby rychle vynahradili své ztráty. Pokud Německo válku prohraje, bude problémem pro vítěze a tento problém nebude moci být vyřešen bez evropské revoluce. Pokud bude Německo vítězi rozbito, vytvoří irredentu, která Evropu neponechá v klidu. Jedinou nadějí je, že z poraženého Německa by mohlo vzejít nové hnutí. Taková hnutí ale přicházejí pouze tehdy, pokud pro ně existují podmínky v myslích lidu a já se obávám, že mezi německými lidmi neexistují. Pokud budou Němci poraženi, budou si spíše pěstovat svou zraněnou národní hrdost, než aby naslouchali hlasu rozumu“⁽⁴⁰⁾.

Na základě historického vývoje nacistického Německa, vycházejícího z hořkého nacionalismu zoufalých lidí, by někdo mohl ve světle Rockerových slov cítit náklonnost k jeho proválečnému postoji. Kropotkin si možná více než kterýkoli jiný anarchista své doby uvědomoval, že sociální síly, které se rozvíjejí v Německu, představují silnou a mohutnou překážku evropskému míru a pokroku. Vzestup fašismu ale nicméně nebyl čistě německý jev. Holocaust byl výsledkem nacionalismu a ra-

sismu, jímž byl Kropotkin v tomto období také vinen. Většina jeho soudruhů se na válečné masové vraždění dívala jako naprosto nesmyslné. Jejich nedostatek sympatií pro Kropotkinovu pozici se rychle proměnil v hořké zklamání, když se jedna z nejobdivovanějších a nejrespektovanějších osobností anarchistického hnutí vrhla do nejhrubšího fanatického vlastenčení. Němci, jak napsal Kropotkin, byli „armádou Hunů“, nelidskou barbarskou hordou, proti níž se muselo bojovat všemi prostředky, které měli Spojenci k dispozici⁽⁴¹⁾. S výjimkou několika málo přátel muselo anarchistické hnutí v tomto období Kropotkina bolestně a s lítostí opustit.

V roce 1916 Kropotkin prodělal operaci a byl po určité dobu připoután na pojízdné křeslo. Překročil nyní sedmdesátku a čtyřicet let exilu a Oscar Wilde ho popsal jako člověka, „žijícího jeden z nejdokonaleji naplněných životů“⁽⁴²⁾ a podle všeho měl strávit několik zbývajících let svého života stranou na anglickém jižním pobřeží. V únoru 1917 se ale ruskému lidu konečně podařilo svrhnout carské samodržaví. Kropotkinovi byli samozřejmě nesmírně nadšeni a v červnu dorazili vlakem do Sankt Petěrburgu. Jak vlak přijížděl do stanice, zástup 60.000 lidí, kteří se shromáždili, aby spatřili starého revolucionáře, provolával Kropotkinovi slávu za zvuku vojenské hudby, která byla zapůjčena pro tuto příležitost.

Kropotkin, na kterého udělal dojem smysl amerického lidu pro individuální svobodu, si myslel, že krátkodobým zájmům mnoha nejrůznějších národů ruského impéria by nejlépe posloužilo vytvoření volně strukturovaného federálního republikánského uspořádání, podobného Společenství nezávislých států (SNS), které se ve skutečnosti vyvinulo po marxistickém pokusu o státní převrat v roce 1990. Jeho výmluvou pro podporování „revoluční“ vlády nebo shromáždění, myšlenky, kterou odmítal celý svůj život, byla potřeba jednoty kvůli vítězství ve válce s Německem. Kropotkin nezašel tak daleko, aby přijal křeslo v Kerenského Prozatímní vládě, přestože mu jej nabídl Kerenský osobně. Nicméně navázal vřelé vztahy s Kerenského předchůdcem, knížetem Lvovem, jehož devoluční politika posilování a rozšiřování autonomie lokální a regionální správy Kropotkina zřetelně oslovovala. Na konci srpna se Kropotkin zúčastnil Národní státní konference v Moskvě. Tato konference, přestože neměla legislativní pravomoci, byla svolána Kerenským, který zastával proválečný postoj, aby byla vytvořena široká základna podpory pro jeho Prozatímní vládu. Kropotkin přijal roli praktického vojáka a po diskusích o vojenské taktice spojenců prohlásil:

„Zdá se mi, že na tomto shromáždění ruské země učiníme správně, když ozřejmíme svoji pevnou touhu po tom, aby Rusko bylo otevřeně vyhlášeno republikou. A občané, tato republika musí být federální, v tom smyslu, jak to spatřujeme ve Spojených státech, kde každý stát má vlastní legislativní sbor a tyto legislativní sbory rozhodují o všech vnitřních otázkách, zatímco Republika pro všechna svá rozhodnutí potřebuje souhlas několika nebo všech států... Zdá se mi, že pokud má toto shromáždění potvrdit naši touhu, aby Rusko bylo vyhlášeno republikou, usnadníme tím práci Ústavodárného shromáždění a všichni lidé Evropy a Ameriky nám budou vděční. Soudruzi, slibme si navzájem, že nebudeme stát rozdělení na pravici a levice. Máme pouze jednu vlast a pro ni celou musíme být připraveni zemřít, konzervativec i radikál“⁽⁴³⁾.

Výše uvedený citát je už na první pohled kontroverzní. Je to nicméně zásadně pragmatická pozice. Kropotkin patrně neviděl smysl v úvahách o budoucí anarchistické utopii, když podle něj německé zbraně ohrožovaly samotné přežití ruského národa. Rovněž se tak obával - což je možná mnohem důležitější - monarchistické restaurace nebo nastolení marxisticko-komunistické diktatury, což byly obě reálné možnosti. Kromě toho neviděl žádný smysl v odcizování Francie a Ameriky, které byly samozřejmě nakloněny tomu, aby se Rusko stalo jim podobnou federativní demokratickou republikou. Pokud by se Rusko vyvíjelo touto cestou, možná by se vyhnulo 70 letům bezohledné diktatury, stalo rovnoprávným členem Evropy a umožnilo přitom provinciím impéria rozvinout se vlastní cestou pomocí ústavní autonomie na centru. Myslet si to je ovšem přespříliš optimistické. Americký federativní systém, jakkoli by se Kropotkinovi na konci 19. století mohl zdát slibný, se po II. světové válce vyvinul do podoby globální vojenské velmoci, ochotné páchat ta nejstrašnější zvěrstva v zájmu „národní bezpečnosti“.

V pozadí Kropotkinova bezzásadového stanoviska stály hluboké teoretické úvahy. Věřil, že Rusko sledovalo stejnou cestu jako Francouzská revoluce. Myslel si, že Rusko ještě nebylo připraveno na anarchistickou revoluci, protože únorové povstání vyústilo pouze ve zrušení monarchie a srovnalo Rusko s historickým vývojem Francie 18. století. Rusko by podle něj mělo nejprve dosáhnout republikánského stádia, předtím, než by mohlo pokračovat po sociálně-revoluční cestě směrem k anarchii. V určitém ohledu je to podobné marxistické myšlence diktatury proletariátu, předcházející objevení se bezstátní společnosti. Marxismus byl nicméně výsledkem teoretického úsilí jednoho člověka, republikánství, jakkoli byla většina jeho hodnot utopena v krvi, podle Kropotkina představovalo lidové aspirace vzbuřenců.

Podle Kropotkina nebylo republikánství ve své čisté formě neslučitelné se sociálním anarchismem. Začleněné legislativních těles do Kropotkinovy republikánské vize ale navzdory ústupkům směrem k decentralizaci, federalismu a lokální samosprávě, byl jádru neanarchistický přístup. Kropotkin byl předtím stejně nepřátelský ke státu ve všech jeho formách - republikánské, socialistické a monarchistické. Jeho pozice, jakkoli pragmatická, Kropotkina ještě více odcizila ruskému anarchistickému hnutí. Od roku 1914 se Kropotkin vzdaloval, jak emočně, tak intelektuálně, většině svých soudruhů z anarchistického hnutí. V roce 1914 neuznával taktickou hodnotu antimilitaristického postoje a v roce 1917 se projevil ochotou podporovat „revoluční“ vládu. V očích svých soudruhů Kropotkin naneštěstí spáchal marxistickou chybu kompromitace cíle (rozkvětu sociální anarchie) prostředky vlády a správy shora.

Uchopení moci státními komunisty neboli bolševickou stranou v říjnu téhož roku mělo tragické následky pro všechny ruský lid. Ještě dnes se vzpomíná z hrozivého sevření sedmdesáti let diktatury komunistické státostrany. Jediným pozitivním výsledkem bolševického převratu bylo, že Kropotkin po třech letech dezerce a odcizení znovu obnovil své bývalé přesvědčení a nevyhnutelně byl přitahován zpět ke starým soudruhům. Anarchisté již dlouho před říjnovým převratem předpovídali, že pokud někdy vznikne státní socialismus, bude to jeden z nejzbytečnějších, nejdestruktivnějších a nejhrůznějších totalitních režimů všech dob. Přestože anarchistická kritika státně-komunistického ideálu se znovu a znovu ukazovala jako historicky správná, nebylo tomu tak v roce 1917. Tehdy byla značná část obyvatel ochotna přinejmenším uznat myšlenku státně-socialistického experimentu jako metodu

řešení vážného ekonomického a společenského chaosu bezprostředního porevolučního období. Anarchisté před tím nicméně stanuli v němé hrůze. Zvláště pak Kropotkin, který se navzdory latentnímu republikánství nikdy nepřestal ostře stavět proti jakékoli formě státně-kapitalistické diktatury. Jeho předpovědi na téma bolševické diktatury z tohoto období až do jeho smrti na počátku roku 1921 ve své zřetelnosti a důrazu připomínají některé jeho nejranější politické práce na téma „revoluční diktatury“. Pád Prozatímní vlády efektivně ukončilo ruskou účast ve válce a brzy začalo být všem, kromě několika anarchistů, kteří vstoupili do řad Komunistické strany, jasné, že bolševici nyní představují zdaleka největší hrozbu pro revoluci a osvobození ruského lidu.

Na jaře a v létě roku 1918 se Kropotkin zapojil do uskupení, známého jako Federalistická liga. Tato liga byla malou diskusní skupinou, složenou z lidí, kteří se tím či oním způsobem stavěli proti centralizovanému ekonomickému, politickému a kulturnímu životu Ruska pod vládou bolševiků. V řeči, nazvané „Federace jako prostředek jednoty“ Kropotkin zdůraznil potřebu Ruska vzdát se své z carské éry pocházející imperialistické moci nad mnohočetnými národy éry a podpořit rozvoj regionální autonomie a místní samosprávy.

„Dnes sílí myšlenka, že ruští lidé by se měli definitivně vzdát svého tíhnutí k hegemonii nad lidmi, kteří je obklopují. Nemožnost řídit z jednoho centra 180 milionů lidí, rozprostřených po mimořádně pestrém území, výrazně větším, než Evropa, se každým dnem stává jasnější. Každým dnem se také ozřejmuje, že skutečná tvořivá schopnost těchto milionů lidí se může projevit pouze tehdy, pokud budou cítit, že mají tu nejúplnějši svobodu projevit svou specifičnost a vybudovat svůj život v souladu se svými tužbami, vrozenými fyzickými vlastnostmi svých území a svou historií“⁽⁴⁴⁾.

Pokud se zblízka zadíváme na události v bývalém ruském impériu od roku 1990, do popředí vystoupily přesně tyto tužby. Pokud by země nebyla podle svévolných zásahů Komunistické strany uměle rozdělena takovým násilným, nepřírodným a etnograficky nepřijatelným způsobem, věřím, že by bylo možné se vyhnout krvavým územním konfliktům, které násilně vyvěřely na povrch po odchodu bolševického zřízení.

Dne 12. dubna 1918 bolševici obklíčili Anarchistický klub v Moskvě pomocí dělostřelectva a zahájili palbu na anarchisty, kteří se pokoušeli stavět na odpor. Následujícího dne bylo násilně potlačeno několik zbývajících anarchistických tiskovin a během příštích několika měsíců byli anarchisté podrobeni intenzivní perzekuci. Umírněná a akademická Federalistická liga byla potlačena a Kropotkinovi vyhozeni z bytu. Rozhodli se přijmout interní exil v malé vesnici jménem Dimitrovo asi sedmdesát kilometrů severně od Moskvy. Závěrečná léta Kropotkinova života se vyznačovala relativní osamělostí a izolací. Přestože jemu osobně se nic nestalo, pouhé vlastnictví jedné z jeho knih často „okamžitě vedlo k zatčení“⁽⁴⁵⁾.

Po příjezdu do Dimitrova se Kropotkin chopil příležitosti dokončit svou *Etiku* - úkol, který odkládal patnáct let a nikdy jej nebyl schopen splnit. První svazek (projektované dvoudílné práce) byl posmrtně sestaven s použitím dvou dlouhých článků, které vydal v časopise *Nineteenth Century and After* v letech 1904-1905, po čemž následoval nedokončený rukopis prvního svazku. Úvodní oddíly *Etiky* jsou za-

loženy na biologii a antropologii. Poskytují užitečný doplněk k jeho knize *Vzájemná pomoc*. Další kapitoly, přestože bohaté na myšlenky, jsou deformované a neúplné. Navzdory tomu, že Kropotkin byl již velmi starý muž, zcela jistě by dokončil svůj úkol, pokud by na něj nedoléhaly tvrdé podmínky, v nichž byl přinucen žít v posledních letech života. Zimy byly kruté, paliva velice málo a celá rodina byla často přinucena žít v jedné místnosti. Petrolej na svícení se stal nedosažitelným a shromáždit dost jídla na přežití byl problém. Kropotkinovi se ale přesto považovali za šťastnější, než mnoho ostatních, protože měli krávu a Sofie byla schopna získat dostatek plodin z jejich zelinářské zahrady. Občas dostávali dary od anarchistických soudruhů. Kropotkin se víceméně aktivně zapojil do vesnického života, založil muzeum a přijal aktivní roli v Dimitrovském družstevním svazu. Ten byl následně potlačen Komunistickou stranou. Přijmout aktivní roli v rolnickém družstvu byl trefný konec pro člověka, jehož práce všech možných odstínů vždy zdůrazňovaly potřebu podporovat vesnický a komunitní život.

Na jaře 1919 bylo uspořádáno setkání mezi Kropotkinem a Leninem. Setkání nebylo přátelské. Kropotkin hovořil o významu a důležitosti družstevního hnutí, které Lenin pohrdavě odsuzoval jako pouhé „dětské hry“, nemající žádný význam pro „socialistické cíle“⁽⁴⁶⁾. Kropotkin Lenina prokřel v několika dopisech, z nichž se zachovaly dva,⁽⁴⁷⁾ na které Lenin nikdy neodpověděl. Lenina dopisy tak rozduřily, že musel poznamenat k jinému bolševikovi: „Je mi zle z téhle vykopávky. Vůbec nerozumím politice a obtěžuje nás svými radami, které jsou většinou velice hloupé“⁽⁴⁸⁾.

Někdy v této době Kropotkin sepsal detailní zhodnocení situace v Rusku, adresované „Pracujícím Západní Evropy“. To bylo široce publikováno v západním tisku a představovalo Kropotkinovu nejslavnější veřejnou kritiku bolševické diktatury:

„Co se týče naší současné ekonomické a politické situace, Ruská revoluce, která je pokračováním velkých revolucí v Anglii a Francii, se snaží dosáhnout bodu, kde se francouzská revoluce zastavila ještě předtím, než se jí podařilo vytvořit, co, nazývala 'skutečnou rovností', to jest ekonomickou rovnost. Naneštěstí byla tato snaha v Rusku podniknuta pod silně centralizovanou stranickou diktaturou. Tato snaha byla podniknuta stejně, jako extrémně centralizovaný a jakobínský podnik Babeufův. Cítím povinnost čestně prohlásit, že podle mého názoru je tato snaha vybudovat komunistickou republiku na základě vysoce centralizovaného státního komunismu pod železným zákonem stranické diktatury, odsouzena skončit neúspěchem. V Rusku se učíme, jak nezavádět komunismus, dokonce i když lidé, unaveni starým režimem, nekladou žádný aktivní odpor experimentům nových vládců. Metody, jak svrhnout již oslabenou vládu, jsou velmi dobře známy ze starověké i moderní historie. Když je ale nezbytné vytvořit životní formy, zvláště nové formy produkce a výměny, bez toho, aniž by byly příklady k napodobení, když vše musí být znovu vybudováno, když vláda, která se snaží každému občanovi přidělovat dokonce i petrolejku a sirku na její zapálení a není tak schopna učinit bez nekonečného počtu úředníků, taková vláda se stává zdrojem neštěstí. Rozvíjí byrokracii tak mocnou, že francouzská byrokracie, vyžadující pomoc čtyřiceti úředníků, aby prodala strom, který bouře vyvrátila na hlavní silnici, je ve srovnání s tím naprosto zanedbatelná. Ohromná konstruktivní práce, vyžadovaná sociální revolucí, nemů-

že být vykonána ústřední vládou, dokonce i kdyby ji vedlo něco více, než jen několik socialistických a anarchistických příruček. Potřebuje vědomosti, inteligenci a dobrovolnou spolupráci celého zástupu lokálních a specializovaných sil, které jediné mohou společně zaútočit na mnohost ekonomických problémů ve svých lokálních aspektech. Odmítnout tuto spolupráci a nechat vše na géniu stranických diktátorů, znamená zničit nezávislá centra našeho života, odborové svazy a lokální odborové organizace tím, že je proměníme v byrokratické orgány strany, což je i tento případ. To je cesta, jak neuskutečnit revoluci, jak učinit její provedení nemožné. A proto považuji za svou povinnost vás varovat před používáním jakýchkoli podobných metod⁽⁴⁹⁾.

Krátce před Petrovou smrtí Kropotkinovy v Dimitrovu navštívilo slavné anarchistické duo Alexandr Berkman a Emma Goldmanová. Goldmanová vzpomíná, jak je Kropotkin s „chlapeckou pýchou“ prováděl po Sofiině zeleninové zahradě, která byla tak produktivní, že dokonce i pro výměně přebytků za krmivo pro dobytek byli stále schopni sdílet její plody s chudšími vesničany⁽⁵⁰⁾. Navzdory krásnému letnímu počasí se jejich rozhovor nevyhnutelně stočil na současné události a Kropotkin svým hostům řekl, že skrze zničení družstevního hnutí bylo nesmyslně zpřetrháno „silné spojení mezi venkovem a městem“, což byl primární důvod ekonomického zhroucení Ruska⁽⁵¹⁾. Jejich „šílená touha po centralizaci a neefektivita, korupce a ignorování zemědělské otázky“, uzavřel ve vztahu k bolševikům, ale bylo pouhé nic ve srovnání s brutalitou jejich metod:

„Na co vám chci dnes zvláště poukázat“, zadíval se na mne Kropotkin očima plnými bolesti a pobouření a hlas se mu třásl, „je přístup bolševického státu k lidem, jak jednotlivcům, tak kolektivům. O tom stěží mohu klidně hovořit. Útlak a terorismus, to jsou bolševické prostředky, uplatněné dokonce i proti přátelům revoluce. Namísto prohlubování revoluce se nyní starají pouze o upevnění vládní moci. Úplně ztratili ze zřetele samotné základy revoluce: kontinuální, postupné zrevolučnění mas, co největší možnou podporu lidové iniciativy, sebevyjádření a dobrovolné sebeorganizace, prostě ztratili ze zřetele. Řekl jsem ztratili ze zřetele? Ne, oni úmyslně a systematicky potlačují a dokonce vyhlazují všechny její příznaky. To je hrozná tragédie Ruské revoluce“⁽⁵²⁾.

Kropotkinovo pobouření bylo nepochybně oprávněné, neboť tisíce anarchistů trpěly ve vězení a bolševici za pomoci těch nejbrutálnějších metod systematicky rozbíjeli poslední zbytky ruského anarchismu. Brzy poté, co Goldmanová a Berkman opustili Kropotkina, bylo místní vesnické družstvo zlikvidováno bolševiky. Ti zatklí předáky a další klíčové pracovníky svazu. Ve svých posledních letech Kropotkin vkládal velké naděje do družstevního hnutí. Byla to patrně tato událost, která ho přiměla napsat *Co dělat?*, netypicky pesimistický a zoufalý text na téma revoluce.

S příchodem zimy se Kropotkinovo zdraví pronikavě zhoršilo. Zemřel v časných ranních hodinách 8. února 1921. Celá vesnice se shromáždila, aby mu vzdala čest. Jak byla rakev přenášena na vlak do Moskvy, děti pokryly cestu borovicovými snítkami. Pohřeb se odehrál 13. února v Moskvě. Dvoukilometrový pohřební průvod, čítající na sto tisíc lidí, pomalu prošel devět kilometrů dlouhou cestou od

Paláce práce až Novoděvičovskému klášteru, kde byl Kropotkin uložen k odpočinku. Pohřeb byl zároveň protestem a poctou. Vláda se neodvážila potlačit opozici před mnoha přítomnými zahraničními novináři. Odvážné černorudé transparenty shromážděných anarchistických skupin prohlašovaly: „Kde je vláda, tam není svoboda“. Statečné projevy, pronesené nad Kropotkinovým hrobem, značily poslední organizovanou masovou demonstraci anarchistů v Rusku až do úsvitu Gorbáčovovy perestrojky o téměř 70 let později.

Kapitola 2

Vzájemná pomoc: faktor evoluce

Hesla o „přežití nejsilnějších“ a „boji o existenci“ se uchytila poprvé v 80. letech 19. století po vydání knihy T. H. Huxleyho *The Struggle for Existence in Human Society*⁽¹⁾. V tomto eseji a následně mnoha dalších⁽²⁾, byla evoluce života zpodobněna jako proces individuálního soupeření. Stvoření s nejdelšími tesáky a nejostřejšími drápy „přežívají“, aby mohla předat geny následující generaci. Tento pohled na přírodu byl neustále používán k ospravedlnění kapitalismu a státu jako produktů evolučních zákonů nebo vědy. V pozitivní rovině se evoluční vysvětlení všech politických odstínů postavilo proti kreacionistické teologii a postupně se stalo nejvšobecněji přijatelným vysvětlením naší existence. Lidé jsou podle teze „boje o existenci“ antisociální a přirozeně soupeřiví. V nepřítomnosti zespolečenšujících vládních struktur jsou lidé biologicky predisponováni k individualistické „válce všech proti všem“. Přestože přírodní vědci a ekologové nedávno upozornili lidi na mnoho příkladů symbiózy, ideologie „přírody zakrvavených tesáků a drápů“ zůstává obecně přijímaným pohledem na evoluční proces.

Kropotkinova kniha *Vzájemná pomoc* je pokusem poskytnout socializující zpracování evoluce. Zůstává nejčtenější a nejvlivnější z jeho početných prací. Kropotkin považoval Huxleyho individualistický manifest za neudržitelný. Obvinil Huxleyho z toho, že své práci propůjčil jednostranné a falešné „zdání vědeckosti“⁽³⁾, které nemůže být přijato jako „nestranná interpretace přírody“. Kropotkin nahradil huxleyovskou tezi o individuálním soupeření tvrzením, že přestože v přírodě dochází k individuálnímu soupeření, vzájemná pomoc a kooperace jak uvnitř druhu, tak mezi nimi, je snadno rozeznatelným a rovnocenně významným aspektem života a evoluce. Zdůraznil, že jednotlivé zvíře stejně jako skupina nebo druh, podstatně zvyšuje své šance na přežití pomocí spojování sil, dokonce i kdyby se mělo jednat pouze o omezený účel vzájemné obrany proti predátorům. Úvodní kapitoly jeho knihy jsou celé přeplněny příklady kooperace a společenského života mezi zvířaty. Přestože většina informací je dobových, tak jednoduchý a vřelý styl, jakým jsou prezentovány, je stále schopen přesvědčit lidi o důležitosti kooperativního chování jako faktoru přežití v rámci biologické evoluce.

Kvůli ohromné popularitě *Vzájemné pomoci* byl Kropotkin příliš často charakterizován jako někdo, kdo nekriticky zformuloval prostičkou a jednostrannou teorii, v níž je kooperace považována za prvotní mechanismus přežití a změny. To je nešťastná formulace, protože Kropotkin vždy pokládal příběh evoluce za „široký problém“, způsobovaný „komplikovanou interakcí... mnohočetných faktorů“⁽⁴⁾. *Vzájemná pomoc* je předpojatou, jednostrannou a rétorickou prací, spíše zamýšlenou postavit se proti huxleyovské tezi, než poskytnout objektivní a zcela úplné zpracování evolučního procesu. V úvodu ke své knize se Kropotkin otevřeně zříká jakéhokoli záměru poskytnout úplné zpracování příběhu evoluce, které by nezbytně muselo připustit širokou pluralitu faktorů:

„Vůči této knize může být namítnuto, že jak lidé, tak zvířata jsou v ní představeni v příliš příznivém pohledu, že se trvá na jejich společenských vlastnostech, zatímco jejich antisociální a sobecké instinkty

jsou stěží načrtnuty. To bylo nicméně nevyhnutelné. V nedávné době jsme toho slyšeli tolik o 'tvrdém a nemilosrdném boji o život', o němž bylo řečeno, že je veden všemi zvířaty navzájem proti sobě, 'každým divochem proti ostatním divochům' a všemi civilizovanými lidmi proti svým spoluobčanům - a těmto tvrzením se začalo všeobecně věřit, - že bylo nezbytné proti nim nejprve postavit dlouhou řadu faktů, představujících zvířecí a lidský život ze zcela odlišného pohledu... Je to kniha o zákonu vzájemné pomoci, chápaném jako jeden z hlavních faktorů evoluce - nikoli o všech faktorech evoluce a jejich případné hodnotě - a tato první kniha musela být napsána ještě předtím, než bude možné přistoupit ke druhé“(5).

Kropotkin většinou úmyslně přehání význam kooperace stejně, jako Huxley glorifikuje prvenství konfliktu. Vzájemná pomoc, nejprve považovaná za pouze jeden z mnoha faktorů, je rychle povýšena do postavení evolučního zákona a eventuálně představována jako jediný evoluční mechanismus:

„Nesoupeřit! - soupeření je vždy škodlivé pro druh... To je přírodní tendence, ne vždy plně projevená, ale vždy přítomná. To je heslo, které k nám přichází z křovin, lesů, řek a oceánu. Spojte se tedy - praktikujte vzájemnou pomoc! Ty druhy, které ji vědomě či nevědomě opustí, jsou odsouzeny k úpadku, zatímco zvířata, která nejlépe vědí, jak se spojovat, mají největší šanci na přežití a další evoluci“(6).

Vzájemná pomoc a kooperace je provozována mnoha druhy. Kolektivní zstrašování predátorů a vysílání poplašných signálů můžeme nalézt mezi mnoha druhy ptáků, varovné vysoké skoky gazel při přiblížení lvů a kolektivní lovecké metody kosatek (které v Západní Austrálii dříve skutečně pracovaly v tandemu s velrybářskými loděmi tak, že obklíčily kořist, zahnalý ji k plavidlům a následně dostaly ocase a ploutve, jakmile byla zpracována na palubě), to jsou všechno obecné příklady mnoha dobře zdokumentovaných kooperativních praktik, majících zřetelnou a významnou roli pro přežití. Nicméně je jednou věcí trvat na významu a frekvenci kooperace a zcela jinou prohlašovat ji za zdaleka nejdůležitější determinantu toho, jestli druh nebo zvíře přežije či nikoli. Například améby, které se rozmnožují dělením, přežily téměř nezměněny po dobu delší než miliardu let a ani se spolu nedostávaly do konfliktu, ani neprovozovaly vzájemnou pomoc. Horským gorilám, které jsou extrémně sociální a kooperativní, hrozí vyhynutí, protože obývají vysoce specializované prostředí. Přežití závisí na množství faktorů a často mnohem více na náhodě, než čemkoli jiném. Přestože v sobě kooperace nanejvýš jistě nese důležitou funkci přežití, nezajišťuje přežití samotné, jak předpokládá výše citovaná pasáž. Všeobecné evoluční tendenci nemůže být poskytnut status evolučního „zákona“. Tendence nepodmiňuje nezbytnost nebo determinismus. Na druhé straně ale ani nepodmiňuje pouhou náhodu. Jak poznamenává biolog Dobžanskij:

„Evoluce není ani nezbytná ve smyslu předurčenosti, ani není záležitostí náhody nebo nedopatření. Je ovládána přirozeným výběrem, v němž jsou ingredience náhody a proti-náhody promíchány takovým způsobem, který činí protiklad nesmyslným a činí z evoluce kreativní proces... Ná-

hodná mutace je slepá, ale není 'čistá' ani 'absolutně volná' ... Přirozený výběr je faktor proti náhodě. Jeho působení se nicméně nerovná nezbytnosti. Jeho výsledek je z dlouhodobého hlediska nepředvídatelný⁽⁷⁾.

Při čtení *Vzájemné pomoci* je nicméně důležité pochopit, že Kropotkin zcela úmyslně píše předpojatým a jednostranným způsobem. Ve skutečnosti nevěřil, že by mnohé z jeho tvrdších a jednodušších výroků mohly být pravdivé. Příliš mnoho komentářů ho zobrazovalo jako člověka, který naivně uvádí, že příroda je svého druhu kooperativní utopie a anarchismus bude nevyhnutelně silit kvůli nade vším stojícímu vlivu evolučního „zákona“ vzájemné pomoci. Kapitoly knihy, zabývající se kooperací mezi zvířaty, představují pouze zanedbatelné procento Kropotkinových celkových výstupů a jejich hodnota leží spíše v polemickém důrazu, než objektivním vědeckém zpracování evoluce nebo skutečné reflexi jeho velice komplexního pohledu na přírodní procesy (Kropotkinovy myšlenky na téma přírodních procesů budeme jako základ pro vědecké přesvědčení o vhodnosti sociálního anarchismu podrobněji rozebírat v jedné z dalších kapitol o metafyzice).

Přestože je náležité odmítnout viditelnější řečnické a zjednodušené aspekty *Vzájemné pomoci*, Kropotkin nám má mnohé co říci v podobě vhledů do role a vlivu společenskosti a kooperace v přírodě.

V celé *Vzájemné pomoci* Kropotkin činí jasný rozdíl mezi funkcemi *kooperace* a *vzájemné pomoci*, vztahujícími se k přežití a souvisejícím koncepcím *společenskosti* a *sdužování*. Přestože kooperativní praktiky mohou v mnoha případech posloužit jako pevná evoluční strategie a zvýšit tak šance přežití jedince i druhu, většina společenského chování, které pozorujeme v přírodě, nemá žádnou viditelnou funkci vzhledem k přežití. Bylo zjištěno, že hvězdice jsou mimořádně sociální. Zrychlené filmy je ukazují, jak do sebe neustále jemně strkají, vzájemně se dotýkají a lehají si na sebe. Zdá se přitom, že podobné aktivity nemají vůbec žádnou smysluplnou funkci. Na druhé straně evropský kos, přestože vydává varovné volání při přiblížení predátorů, je individualistickým a teritoriálním stvořením, které nežije ve společenském rámci. Zde pozorujeme praktiky, které prospívají druhu a nesou v sobě zřejmou funkci pro přežití, ale které nejsou podnikány sociálně. Z tohoto důvodu je důležité rozlišení, které Kropotkin načrtává mezi „společenskostí“ nebo „společností pro společnost“ a funkčními praktikami vzájemné pomoci. Společnost a společenskost nejsou v mnoha případech prosazovány prostřednictvím evoluční nezbytnosti, ale rovněž pěstovány pro vlastní smysl. Zvířata se nezapojují do sociálních aktivit pouze, aby splnila nějaký omezený a sobě prospěšný účel, jako například reciproční odstraňování klíšťat z těžko dostupných míst, ale protože společenský život je sám o sobě radostný a přináší potěšení.

„Je krajně obtížné říci, co svádí zvířata dohromady - potřeba vzájemné ochrany *nebo* jednoduše potěšení z toho být obklopen dalšími svého druhu... sociální život je udržován navzdory konfliktním nebo jinak egoistickým inklinacím izolovaných jednotlivců. *Není nastolován*, jako v případě mravenců a včel samotnou fyziologickou strukturou jedinců, je *pěstován* kvůli prospěchu z pomoci nebo potěšení, které přináší... Společenskosti, což je potřeba zvířat sdužovat se s dalšími svými, se teprve nyní začíná dostávat patřičné pozornosti zoologů... nezbytnost sdělovat dojmy, hrát si, vyvádět nebo jednoduše pociťovat blízkost dalších živých

bytostí stejného druhu, prostupuje Přírodou a byla a stále je stejně jako jakákoli další fyziologická funkce specifickým prvkem života a schopnosti pociťovat. Tato potřeba se dále vyvíjí a dosahuje krásnějšího vyjádření u savců... a v krátkosti se stává projevem patriční společenství, která je specifickým rysem celého světa zvířat“⁽⁸⁾.

Kropotkinovy úvahy vykazují důležité následky pro individualistická vysvětlení kooperativního chování mezi zvířaty. V nedávných letech se objevily doslova tisíce vědeckých článků, tvrdících, že přestože zvířata se zapojují do kooperativních praktik, podobné chování v sobě vždy nese funkci přežití a jako takové je prospěšné svému nositeli a v konečném smyslu tedy sobecké. Tento argument často používají sociobiologové, kteří tvrdí, že protože jsme našimi geny „naprogramováni“, abychom je uchovali a jakákoli sociální aktivita, do níž se zapojujeme, je tedy podle definice uzpůsobena, aby upřednostnila přežití našich genů a tedy omezená na zájem o sebe sama (dokonce na zájem genů o sebe sama!). Podobné výroky nicméně staví svoji věrohodnost na obecném redukcionismu až na abstraktní úroveň genu a eliminují tak veškerou nefunkcionalistické „společenskost“ už od počátku svých mechanických kalkulací. Pomocí zdůraznění nefunkcionalistické společenskosti v kritice moderní sociobiologie je možné prokázat, jak redukcionistická a absurdní je taková „genová psychologie“ ve vysvětlování komplexních sociálních interakcí. Mnoho zvířat má emoční a psychologické potřeby nebo predispozice, které si v mnoha případech vyžadují sociální strukturu, v níž by mohly být uskutečňovány a naplněny. Většinu sociálních aktivit, do nichž se zapojujeme, jako například hraní bridge, mazlení se s kočkami nebo zpívání ve sboru, nemůžeme vysvětlit jako funkci přežití genu.

Dalším důležitým pozorováním, které Kropotkin rozebírá ve Vzájemné pomoci a Etice, je myšlenka, že inteligence se rozvíjí ze společenskosti a v určitém stupni je na ni závislá. Tvrdí, že „Inteligence je eminentně sociální schopnost“⁽⁹⁾ a „druhy, které vykazují nejvyšší vývoj... společenskosti, to vede k lepšímu vývoji mentálních schopností“⁽¹⁰⁾. Přestože jistě existují inteligentní zvířata, která nejsou obzvláště společenská, jako chobotnice, je to spíše výjimka, potvrzující pravidlo. S tím, jak je vysoce rozvinutá inteligence často citována jako nejdůležitější faktor evolučního úspěchu lidského druhu, jsme nezbytně přinuceni připsat společenskosti v lidském vývoji a všeobecně evoluční teorii mnohem vyšší důležitost. Významná filosofka biologie Mary Midgley obdobně uvádí ve své široce oceňované knize *Beast & Man*:

„Někde by patrně mohl existovat inteligentní druh, který si vůbec nerozvinul sociální impulsy a ve vší sociální aktivitě závisí na kalkulaci následků. My jím ovšem nejsme. Dělal by mnoho věcí, které děláme my, ale ze zcela odlišných důvodů. Jiní by to nejen nikdy neudělali, ale nemohli by to vůbec pochopit. Lidé, kteří pokládají inteligenci za zdroj veškerého sociálního vývoje ovšem nutně potřebují dokázat existenci právě takového cizorodého stvoření... Pokud by inteligence skutečně byla jedinou silou, pohánějící vývoj směrem ke společenskosti a kooperaci, většina z doprovodných jevů by nikdy nebyla shledána nezbytnou. Proč přichylnost? Proč dlouhé seznamovací procedury, vzájemné očišťování, projevy nadřazenosti a podřízenosti? Proč hra? Proč (v případě člověka) tolik času, stráveného všemožnou zcela neproduktivní komunikací - zby-

tečným klevetěním, láskou, sportem, smíchem, písněmi, tanci a vyprávěním příběhů, hádek, obřadným truchlením a nářkem? Pouze inteligence by nevygenerovala tyto účely. Ta by jen zkalkulovala prostředky. Tyto věci se ale odehrávají kvůli jim samotným, jsou součástí aktivit, probíhajících, aby učinily život každého druhu takovým, jakým má být. Pokud zde je jedna, 'pohánějící' síla, je to společenskost. Z ní vychází postupně zesilující komunikace, poskytující vzorec pro inteligenci⁽¹²⁾.

Ať už ale inteligence ve zvířecí říši jakkoli prospívá přežití, v lidském světě může být funkční i dysfunkční. Může být používána pro konstruktivní i destruktivní účely. Může být nasazena pro sestrojování systémů řízených střel nebo zvýšení efektivity větrné elektrárny. Inteligence je schopna učinit konflikt mnohem nebezpečnějším, než by jinak mohl být a je schopna zároveň rozvinout nové a komplikované procedury arbitráže a efektivní metody urovnávání neshod. Inteligence podobně jako vzájemná pomoc nezbytně neznamená zvýšené šance přežití, přestože v mnoha a mnoha případech zcela jistě znamená. Neexistuje žádný způsob, jak zajistit přežití na neustále se měnící a věčně vyvíjející planetě.

Význam Kropotkinovy *Vzájemné pomoci* pro anarchistickou teorii neleží v jeho hrubých tezí o přežití, ale spíše v tom, že poukázal na inteligenci jako vedlejší produkt společenskosti, která je „vlastností“, neoddělitelnou od lidské přirozenosti⁽¹³⁾. Pokud společenskost a kooperace nemusí být lidstvu vnucovány pomocí vlády, nezbytností nebo kontraktem, jak předpokládali velcí političtí myslitelé minulosti, pak sociální anarchismus není biologicky o nic méně průchozí, než stát a kapitalismus. Obecně řečeno se v nedávných letech stala role a rozsah kooperace a symbiózy v rámci a mezi druhy mnohem zjevnější. Přestože k tomu většinou došlo prostřednictvím nárůstu ekologické vědy a pečlivé práce přírodních vědců, Kropotkin si jako uznávaný průkopník enviromentalismu a jeden z nejranějších a nejschopnějších zastánců symbiotické ko-evoluce, jistě zasluhuje mnohem větší uznání, než mu bylo dosud přiznáváno.

Kropotkin a Reclus, kteří se stavěli na odpor kapitalistickým interpretacím přírodních procesů a poskytli alternativní koncepci evoluce, inspirovali mnoho lidí k ekologické citlivosti a uznání integrované a symbiotické vzájemné propojenosti života na Zemi. Je škoda, že to muselo trvat téměř století a musela nastat „ekologická krize“, aby jejich průkopnické snahy přesvědčily lidi o nezbytnosti žít kooperativně ve vztahu s přírodou. Jejich myšlenky na druhé straně již začínají být zastaralé. Dnes se můžeme běžně podívat nad komplexním jazykem a společenským životem slonů nebo velryb v naší televizi, zatímco přírodní vědy neustále odhalují pozoruhodné symbiotické vztahy, existující mezi značně různorodými živými bytostmi. Například téměř všechny stromy žijí v symbiotickém vztahu s houbami ectomycorrhizae. Mikroskopický systém houby je schopen dosáhnout až do nejzazších zákoutí půdy a je tak schopen poskytovat svému hostiteli mnohem více vody, než by mohlo být shromážděno kořenovým systémem stromu. Houba na oplátku dostává příhodné místo k existenci a karbohydráty stromu jsou nezbytné pro její růst. Stopové prvky jako fosfáty, síra a kovy, například železo, jsou rovněž často zpřístupňovány těmito houbami, což stromům umožňuje zakořenit v půdě, která by jinak z hlediska těchto základních nutrientů byla naprosto nedostatečná. Ectomycorrhizae rovněž „chrání jemné kořeny před škodlivými půdními houbami“ a produkují „růstové hormony“, prospívající růstu stromu. Symbióza se stala tak úplná, že

mnoho druhů stromů nemůže „po prvním roce růst bez významného počtu ectomycorrhizae“⁽¹⁴⁾. Když se posuneme vzhůru v potravinovém řetězci, podobné příklady symbiůzy nejsou o nic méně pozoruhodnější. Vezměme si například fenomén brouků *oncideres* a mimůzy:

„Zdá se, že když si samička *oncideres* přeje naklást vajíčka, nepochybně si vybere mezi všemi ostatními stromy v lese pouze strom mimůzy, vyleze na větev a vyřízne dlouhou štěrbinu, do které spustí váčky s vajíčky. Pak, protože její potomci nemohou v larválním stádiu přežít v živém dřevě, se posune asi o půl metru zpět a vyřízne souměrnou kruhovou štěrbinu v kůře po celém obvodu větve. Za velice krátkou dobu to má za následek uhynutí větve a mrtvé dřevo nakonec podlehne závanu větru a spadne na zem, kde zůstane jako domov příští generace brouků *oncideres*, než se vylíhnou. Je ale zajímavé, že odstranění větve má efekt prořezávání stromu mimůzy, což je cenný vedlejší výsledek, protože sama o sobě má mimůza průměrnou délku života pouze dvacet pět až třicet let, ale prořezávána tímto jednoduchým způsobem, může vzkvétat dokonce až století i déle“⁽¹⁵⁾.

V USA existuje více než 21.000 druhů *ectomycorrhizae* a po celém světě miliony druhů brouků. Podobné příklady symbiotické ko-evoluce mohou být nepochybně mnohonásobeny až téměř donekonečna, i kdybychom se zaměřili pouze na brouky a houby a nevzali do úvahy miliony dalších zvířat a rostlin, obývajících zemi. Existuje dokonce stále sílící důkaz, že symbiůza je klíčem k porozumění evoluci života na zemi. Vyvinutí elektronového mikroskopu a pokroky a paleo- a mikrobiologii vedly k novým vzrušujícím objevům a hypotézám ohledně sociální evoluce života během nejranějších období historie země.

Na Zemi existuje život přibližně 3.7 miliardy let. Zhruba polovinu této doby Zemi obývaly velice jednoduché buňky bez jader. Zachovaly se nám až do dnešních dnů jako bakterie. Po miliardy let zemský povrch nevykazoval nic více, než vroucí plochy pestře zbarveného bakteriálního života. Studie starých hornin a bakteriální reprodukce odhalily nejen to, že všechno živoucí se v konečném důsledku odvozuje od bakterií, ale rovněž to, že vědecká komunita v procesu evoluce připisuje mnohem významnější roli symbiůze, kooperaci a federaci. Bakteriální buňky mají třistakrát méně permanentních genů, než buňky s jádry, z nichž se skládáme. Tento nedostatek napravují tím, že si mezi sebou vyměňují maličké fragmenty DNA a dokonce pohlcují malé „kousky“ poblíž se nacházejících umírajících nebo poškozených buněk. Bakteriální polévka je celá zaplavena velkým počtem neuvěřitelně malých částíček uspořádané hmoty, označovaných různými názvy, jako například replikony nebo transpoziční elementy. Tyto entity, které se pohybují někde na hranici mezi živým a neživým, jsou mnohem menší, než i ty nejmenší bakteriální buňky. Mohou být pasivní nebo aktivní. Některé mohou zapadnout přesně jako klíč do zámku na přesné místo v DNA živé buňky. Jiné jsou aktivní a jsou známy jako viry, které aktivně využívají buňku tím, že ji používají jako základnu vlastní replikace. Přestože to může nejčastěji poškodit nebo dokonce zabít hostitelskou buňku, často se stává, že po mnoha generacích hostitelská buňka začleňuje útočící virus do své cytoplazmy tak, že jeden nemohou žít bez druhého. V každém případě bakterie může prostřednictvím vyměňování maličkých kousků organizované hmoty ho-

rizontálně s ostatními stejné generace, velmi rychle odpovídat na změny okolního prostředí. Tyto udivujícím způsobem efektivní vzorce symbiózy mohou být doloženy nyní téměř univerzální rezistencí bakterií vůči penicilinu. Na druhé straně by bez fermentujících a kompostujících bakterií pro sebe i pro nás, biosféra dávno přestala existovat. Důvod, proč bakterie rozvinuly tyto mimořádné schopnosti, jak jsme již naznačili, spočívá ve vysoké hladině ultrafialového záření (v nepřítomnosti ozonové vrstvy) a extrémně křehké podstatě Země před miliardami let, což způsobovalo, že život uchovávací řetězce DNA byly neustále poškozovány. Bakterie se musely naučit dovednosti jak se opravovat pomocí zbytků a kousků umírajících buněk. Kolektivní odpověď bakterií bylo v průběhu miliard let rozvinout potenciál pro (v evolučním časovém měřítku) téměř okamžitou a celosvětovou výměnu genetického materiálu a informace. V konečném důsledku to vedlo k sebe-regulaci chemického a organického složení biosféry (což je téma, široce rozebírané ve vlivné Lovelockově knize Gaia).

„Následky jednoduché genetické výměny jsou ohromující. Navzdory všem omezením bakterie mohou potenciálně sdílet všechny ostatní bakteriální geny, pak tedy přesněji řečeno v bakteriálním světě neexistují žádné opravdové druhy. Všechny bakterie jsou jedním organismem, jednou entitou, schopnou genetického inženýrství v planetárním nebo globálním měřítku. Minimální počet genů bakterii ponechává s nedostatečnými metabolickými schopnostmi a bakterie je nezbytně týmovým hráčem. Bakterie v přírodě nikdy nefunguje jako ohraničený jednotlivec. Namísto toho v jakémkoli daném ekologickém prostředí týmy několika druhů bakterií žijí společně, odpovídají na změny okolního prostředí, přeměňují jej a navzájem si pomáhají komplementárními enzymy. Různé druhy bakterií v týmu, každá přítomná v ohromném počtu jednotek, koordinují uvolňování svých enzymů podle fází úlohy. Jejich životní cykly se proplétají, i odpadní produkty jednoho druhu se stávají potravinovými zdroji pro další. Složitě propojeny tímto způsobem, bakterie obsazují a drasticky proměňují své životní prostředí. Ve velkých a proměnlivých počtech vykonávají úlohy, jichž by jednotlivci nebyli schopni. Pomocí dalších příbuzných bakterií, vždy žijících poblíž, připravených poskytnout užitečné geny nebo metabolické produkty a reprodukovat se za výhodných podmínek, je celková efektivita týmu udržována na vysoké úrovni. V průběhu doby to činí tým velice stabilní a schopný udržovat komplexní skupinový metabolismus. Bakteriální týmy jsou pro zemi to, co jsou pro nás vnitřní orgány... Úkoly, kterých se podujaly bakteriální týmy, se nerovnájí ničemu menšímu, než uzpůsobování celé planety. Jsou to oni, kdo zabraňuje, aby se už jednou živá hmota proměnila v prach a popel. Oni nás mění v potravu a energii pro jiné. Oni udržují organické a anorganické prvky v přírodě v oběhu. Bakterie čistí vodu na Zemi a činí půdu úrodnou. Udržují chemickou anomálii, jakou je naše atmosféra a neustále produkují čerstvé zásoby reaktivních plynů... S pomocí týmů rostoucích a hynoucích bakterií, obývajících všechna možná místa zemského povrchu a neustále vybírajících nejlepší lokální řešení problému udržování života v jakékoli dané době, je povrch udržován ve stabilním pohostinném stavu. Životní prostředí, skládající se ze života, je neustále

regulováno životem pro život... Bakterie nejsou pouze vysoce sociální bytosti, ale chovají se jako svého druhu decentralizovaná celosvětová demokracie. Buňky v zásadě zůstávají oddělené, ale mohou se spojovat a vyměňovat si geny s organismy, majícími dokonce výrazně odlišný základ. Uvědomit si, že lidé-jednotlivci také zůstávají v zásadě samostatní, ale mohou se spojovat a vyměňovat si zkušenosti s někým velice odlišným, může být první krok směrem ke staré moudrosti mikrokosmu⁽¹⁶⁾.

Původní biosféra Země neobsahovala žádný kyslík a ve srovnání s tou, která existuje na Zemi dnes, byla stejně odlišná jako atmosféra cizí planety. Asi před 2.2 miliardami let začaly jisté typy černých a zelených mikrobů využívat vodík ve vodě prostřednictvím fotosyntézy a kyslík byl produkován jako jedovatý odpad. V mnoha případech byly schopny ve své evoluci pokračovat jen mikroby, které byly schopny nalézt způsob, jak přežít v atmosféře, bohaté na kyslík. Rozvoj aerobní (používající kyslík) respirace byl později využit buňkami s jádry.

Největší skok v evoluci života nastal mezi buňkami, které měly a neměly jádro. Zhruba až do doby kyslíkového holocaustu neexistovaly žádné buňky, které by měly ústřední řídicí aparát, odlišitelný od jejich částí. Všechna zvířata, včetně nás, jsou složena z těchto větších a mnohem komplexnějších buněk s jádry (eukaryot). Ať už různé bakteriální buňky začaly být organizovány všestrannější bakterií, která se později stala jádrem, nebo, jak se zdá pravděpodobnější, týmy odlišných bakterií, pracující v symbiotických paktech, pomalu integrovaly samy sebe do jednoho organismu – vždy zůstane v oblasti spekulace. Co je ale jisté je to, že buňky, z nichž jsme složeni, se skládají z různých organel, které jsou samoregulační a samy se reprodukují. Mitochondrie, využívající kyslík jako zdroj energie pro buňku (a dokonce i pro nás) jsou schopné se v buněčné šťávě (cytoplazmě) rozdělovat a obsahují vlastní DNA. Mnoho mikrobiologů je dnes naprosto přesvědčeno, že mitochondrie a mnoho dalších organel (jako plastidy a chloroplasty), které vytvářejí eukaryotické buňky, byly dříve nezávislými bakteriálními entitami, které se nějak začaly seorganizovat ve formování jednotných a komplexnějších organismů:

„Buňky buď mají nebo nemají jádro. Neexistuje nic mezi tím. Náhlou jejich objevení ve fosilních záznamech, naprostá diskontinuita mezi živými formami bez jádra a s jádrem a zarážející komplexnost vnitřních sebereprodukcujících se organel poukazuje na to, že nové buňky byly zplozeny procesem zásadně odlišným od pestré mutace nebo bakteriálního genetického transferu. Vědecká práce minulého desetiletí nás přesvědčila, že tímto procesem byla symbióza. Nezávislé prokaryoty vstoupily do jiných. V nich strávily buněčný odpad a jejich vlastní odpad byl naopak použit jako potrava. Takové úzké propojení vyústilo v permanentní stav a buňky reprodukovaly potomstvo dobře adaptované pro život uvnitř jiných buněk. Postupem doby se tyto populace společně se vyvíjejících bakterií staly komunitami mikrobů tak hluboce vzájemně závislých, že byly ze všech možných praktických důvodů jedinými stabilními organismy – protisty. Život se posunul na další úroveň za sítě pouhého genetického transferu směrem k synergii symbiózy. Oddělené organismy se slučovaly a vytvářely nové celky, které byly něčím více, než

souhrnem svých částí. Tato teorie vzniku eukaryotních buněk pomocí symbiózy v žádném případě není něco zcela nového. Nástup moderní genetiky ale zdůraznil jádro eukaryotické buňky a na počátku dvacátého století bylo běžné odsuzovat teorie buněčné symbiózy jako směšné nebo absurdní. Soupeření, v němž vítězí silnější, bylo mnohem více zdůrazňováno než kooperace. Jisté na první pohled slabé organismy v dlouhodobém pohledu přežily díky tomu, že byly součástí kolektivů, zatímco ty takzvané silné, které se nikdy nenaučily triku kooperace, byly odhozeny na skládku evolučního vymírání... Naším pohledem je, že všechny větší organismy vzešly z menších prokaryot, které společně vybojovaly vítězství pro kooperaci, umění společného života⁽¹⁷⁾.

Evoluční éra světa, složeného z bytostí, složených z jedné eukaryotní buňky netrvala dlouho. Jednotlivé eukaryotní buňky se brzy spojovaly pomocí symbiózy, aby vytvořily progresivně větší organismy – což nakonec vedlo až k nám. Každý z nás obsahuje miliony eukaryotních buněk, které všechny vykonávají řadu specializovaných funkcí a které jsou všechny schopny seberegulovat (ale ne vždy reprodukovat) přísun nutrientů a prvků, procházejících dovnitř a ven jejich ochrannou buněčnou membránou. Mitochondrie, produkující kyslík, které nejsou více než maličkými součástmi cytoplazmy každé z buněk, z nichž jsme složeni, „přežily“ v miniaturní směsce svého buněčného domova se značnou úrovní autonomie a bez nich bychom nebyli schopni dýchat.

Přestože Kropotkin nebyl schopen poskytnout takovou detailní analýzu historie symbiotické evoluce, jakou jsme nastínili výše, byl si jistě vědom obecných obrysů teze. V několika pozoruhodných pasážích popisuje, jak můžeme dokonce i ty nejmenší součásti buněk vidět společně kooperativně pracovat a udržovat si přitom autonomii na řídicím jádru:

„Bez solidarity jednotlivce s druhem by se zvířecí říše nikdy nevyvinula nebo nedosáhla současné dokonalosti. Nejpokročilejšími bytostmi na planetě by stále byly ony maličké částičky, hemžící se ve vodě a stěží rozeznatelné pod mikroskopem. Existovalo by ale vůbec byt jen toto? Nejsou totiž samy nejranější shluky buněk příkladem sdružování v boji...“(18)

„Když dnes přírodní vědec hovoří o životě rostliny nebo zvířete, vidí aglomeraci, kolonii milionů oddělených jednotlivců spíše než osobnost, jednu a nerozdělitelnou. Hovoří o federaci zažívacích, smyslových, nervových orgánů, všech vzájemně úzce propojených, z nichž každý pociťuje následky dobrého stavu nebo indispozice jiného, ale každý žije vlastním životem. Každý orgán, každá část orgánu je zase složena z nezávislých buněk, které se sdružují, aby se potýkali s podmínkami, nepříznivými jejich existenci. Jednotlivec je celým světem federací, celým univerzem sám o sobě. V tomto světě agregovaných bytostí, vědec rozpoznává autonomní krevní buňky, buňky tkání a nervových center, rozpoznává miliony bílých krvinek, nacházejících si cestu do částí těla, infikovaných mikroby, aby bojovaly s vetřelci. *Ještě více: v každé mikroskopické buňce dnes objevuje svět autonomních organismů, z nichž každý žije vlastní život, stará*

se o svůj prospěch a dosahuje jej pomocí seskupování a sdružování s ostatními. V krátkosti, každý jednatel je kosmem orgánů, každý orgán je kosmem buněk, každá buňka je kosmem nekonečně malých kosmů. V tomto komplexním světě pak prospěch celku zcela závisí na sumě prospěchu, pocívaného každou i z těch nejmenších částek organizované hmoty. Ve filosofii života je tak vyvolávána celá revoluce“(19).

Přestože Kropotkin tyto myšlenky dále nerozvíjí, nicméně přesně odráží moderní teorie symbiotické evoluce a životních procesů, jak jsem je výše nastínil.

Kapitola 3

Kropotkinova teorie komunitní r/evoluce

Kropotkin ve své knize *Vzájemná pomoc* poté, co ukázal, že lidé byli sociální dokonce již předtím, než se stali lidmi, dále zkoumá vývoj lidské společnosti a hodnotí antropologické poznatky, pocházející z velkého počtu společností a kultur celého světa. Zkoumá zvyky Bušmenů a Aboriginců, kteří nevlastnili více než kamennou sekeru a několik dřevěných palic a dostává se až k předměstským sousedstvím moderní průmyslové společnosti. Během tohoto procesu dochází k závěru, že lidé nikdy nebyli osamělí a navzájem izolovaní. Navzdory početným válkám a konfliktům mezi lidskými uskupeními byla obecná tendence lidské evoluce zásadně integrativní a ve své orientaci sociální.

Motiv ovládat jiné a vnučovat jim svou vůli byl stejně důležitým rysem lidského života jako na druhé straně rovnostářská a spontánní kooperace. Obecná potřeba ochrany a společnosti stejně jako vzájemná ekonomická závislost mnoha lidských uskupení v minulosti podporovala a udržovala ty velkorysejší a sociálněji stránky lidské přirozenosti. Kropotkin tvrdil, že komplexní kooperativní chování můžeme vidět v mnoha vztazích - mezi Bušmeny, v komunitním vlastnictví a obdělávání půdy na raných hortikulturních a farmářských usedlostech, v raném středověkém městě a v 18. a 19. století v celém spektru dobrovolných organizací a zájmových skupin (např. Britské asociaci pro záchranné čluny, literárních a uměleckých společnostech, cyklistických klubech atd.) Podobné zájmové skupiny se běžně objevují v kontextu každodenního života, aby naplňovaly mnohé potřeby a požadavky lidské sociální a ekonomické existence a představují významné příklady spontánní, dobrovolné a vysoce sociální lidské aktivity a evoluce. Rozdíly ve věku, genderu, síle a charakteru nicméně také vedly k rozvoji hierarchie a individualismu. Kropotkin uvádí, že v rámci skupiny nebo kmenové struktury tyto rysy zůstaly relativně neškodné. Aktivity ambiciózních jedinců byly průběžně zmírňovány dalšími členy skupiny, v níž žili. Následující citát z Kropotkinovy knihy *Stát: jeho historická role* je ilustrativní vzhledem k jeho myšlenkám o vývoji hierarchie.

„Není pochyb o tom, že primitivní společnost měla dočasné vůdce. Zaklínač, přivolávač deště – učenci té doby – se snažili těžit z toho, co věděli o přírodě, aby ovládali své bližní. Podobně ten, kdo byl schopen si snadněji zapamatovat přísloví a písně, v nichž byla ztělesněna veškerá tradice, se rovněž stal vlivným. Na lidových slavnostech přednášel tato přísloví a písně, do nichž se začleňovala rozhodnutí, učiněná lidovým shromážděním při určité příležitosti v určitém ohledu. V mnoha malých kmenech se tak stále děje. Od této doby se tito 'vzdělaní' členové (skupiny) snažili pro sebe zajistit dominantní roli tím, že své vědomosti sdělovali pouze vybrané hrstce, zasvěcencům. Všechna náboženství a dokonce umění a profese, začala 'mystériemi' a moderní věda demonstruje důležitou roli, jakou tajné společnosti zasvěcenců sehrávají, aby udržely některé tradiční praktiky v primitivních klanech. Zde jsou již přítomny zárodky autority.

Rozumí se samo sebou, že stateční, odvážní a především ctnostní se rovněž během bojů s jinými kmeny nebo během migrace stávali dočasnými vůdci. Neexistovalo však žádné spojení mezi nositelem 'práva' (tím, kdo znal nazpaměť tradice a učiněná rozhodnutí), vojenským vůdcem a kouzelníkem a stát nebyl součástí těchto kmenů o nic více, než ve vztahu ke společenství včel nebo mravenců, nebo našich současníků Patagonců a Eskymáků.“⁽¹⁾

Následky migrace a konfliktů mezi kmeny nakonec vedly ke zničení kmenové společnosti: lidstvo se spojilo do mnohem širších sociálních uskupení, stále méně závislých na pokrevních svazcích. Společně s rozvojem válečnické třídy a dělbou práce, charakteristickou pro širší společnosti, tyto individualistické a dominující charakterové rysy, které v tradičních kmenových společnostech zůstaly relativně neškodné, se staly mnohem nebezpečnějšími a nakonec vedly k vývoji církve, státu a Impéria. Nehierarchické rovnostářské a spontánní sociální aspekty lidského sdružování ani zdaleka nevyzly, ale nicméně pokračovaly souběžně ve vývoji a někdy v otevřeném konfliktu s vývojem hierarchie, centralizované autority a římského imperialismu. Kropotkin nám ve svých pracích připomíná, že komunitní a rovnostářské zvyky tradičního vesnického života Evropy a Asie 19. století přežily navzdory vývoji césarismu, monarchismu a totalitní nebo státně-kapitalistické éře.

Historie společenské evoluce tak měla dvojí podstatu. Byla kompromisem mezi dvěma vzájemně nepřátelskými a značně odlišnými formami sociální organizace – externě nebo centrálně vnučenou autoritou monarchy, feudálního státu, vojenského státu nebo impéria - a na druhé straně autonomním a vnitřně se samoregulujícím městem, vesnicí nebo komunitou. Přestože tyto tendence se rozvíjely bok po boku a v průběhu času se měnily a modifikovaly, nemohla mezi nimi nastat žádná rovnováha, když existoval stát. Historie lidského sociálního vývoje byla historií nesnadného příměří, prokládaného násilnými revolucemi a povstáními, během nichž se lidé utvrzovali ve svých sociálně-revolučních schopnostech. V těchto obdobích se masy lidí snažily obnovit svou ekonomickou, sociální a politickou samosprávu a přeměřovat běh dějin podle nestátních, komunitních a rovnostářských zásad. Komunitní revoluce z Evropy 11. a 12. století, Velká francouzská revoluce a Pařížská komuna z roku 1871 byly, jak trval na svém Kropotkin, významné příklady sociálně revolučních výbuchů a konfliktů. Tyto události představovaly dramatické evoluční zlomy (podobné těm, ke kterým došlo v pravěku, například během přechodu od dinosaurů k savcům) když lidstvo kvůli té či oné okolnosti cítilo potřebu uvolnit svobodné a tvořivé síly sociální evoluce a nenechat je v područí strnulosti centralizované hierarchické autority.

Kropotkin navzdory své *narodnické* víře v ruský *mir* a lásku k ruskému rolnickému životu, nijak nekonceptualizoval „zrušení měst“ a nové uspořádání lidstva na kmenovém nebo vesnickém základě (tento pohled mu byl naneštěstí až příliš často připisován). Kropotkin oceňoval unikátní dimenze a možnosti, naskýtající se lidské svobodě, obsažené ve „svobodném“ městě nebo „občinovém životě“⁽²⁾. Objevení se města a oslabení kmenových nebo pokrevních příbuzenských svazků bylo významným bodem obratu v lidské kulturní evoluci. Vytvořilo jedinečnou sféru občanského (a politického) prostoru – veřejnou sféru neboli polis. Veřejná sféra, přestože se vyvinula z kmenových nebo vesnických uskupení, tak byla obývána zcela novým druhem sociálního a politického tvora, občanem nebo obyvatelem, jehož

právo participace na záležitostech města záviselo na bydlišti nebo začlenění spíše než na sdíleném etnickém nebo kulturním pozadí. Na rozdíl od státu, který se pokoušel vládnout jakémukoli množství velkoměst, měst a vesnic od Londýna až k Římu, autonomní samosprávné město podobně jako vesnická komunita představovalo přirozený produkt lidské sociální evoluce. Autonomní a geograficky definovaný městský region s okolními zemědělskými oblastmi, vesnicemi a městečky, představoval nejsamozřejmější jednotku, na jejímž základě se organizoval moderní společenský život. Skutečné směřování sociální evoluce leží ve svržení státu, který se snaží zničit regionální diverzitu v pokusu spravovat a vykořisťovat všechen známý svět z Londýna, Paříže nebo Berlína. Skutečné svobody a volnosti může být dosaženo pouze skrze samosprávu v kontextu sebe-regulujícího se, regionálně integrovaného a soběstačného města, vesnice nebo městského regionu. Národní shromáždění a zastupitelská vláda, nárokovájící absolutní autoritu nad rozlehlými územími, tj. nad mnoha a mnoha různými lidmi a geografickými regiony, to vše bylo a mělo zůstat produktem tyranie a násilí římského imperialismu. Potřeba a periodické nutkání obnovit regionální nebo lokální samosprávu a občanskou vitalitu pro Kropotkina představovala jednu z nejdůležitějších dynamik historie sociálně evoluční změny.

Prvním významným příkladem po zhroutilí římské říše byly v Západní Evropě komunální revoluce z 11. a 12. století. Potřeba obnovit nezávislý a svobodný komunitní život, jak věřil Kropotkin, dramaticky vystoupila do popředí na konci Temného věku. Právě, když „se zdálo, že mizí poslední zbytky hájemství barbarské svobody“ a tvořivé síly evropského života se dusily pod „nadvládou tisíců drobných suverénů“, svobodné a spontánní lidové síly za využití ochrany vlastních městských hradeb „povstaly proti panskému hradu“ a za méně než století pokryly Evropu svobodnými a nezávislými městy⁽³⁾. Přestože svobodná a nezávislá města nakonec padla za oběť feudální nadvládě kvůli tomu, že rozvinula třídní struktury a „odcizila“ se vesnici⁽⁴⁾ (krystalizace feudální epochy), raná středověká komuna nicméně představovala významný sociální pokus přisvojit si lokální a nezávislou správu komunity.

Význam nezávislého středověkého města v anarchistické teorii, tvrdil Kropotkin, spočíval v tom, že nebylo uspořádáno podle nějakého „předem stanoveného plánu“, nebo utvářeno „v duchu poslušnosti k vůli externího legislátora“⁽⁵⁾. Spíše představovalo organický fenomén a „přirozený růst“ v rámci svobodné a nezávislé sociální evoluce. Navíc na rozdíl od moderního provinčního města, které je pouze podřízenou a poloautonomní součástí národního státu, středověká komuna byla specifickou, dobře integrovanou a samosprávnou společenskou jednotkou. Měla absolutní „právo války nebo míru, federace a spojenectví se svými sousedy“⁽⁶⁾.

Intenzivní sociabilita a jednota raně středověkého života po sobě zanechala formy komunitně inspirovaného umění a architektury, překračující dokonce nádheru svých řeckých předchůdců. Na rozdíl od Akropolis, „ojedinělé snahy, k níž přispěly tisíce otroků svým dílem, který jim stanovila imaginace jednoho člověka“, středověké město bylo výsledkem široké komunitní snahy, ke které „přispíval“ každý. Velké budovy středověké Evropy na rozdíl od „nesmyslné konstrukce“ Eiffelovy věže, „vyvěraly z koncepce bratrství a jednoty“ a nevyjadřovaly vizi osamocené jedince, ale spíše „slávu všech občanů města, které bylo jejich výtvozem“⁽⁷⁾.

Umění, v současnosti soustředěné do národní galerie nebo divadla, bylo ve středověké komunitě integrální a integrovanou součástí živoucí lidské komunity.

Louvre, jak cítil Kropotkin, se dal přirovnat jedině snad ke „starému obchodu s kuriozitami“ a představoval „podivnou směsici uměleckých objektů“, zbavených smyslu a bezohledně vytržených z kořenů místa a kultury, v níž a pro níž byly původně vytvořeny (to mimochodem poskytuje jeden z nejpřesvědčivějších argumentů, proč by Elginské sloupy měly být vráceny Athénanům). Středověký řemeslník se v minulosti obracel ke svým spoluobčanům a na oplátku od nich získával smysl a inspiraci. Lidové monumenty starých měst se obracely k lidu, protože ztělesňovaly a dokonce vyjadřovaly „ducha a srdce města“. Středověké umění nebylo určeno k prodeji, nebo „nedusilo se pod rudými závěsy v Louvre“, představovalo a obklopovalo živoucí komunitu a vstupovalo do všech projevů kolektivního a komunitního života – od zemědělství a průmyslu, nemocnic a veřejných budov⁽⁸⁾ (například anglická venkovská krajina, jemné předivo živých plotů, křovin a luk, může být považována za sociálně vytvořenou uměleckou formu).

William Morris, jeden z nejnevyléčitelnějších romantiků 19. století a občasný Kropotkinův společník, naneštěstí měl na Kropotkina až příliš značný vliv. Kropotkinova intenzivně umělecká přirozenost, populistické sklony, aristokratická výchova a relativní zaostalost jeho Matičky Rusi (ze které byl vyhnán do exilu), to vše ho neodvratně přimělo nakonec přijmout přehnaně romantický pohled na raný feudalismus. Občanský život a umění, prohlašoval, „se dostaly na nejvyšší úroveň“ během prvních několika století středověké Evropy⁽⁹⁾. Nicméně ti, kteří mají šanci přebývat nebo jen procházet středověkým městem, obkrouženým hradbami, jakým je například Siena, mohou být jen ohromeni vznešeností a krásou jeho veřejných staveb (dokončení mnohých z nich trvalo několik generací) a architektonickou a organickou jednotou formy, pronikající celým městem. Jak poznamenává Mumford, který si Kropotkina velmi vážil:

„...středověké město je jako středověká tapiserie a naše oko, postaveno před bohatou rafinovanost designu, přelétá tam a zpět po celé látce, uchváčeno květinou, zvířetem, hlavou, spočine tam, kde je mu milé, obrací svou cestu a přijímá celek pouze asimilací všech jeho částí a nikde se nesnaží určovat dominantní podobu“⁽¹⁰⁾.

Kropotkinův zájem o středověkou komunu nicméně nesouvisel pouze s jeho estetickou teorií, uměleckými zálibami a romantickým medievalismem. Unikátní formy sociální a ekonomické organizace, vyvinuté pro a v rámci středověké komuny rovněž poskytují průhledy do krajiny anarchismu. Zvláštní význam v tomto ohledu mají segmentární a federativní aspekty rozměru středověkého města. Regionální rozložení nezávislých měst a následná absence „teritoriální centralizace“ (makro-prostorová organizace) byla doplňována (vnitřně) v rámci města (mikro-prostorová organizace) necentralizovanými, segmentárními, ale přesto viditelně federativními svazky, skládajícími se z mnohočetných poloautonomních sekčních jednotek. Středověké město, které počalo svůj život jako „prostá“ a hrubě federovaná aglomerace malých vesnic, uzavřených za ochrannou hradbou, dalo by se říci ve tvaru buněčné stěny, si během své evoluce udrželo a rozvinulo viditelně segmentární tvářnost. Každá sekce nebo segment se tak odpovídajícím způsobem klonila ke specializaci na určitý obor nebo profesi a vytvářela segmentární, ale sjednocené město, které, přestože pochytilo občanskou harmoničnost starých Athén, nezáviselo na ot-

roctví a představovalo socio-prostorovou formaci, odlišnou od řeckého městského státu.

„Středověké město nebylo centralizovaným státem. Během prvních století své existence se město vzhledem ke své vnitřní organizaci jen stěží mohlo nazývat státem, protože středověk neznal současnou centralizaci pravomocí ani teritoriální centralizaci. Každá společenská skupina se na suverenitě nějakým způsobem podílela. Město bylo obvykle rozděleno do čtyř čtvrtí nebo pěti či osmi kruhových výsečí, vycházejících z centra, přičemž každá čtvrť nebo sekce zhruba odpovídala odlišným sociálním pozicím nebo profesím, které v ní převládaly, ale nicméně obsahovala obyvatel odlišného sociálního postavení a povolání, každá sekce nebo čtvrť vytvářela zcela odlišnou aglomeraci.

Pokud bychom se zmínili o dějinách ruských měst Novgorodu a Pskova, které se nám v obou případech zachovaly včetně bohatých detailů, nalézáme sekce (koněc), skládající se z nezávislých ulic (ulica), které přestože byly obydleny hlavně řemeslníky určitého oboru, rovněž měly mezi svými obyvateli obchodníky a pozemkové vlastníky a představovaly oddělenou komunitu. Měly komunitní odpovědnost za všechny své členy v případě spáchání zločinu, vlastní jurisdikci a správu uličních starších (uličanskije starosty), vlastní pečeť a v případě potřeby vlastní fórum, vlastní milice a také vlastní volené kněží a vlastní kolektivní život a podnikání.

Středověké město se tak objevuje jako dvojitá federace: jedna, všech vlastníků domů, sjednocených v malých teritoriálních svazech – ulicích, farnostech nebo sekcích – a dále druhá, jednotlivců, sjednocených přísahou do cechů podle profesí. Ta první je produktem vesnicko-komunitního původu města, zatímco ta druhá je produktem následného růstu, způsobeného novými podmínkami.

Krátce řečeno, čím hlouběji poznáváme středověké město, tím zřetelněji spatřujeme, že nebylo pouze politickou organizací na ochranu konkrétních politických svobod. Bylo pokusem zorganizovat v mnohem významnějším smyslu než v případě vesnické komunity úzký svazek pro vzájemnou pomoc a podporu, spotřebu a produkci a celkově pro sociální život, aniž by člověka spoutalo do okovů státu, ale naopak poskytlo úplnou svobodu projevu tvořivému géniu všech oddělených skupin a politické organizace⁽¹⁾.

Francouzská revoluce (1789-93) a Pařížská komuna (1871)

Po úpadku svobodného města a krystalizaci feudální epochy byla lidská schopnost svobodného a dobrovolného seskupování znovu spoutána násilnickým despotismem tisíců malých suverénů. A znovu, věřil Kropotkin, touha po komunitní samosprávě a sebeurčení poskytla dynamiku pro konečné zničení *ancien régime*. Velká francouzská revoluce byla primárně komunitní. Městské a rolnické komuny před reakcí z roku 1793 vykonaly konstruktivní práci, nezbytnou pro vývoj nových společenských formací, potřebných, aby se vyrovnaly s potřebami rychle se měnící společnosti. V každém městě, vesnici a velkoměstě to byla „komuna, která pánům

odňala půdu, která byla dříve společná.“ „Duší revoluce tedy byly komuny“, pokračuje Kropotkin.

„... a bez těchto center, rozptýlených po celé zemi, by Revoluce nikdy neměla sílu svrhnout starý *régime*, odrazit německou invazi a obnovit Francii.

Bylo by nicméně chybné představovat komuny tehdejší doby jako moderní obecní orgány, kterým občané po několika dnech vzrušení během voleb důvěřivě svěří správu veškerých svých záležitostí, aniž by v nich ještě sehráli nějakou roli. Bláznovská důvěra v zastupitelskou vládu, charakterizující naši epochu, během Velké revoluce neexistovala. Komuna, která se rozvinula z lidového hnutí, nebyla oddělena od lidu. Skrze intervence svých 'distriktů', 'sekcí', nebo 'kmenů', představovala tolik médií pro lidovou správu, že zůstala lidovou a to právě tvořilo revoluční sílu těchto organizací.

... vládní centralizace nastoupila později, ale revoluce sama začala vytvářením Komuny – ve značném stupni autonomie – a prostřednictvím této instituce nabyla ohromnou sílu“⁽¹²⁾.

Pařížská Komuna z Velké francouzské revoluce, jak uváděl Kropotkin, představovala nejvýraznější a nejlépe dokumentovaný příklad tohoto jevu. V Paříži bylo poučení ze středověké komuny – segmentace, jednota a samospráva, *převedená* pod „tlakem okamžité potřeby“ do *nového městského prostředí*. Početné obvody a sekce města Paříže se začaly samy organizovat na individuální bázi a jak je nám sdělováno, vytvářely ve své organizaci velkou míru nezávislosti a různosti. Zásadní a organická jednota Paříže byla nicméně uchována pomocí federativního „svazku“ nebo „spojení. Sigismond Lacroix (z něhož Kropotkin dlouze cituje), ve svých *Actes de la Commune* píše:

„Nálada v obvodech... se projevovala jednak velice silným pocitem komunitní jednoty, tak rovněž neméně silnou tendencí k přímé samosprávě. Paříž nechtěla být federací šedesáti republik, náhodně odříznutých ve svém území. Komuna je jednotou, složenou ze svých sjednocených obvodů... Nikde by nebylo možno najít jediný příklad obvodu, který by se rozhodl žít odděleně od ostatních... Bok po boku s tímto neodiskutovatelným principem ale objevujeme další zásadu... prohlašující, že Komuna musí vyvíjet legislativní a správní činnost sama pro sebe, co nejpříměji to bude možné. Zastupitelská vláda musí být zredukována na minimum. Vše, co Komuna může udělat přímo, tak musí být učiněno bez jakéhokoli prostředníka, bez jakéhokoli delegování, nebo to může být vykonáno delegáty, omezujícími se na roli zvláštních pověřenců, jednajících pod nepřetržitou kontrolou těch, kteří je pověřili... konečné právo legislativy a správy v komuně náleží obvodům – občanům, scházejícím se na všeobecných shromážděních obvodů“⁽¹³⁾.

V Paříži tak během francouzské revoluce znovu vidíme objevení se silně integrovaného města, vykazujícího mnohost dezintegračních sil, ale schopného udržet bohatý proud občanské participace a zároveň zachovat a předávat svoji sjedno-

cenou nebo celkovou podobu. Tato výrazně urbánní forma lokalismu, příbuzného koncepcím našich moderních sousedských rad, přestože vyvíjející se z myšlenek a praxe kdysi probíhající ve středověké komuně, nicméně představuje značnou odchylku od svého historického předchůdce. Zformování urbánnějšího městského prostředí si vyžadovalo nové formy politického a urbánního prostoru.

Pařížská komuna z roku 1871 (odehrávající se téměř 80 let po potlačení Sekcí Komisi pro veřejnou bezpečnost v roce 1793), byla pro Kropotkina znovu dalším hr-dinským pokusem občanů Paříže obnovit širokou občanskou sféru, kterou ztratili po úpadku středověkého svobodného města a reakci z roku 1793.

„Jedno jediné zvolání se vydralo ze stovek tisíců hrdel - ‘La Commune!’ a 18. března 1871 pařížský lid povstal proti opovrhované a nenáviděné vládě a prohlásil město nezávislým, svobodným a náležejícím jen sobě samotnému.

Toto svržení centrální moci se odehrálo bez obvyklých doprovodných efektů revoluce, bez výstřelů a bez prolévání krve na barikádách. Když lid ve zbrani vyšel do ulic, vládnoucí uprchli, vojenské oddíly vyklidily město a vládní úředníci se spěšně stáhli do Versailles a vzali sebou vše, co stačili odnést. Vláda se vypařila jako kaluž stojaté vody na jarním slunci a devatenáctého bylo velké město Paříž očištěno od špíny, která jej poskvřňovala a nebyla přitom prolita ani jediná kapka krve jeho dětí.

V roce 1848, když král středních vrstev, Ludvík Filip, byl svržen a opustil Paříž ve fiakru, stíhán opovržením velkého města, první věcí, kterou vzbouření dělníci učinili, bylo jmenování Prozatímní vlády pro celou Francii.

Nyní (v roce 1871) byly vyhlášeny nové principy. Paříž sdělila světu, že nechce předstírat, že vládne Francii. Pařížští pracující nahlas oznámili, že nebudou čekat, až bude celá Francie připravena na sociální revoluci a že jsou ochotni zahájit ji uvnitř zdí vlastního města. Dále že každé město i vesnice se může přidat ke hnutí a znovu ustavit ony velké federace vzbouřených komun, které sehrály tak nezměrnou roli v historii civilizace ve dvanáctém století jako v zahájení velké revoluce z 18. století.

Paříž ale nepředstírala, že poskytuje Francii vládu. Ať se nejprve každá komuna sama osvobodí a pak se osvobozené komuny sejdou, aby sjednotily své snahy.

Velká zásada, která nezemřela navzdory porážce pařížských pracujících. Nikdo ve Francii nepochybuje, že příští revoluce bude uskutečněna v duchu zvolání: *La Commune*, nezávislá komuna, která se stane východiskem sociální Revoluce“⁽¹⁴⁾.

Kropotkin tak podobně jako většina tehdejších socialistů považoval Pařížskou komunu za laboratorní či ukázkový příklad (druhé Velké francouzské!) Revoluce. Anarchistická revoluce by nezbytně byla komunitní, skládající se z nescíslných povstání ve stávajících komunitách. Komunity, které si přály a požadovaly žít svobodně, by povstaly proti vnějším zásahům a vládní autoritě tím, že by se samy zformovaly do nezávislých, samosprávných komun.

Pařížská komuna nejen značila nutně komunitní povahu revoluce, ale rovněž posloužila k posílení a zdůraznění nezbytnosti a možnosti existence skutečně městského, ale přitom jasně anarchistického prostředí. Komuny porevolučního období nebudou malými a izolovanými komunitami nebo falanstéry, zahrnujícími nanejvýš několik tisíc lidí. Právě naopak, skládaly by se spíše z velkých, dokonce i „širokých aglomerací“ rozsáhlých, autonomních a svébytných „agro-industriálních komun“. Tyto komuny, jak doufal Kropotkin, by nezůstaly v izolaci a vzájemně oddělené, ale federovaly by se a vytvářely „malá teritoria“, jak ve *Fete de la Federation* učinily komuny Velké francouzské revoluce. Geograficky a ekonomicky nezávislé regiony by se naopak federovaly, aby vytvořily volně definované národy. Paralelně k tomuto procesu by se rozvinuly „pracovní“ a zájmové „asociace“, aby spravovaly mezikomunitní služby a zabývaly se těmi intelektuálními a uměleckými potřebami, které by nebylo možno uspokojit v rámci jednotlivé komuny nebo regionu⁽¹⁵⁾.

Kropotkin se intenzivně zajímal o soudobý technologický vývoj a do značné míry věřil ve schopnost technologie překonat mnohé z naneštěstí stále přítomných problémů sociální existence. Kropotkinovy úvahy o budoucím využívání takových zdrojů jako elektřiny, dokonce hluboce ovlivnily mnoho jeho současníků z 19. století. Technologický pokrok, jak správně tvrdil, by již brzy měl umožnit, aby dokonce i ty „nejmenší vesničky byly zásobovány elektřinou (pomocí decentralizovaných parních generátorů) a tedy měly prospěch ze zlepšených průmyslových a zemědělských technik, které nedávno začala rozvíjet věda a technologie.“ Elektřina měla být nejprve poskytována pomocí patřičně přizpůsobených parních generátorů a nakonec prostřednictvím využití lokálních, obnovitelných nebo alternativních zdrojů energie jako například sluneční⁽¹⁶⁾.

Kropotkin předjímal zaujetí pozdního 20. století pro otázky životního prostředí a obrovský zájem o ekologické nebo organické zemědělství a odmítal „(americké) extenzivní“ farmářské metody, které pouze slouží k vykořisťování a vyčerpávání půdy v zájmu krátkodobého zisku. Kropotkin namísto toho vyzdvihoval kladné rysy „intenzivního“ přístupu na základě zelinářských zahrad k agro-industriální produkci⁽¹⁷⁾. Obzvláštní dojem na něj učinily techniky zelinářských zahrad z Paříže, Troyes a Rouenu a rolníků z Jersey, Guernsey a ostrovů Scilly, kteří vyvinuli systém pěstování ovoce a zeleniny, představující ve své době jednu z dalece nejefektivnějších a hortikulturně nejsofistikovanějších forem dostupné agro-industriální produkce. Například pařížským zahradním pěstitelům se na malých plochách uvnitř samotného města (do Paříže je lákalo ohromné množství použitelného hnojiva), podařilo exportovat svoji produkci do Anglie. Kulturám v květináčích a ve sklenících bylo poskytováno pečlivě vyvážené organické hnojivo a byly dále živovány a posilovány vyhříváním půdy a umělým osvětlením⁽¹⁸⁾.

Intenzivní agro-industriální zahradnické zelinářské metody by postupně dovořily v kombinaci se stále pokročilejší a práci šetřící technologií dokonce i velkým městským aglomeracím, aby si pěstovaly většinu denní spotřeby ovoce a zeleniny uvnitř vlastních hranic. Agroindustriální produkce měla být integrována do městského života a vytvářela by vyváženější městské (urb-agrární) prostředí. Sociální a ekologická stabilita závisela, věřil Kropotkin, na ekologicky celistvém přístupu. Znamená to přístupu, který by nejen zdůrazňoval potřeby integrovat průmyslovou a zemědělskou produkci a spotřebu v rámci životního prostředí člověka, ale rovněž dostat ji do souladu s přírodními, biologickými a evolučními tendencemi.

„Velké město musí stejně jako vesnice začít obdělávat půdu. Musíme se vrátit k tomu, co biologie nazývá 'integrací funkcí' ... začít věci chápat jako celek – to je cesta, po které se kráčí všude v přírodě“⁽¹⁹⁾.

Kropotkin tak nadšeně vítal technologické inovace a tvrdil, že necentralizovaný průmysl komunistické společnosti už by nebyl soustředěn ve velkých městských konurbacích. Myšlenkou bylo plně využít výhody technologického procesu pomocí přestavění průmyslu tak, aby uspokojoval potřeby lokalismu a zároveň integrovat průmysl se zemědělstvím. Konečným cílem byla diverzifikace a rozptýlení průmyslu, což mělo v ideálním případě vyústit do komunitní, regionální a národní soběstačnosti jak v průmyslu, tak zemědělství. Konečným cílem anarchismu pak bylo, jak tvrdil Kropotkin, dosáhnout „nejvyšší možné variability odvětví v každé zemi, v každém jednotlivém regionu, bok po boku se zemědělstvím“⁽²⁰⁾.

Přestože Kropotkin věřil, že necentralizované komunitní struktury budou tvořit základní jednotky anarchistické společnosti, nepředstavoval si, jak jsme již viděli, společnost, složenou z (malých) izolovaných komunit, podobných středověké Komuně, které by neposkytly ani náznakem realistickou a uskutečnitelnou alternativu. Jeho koncepce spočívala spíše z rozšířeného sousedského komunitního modelu. Přestože rozšířené sousedské komunity mohou být vzhledem ke svému rozměru seberegulativní a soběstačné (jak zřetelně prokazují izraelské kibucy), nemůžeme o nich v žádném případě prohlásit, že disponují sociálními, intelektuálními, uměleckými a materiálními výtvarnými, které nám dopřává městský život – jak ale Kropotkin doufal. To by nicméně předpokládalo nerozumně vysokou úroveň komunitního izolacionismu, ignorovalo možnost federace a jen stěží mohlo generovat vysoký stupeň mezikomunitní vzájemnosti a ulehčit rozvoj komplexních mezikomunitních výměnných a komunikačních sítí. Taková anarcho-federalistická vize, přestože uvažovala o prostředí, v němž „velké městské celky“ uvolnily místo menším městům, by vytvářela krajinu, složenou z ostrůvkovitých a teritoriálně izolovaných komunit. Kropotkin si spíše představoval komplexní, plynoucí, dynamickou a svobodně federativní koncepci společnosti, v níž hierarchické a koncentrované administrativní, výrobní a distribuční celky byly nahrazeny dobrovolnými asociacemi uvnitř a mezi vzájemnými federacemi federací agro-industriálních komunit.

„Zatěžovat dnes naše myšlení detaily různých forem, kterých v budoucí společnosti nabude veřejný život, by bylo nemoudré. Musíme ale již nyní dojít ke shodě ve hlavních rysech.“

Komunity budou i nadále existovat, ale tyto komunity nebudou seskupením lidí na určitém území a nebudou znát ani hradby, ani hranice, komunity budou společenstvím podobně smýšlejících lidí, nikoli uzavřeným celkem. Různé skupiny z jedné komunity se budou cítit přitahovány k podobným skupinám v jiných komunitách a spojí se s nimi pevně jako se svými spoluobčany a tak vzejdou zájmové komunity, jejichž členové budou rozptýleni po tisících měst a vesnic.

Komuna nebude uznávat nic vyššího než zájmy ligy, kterou podle vlastní vůle vytvořila s dalšími komunami. Vzhledem k mnohočetnosti našich potřeb nebude brzy stačit jedna liga a komuna pocítí potřebu vstoupit rovněž do dalších vztahů a přidat se k té či oné další lize. Za úče-

lem obstarávání potravin je již členem jedné skupiny a nyní se musí připojit k další soustavě, aby získala další potřebné věci, například kovy – a pak ke třetí, také čtvrté, které ji budou zásobovat ošacením a uměleckými předměty. Když si představíme ekonomický atlas jakékoli země, tak vidíme, že neexistují žádné ekonomické hranice a oblasti výroby a výměny různých předmětů jsou navzájem prolnuté, prostoupené a navzájem se zahrnující. Pokud tedy kombinace komun budou sledovat dráhu přirozeného vývoje, brzy se propletou stejným způsobem a vytvoří nekonečně hustší síť a mnohem naplněnější 'jednotu', než státy, jejichž jednotlivé části vedle sebe spočívají přece jenom jako pruty, obepínající liktorovu sekeru⁽²²⁾.

Kropotkin (vrátíme se k tomu později) v opozici vůči sociálním darwinistům tvrdil, že přežití určité skupiny nebo druhu není ani zdaleka zaručeno násilným a soustavným zápasem a je mnohem lépe dosahováno prostřednictvím druhové kooperace. Kooperace tváří v tvář často nepřátelskému prostředí vykazovala, jak Kropotkin věřil, samozřejmé a důležité výhody, které empiricky dalece překračovaly ty, údajně získané neustálým a neomezovaným soupeřením. Tato intuitivně zřejmá, ale často přehlížená dimenze kulturní, biologické a lidské evoluce, se v devatenáctém století projevovala prostřednictvím vzniku stále komplexnějších sdružení vzájemné pomoci. O téměř každou potřebu, aktivitu nebo zájem, nahlížel Kropotkin, se starala nějaká dobrovolná organizace, často mezinárodní ve své podstatě a vznik sebeobětavých altruistických organizací jako Mezinárodní červený kříž nebo (dobrovolná) Britská asociace záchranných člunů, byl pro Kropotkina nejvyšším vyjádřením přirozeně kooperativní a interfederativní evoluce a přirozenosti lidstva.

„Pokud se zblízka zadíváme na vývoj lidské mysli v naší době, naši pozornost upoutají početné asociace, které vznikají, aby vyšly vstříc různorodým požadavkům jednotlivce naší éry... již dnes Evropu pokrývají tisíce dobrovolných asociací pro studium a výuku, průmysl, obchod, vědu, umění, literaturu, objevování, odpor k vykořisťování, zábavu, vážnou práci, vlastní uspokojení a sebezapírání, a všechny tyto vytváří život aktivní myslící bytosti...

... Sestavit seznam asociací, existujících v Evropě, by vyžadovalo celé svazky a zjistili bychom, že neexistuje jediné odvětví lidské činnosti, kterým se ta či ona nezabývá... Vidíme před sebou miliony a miliony skupin, svobodně se ustavujících pro uspokojení všech nejrůznějších potřeb lidských bytostí – přičemž některé z nich se organizují podle čtvrtí, ulice a města – a další se rozpráhují přes městské hrady, přes hranice a oceány. Všechny se budou skládat ze svobodně se sdružujících lidských bytostí. Tendence k uniformitě a centralizaci bude potlačena. Tato společnost navíc nebude vykrytalizována do určitých neměnných forem, ale bude neustále modifikovat své vlastnosti, protože bude živým, vyvíjejícím se organismem. Nebude pocíťována žádná potřeba vlády, protože její místo zaujme volná dohoda a federace... Toto je tendence devatenáctého století a my ji následujeme a žádáme jen, abychom ji mohli volně rozvíjet bez jakýchkoli vládních zásahů...“⁽²³⁾

V protikladu vůči divoce utopickým vizím technologicky centralizovaných superměst, technologický pokrok, uváděl Kropotkin, bude spíše negovat než umocňovat potřebu minulosti po velkých městských aglomeracích. Moderní a technologicky pokročilé komunikační systémy ve velkém vymytí minulou potřebu soustřeďování kulturních a ekonomických zájmů a jejich definování a uzavírání uvnitř velkých hlavních měst. Kropotkin proto očekával, že jakmile komunikační a energetické systémy dosáhnou jisté úrovně rozvoje, nebudeme již moci na vzdálenost a relativní geografickou izolovanost pohlížet jako na významný činitel. Dokonce i předměstské vlaky metropolitního Londýna Kropotkinovy doby konkrétně demonstrovaly skutečnost, že překážky času a prostoru s ohledem na relativně mírné formy izolace, týkající se městské komuny nebo anarcho-federalistické krajiny, by byly většinou nepochybně eliminovány technologickým pokrokem.

Intelektuální, ekonomické a umělecké „asociace“ mohou a samozřejmě budou, jak si Kropotkin představoval, působit v celosvětovém měřítku. Asociace nejsou na rozdíl od komun a komunit závislé na přímém nebo nezprostředkovaném kontaktu, ani nepodléhají technologickým omezením nebo teritoriálním a geografickým limitům. Kulturní a ekonomický tlak přebujelé megapole, tvrdí Kropotkin, nepochybně představuje spíše pouhou historickou tendenci, než obecný zákon, který se objevil, protože nadměrné bujení šlo souběžně s růstem měst jako kulturních a ekonomických magnetů ještě předtím, než se komunikační a dopravní systémy staly technicky pokročilejšími. Rozvoj zájmových „diskusních bulletinů“, Internetu a e-mailu, který může být využíván decentralizovanými mimovládními organizacemi, jsou příkladem soudobé komplexní a interfederativní schopnosti lidstva. *Anarcho-federalismus* nám tak poskytuje „technologii“ pro ustavení široké sítě, která přitahuje nespočetné malé skupiny do velkého integrovaného celku⁽²⁴⁾, v němž je tou nejefektivnější silou malá nebo lokální jednotka.

Ve všech případech se pravomoc, vložená do nejrůznějších federovaných uskupení, snižuje, jak postupujeme vzhůru k dalším a širším úrovním federativní integrace, „takže ´vrcholek´, konečná federace, má jen velmi malý, nebo vůbec žádný vliv“⁽²⁵⁾.

Vesnická/rolnická komunita

Kropotkin si podržel *narodnickou* víru v ruskou rolnickou komunu, *mir*, a nepředstavoval si úplné vymizení malého tradičního vesnického a komunitního prostředí. Jakmile se rolnická komuna oprostí od feudálního jha a vybaví přiměřeně uzpůsobenou technologií a pokročilými průmyslovými a zemědělskými výrobními technikami, stane se živou silou porevoluční výstavby anarchistické společnosti (viz Kropotkinova „Průmyslová vesnice budoucnosti“). Kropotkin, zasažen populistickým idealismem Sofie Petrovské a Andreje Željabova, se téměř instinktivně stavěl na stranu rolníků. Raný anglický marxista a zakladatel Social Democratic League, Henry Mayers Hyndman například považoval za komické, že Kropotkin v politické diskusi upřímně a neochvějně trval na svém, že přání malé rolnické komunity nedopustit, aby přes její vesnici vedla železnice nebo cesta, spojující dvě velká města, nemůže být žádným způsobem přehlasováno⁽²⁶⁾. Jeho vize se vyznačovala spíše rovnováhou regionálních měst, velkoměst a vesnic, kde byly malé vesnice a městečka, přestože nezávislé, podporovány harmonickým způsobem velkými metropolemi a regionálními centry a na oplátku podporovaly je.

Komunitní experimentování

Kropotkin vždy litoval ztráty, jakou pro ruské revoluční hnutí znamenalo mnoho schopných a osvědčených lidí, kteří v naději, že uniknou nesnesitelnému tlaku ruského samoděržaví, odešli na východ, aby na Sibiři zakládali osady. Dokonce i když se jim to podařilo, což bylo nepravděpodobné, izolované experimentální komunity byly „přínejlepším“, uzavíral, „pouze útočištěm pro ty, kteří zběhli z bitvy, kterou je nutno vybojovat tváří v tvář nepříteli“⁽²⁷⁾. Elisée Reclus, Kropotkinův intelektuální a geografický souputník, byl ve svém odsudku ještě příkřejší. Myšlenka izolovaných komunitních experimentů byla pro Recluse „nepřijatelná“, protože věřil, že jednotlivci, přející si vybudovat „zeď mezi sebou a zbytkem své společnosti“ mohou být motivováni pouze egoistickou sebestřednou touhou žít v poklidné izolaci⁽²⁸⁾.

Kropotkin byl nicméně hluboce a emociálně ovlivněn francouzskou (i jinou) utopickou tradicí, například Fourierem. Je významné, že Milletovi „Kláškaři“ – zobrazení tvrdosti rolnického života – posloužila jako titulní ilustrace jeho hlavního ekonomického díla *Pole, továrny a dílny*. Navíc, přestože byl extrémně pesimistický, co se týče celkových šancí na úspěch, Kropotkin se jako intelektuální zahradník poněkud intenzivněji zajímal o izolované komunitní projekty, které se rozhodly osvojit intenzivní vědecké nebo experimentální agro-industriální zahradnické techniky a přinejmenším jednou (1896) navštívil Clousden Hill Co-Operative Colony poblíž Newcastle v Anglii⁽²⁹⁾.

Kropotkin jistě téměř vůbec neodrazoval komunalisty od podnikání malých experimentů tím, že na jednom místě ve své knize *Pole, továrny a dílny* navrhoval hypotetickou agro-industriální obec, skládající se přibližně z 200 rodin, „kvalitně využívajících asi 1000 akrů sdílené půdy“⁽³⁰⁾. Zhruba 340 akrů je používáno na pěstování cereálií, dalších 400 akrů na trávu a pícniny pro stádo skotu, chovaného pro mléko i maso a okolo 20 akrů pro intenzivní pěstování ovoce a zeleniny. Každá domácnost užívá půl akru pro svou osobní potřebu a dalších 140 akrů je ponecháno pro dílny, veřejnou zeleň a náměstí. Je nicméně hodné zaznamenání, že v jednom srovnatelném příkladu z *Dobývání chleba* kalkuluje, že 3.900.000 obyvatel departmētů Seine a Seine-et-Oise (což znamená Paříž a přiléhající předměstí), uspořádáno coby specifický region agro-industriálních komun, by mohlo snadno žít ze svých 1.507.300 akrů půdy. Kropotkin tak neodmítal izolované komunitní experimentování emociálně, a ani z čistě teoretických důvodů. Spíše reflektuje to, jak „poznal skutečný život komunistických komunit, prostřednictvím osobních i literárních svědectví těch, kteří se pokoušeli o jejich provozování“⁽³¹⁾.

Kromě vnitřní slabosti izolovaného experimentování jako prostředku sociálního života – rivality, smyslové deprivace a redomestikace ženských členek, existoval, věřil Kropotkin, přímo nadbytek obvykle nepřekonatelných praktických obtíží, které historicky vedly k selhání v podstatě všech podobných experimentů. Časté zakládání v neznámé a dokonce úplně cizí krajině, nedostatek peněz a zdrojů, odlehlost od kulturních center, absence tradičních vazeb a ohromný objem těžké fyzické práce, na kterou osadníci často nebyli zvyklí. To bylo obratem doplňováno tisíci dalšími každodenními problémy, které z izolovaných komunitních experimentů činily třepotající se éterické stíny v historii kulturní krajiny. V dlouhém článku, nazvaném *Komunismus a anarchie*, napsaném pro zrušenou pařížskou anarchistickou

konferenci z roku 1900, Kropotkin předkládá některé ze svých argumentů pro odmítnutí komunitního experimentování jako užitečného nástroje dosažení trvalé společenské změny.

„Pokrok nám umožňuje především uvědomit si, že izolované město, prohlašující Komunu, by přežilo jen velmi obtížně. Experiment by tedy měl být učiněn na určitém územním celku jako takovém – například v jednom ze západních států, Idahu nebo Ohiu, jak navrhuji američtí socialisté, v čemž mají pravdu.

Malá komunita kromě toho nemůže přežívat dlouho. ‚Bratři a sestry‘ jsou nuceni se neustále setkávat uprostřed nedostatku nových zážitků a začnou si být odporní. A pokud jsou dva lidé tím, že začnou soupeřit nebo že si jednoduše nepadnou do oka, schopni svými spory vyvolat rozklad komunity, delší život podobných komunit by byl podivným jevem, zvláště z toho důvodu, že všechny dodnes založené komunity se izolovaly. Nevyhnutelným závěrem je, že úzká asociace 10, 20 nebo 100 lidí nemůže přetrvat déle, než tři nebo čtyři roky. Bylo by dokonce nemilé, aby vydržela déle, protože to bylo dokázalo jen to, že buď se všichni ostatní ocitli pod vlivem jednoho člověka, nebo ztratili svou individualitu. Když je tedy jisté, že za tři, čtyři roky nebo za pět let by si část členů komunity přála odejít, muselo by existovat nejméně tucet či více federovaných komunit, aby ti, kteří si z toho či onoho důvodu přejí opustit komunitu, mohli být nahrazeni nově příchozími odjinud. Jinak musí komunistické ‚hnízdečko‘ nevyhnutelně zaniknout nebo (což se téměř vždy stává) upadnout pod vliv jednoho člověka – všeobecně toho nejvychytralejšího z ‚bratří‘.

Konečně, všechny komuny, které byly do této doby založeny, se samy izolovaly od společnosti, ale boj, život v boji, to je aktivním člověkem pocíťováno mnohem naléhavěji, než potřeba plného stolu. Tato touha spatřit svět, vstoupit do jeho proudů, bojovat jeho bitvy, je imperativním motivem mladé generace. Odtud pak plyne (jak Čajkovskij poznamenává na základě své zkušenosti), že mladí lidé ve věku 18 nebo 20 let nezbytně opouští komunitu, nezahrnující celek společnosti.

Nemusíme rovněž ani dodávat, že vlády všech možných odstínů vždy představovaly nejvážnější překážku, stojící v cestě všech komunit. Ty, které neměly téměř nebo vůbec žádnou (například Mladá Ikarie), uspěly nejlépe. To je snadno pochopitelné. Politická nenávisť je ze své podstaty jedna z nejhrubších. Můžeme žít v jednom městě se svými politickými nepřáteli, pokud ovšem nejsme nuceni se s nimi neustále vídat. Jak je ale možný život v malé komunitě, kde se na každém kroku setkáváme se všemi ostatními? Politický disent pak vstupuje do studovny, do dílen, do místa na odpočinek a život se stává nesnesitelným“⁽³²⁾.

Komunity a města nemohou být uměle vyprodukovány drobným komunitním experimentováním a ani nemohou být úspěšně plánovány shora. Architektonická „Rubikova kostka“ vládních nebo korporálních bytových projektů dnes dosáhla až průmyslové absurdity, pouhé naskládání ať už vertikální nebo horizontální, uniformních a nerozlišitelných bytových domů představuje takový přístup k měst-

skému životu, který se snaží zcela ignorovat organický způsob, jakým se vyvíjela a rostla většina měst. Pro Kropotkina evoluce velkoměsta nebo města připomínala evoluci lidského mozku nebo prastarého jazyka. Kumulativní efekt zapomenutých průchodů, tajných společenství a uskupení a hlubokých rozporů, nahromaděných během staletí, který vytvořil bohatou, různorodou a spontánní strukturu sociálního prostoru.

„Taine a všichni obdivovatelé administrativního pořádku ospalých ministerstev jsou nepochybně šokováni myšlením Pařížských sekcí, předcházejících Shromáždění svými hlasy a zdůrazňujících ve svých rozhodnutích vůli lidu, ale právě tímto způsobem se vyvíjí lidské instituce, když nejsou produktem byrokracie. Tímto způsobem byla zbudována všechna velká města, což je stále zcela zřetelné. Zde se objevuje skupina domů a dílna za nimi, zde stezka, zatím stěží rozeznatelná, která se jednoho dne stane jednou z velkých ulic. To je 'anarchistická' evoluce, jediná cesta, prostupující svobodnou Přírozeností. To samé se vztahuje dokonce na instituce, když jsou organickým produktem života a právě proto mají revoluce takovou nezměrnou důležitost v životě společností. Umožňují člověku, aby zahájil organickou rekonstruktivní práci bez toho, aby byl svírán stavbou, která vždy nezbytně představující minulost.

V každém případě systém, který povstává spontánně, pod tlakem bezprostřední potřeby, bude nekonečně vhodnější než cokoli, vynalezeného u zeleného stolu zatvrzele konzervativními teoretiky, kteří jsou členy kdovíjakého počtu výborů“⁽³³⁾.

Je to právě tato organická a pomalu se rozvíjející koncepce města a komunitního života, na které je založena rovnostářská a komunitní koncepce spravedlnosti a morálky, podepírající Kropotkinův anarchismus.

„Po tisíce let miliony lidí otročily, aby pročistily lesy, vysušily bažiny a otevřely nové cesty po zemi i vodě. Každý sáh půdy, kterou obděláváme v Evropě, je zbrocen potem několika lidských pokolení. Každý akr má svůj příběh nucené práce, nesnesitelné dřiny a lidského utrpení. Každá míle železnice, každý metr tunelu obdržel svůj díl lidské krve.

Města, provázaná železnicemi a vodními cestami, jsou organismy, žijícími po celá staletí. Kopejte pod nimi a naleznete jedny na druhých základy celých domovních bloků, divadel, veřejných staveb. Pátrejte v jejich historii a zjistíte jak civilizace města, jeho průmysl, jeho specifické vlastnosti, jak toto vše postupně rostlo a zrábalo skrze spolupráci celých generací obyvatel předtím, než se to mohlo stát tím, čím je to dnes.

Jakým právem si tedy někdo může jakkoli přivlastňovat být ten nejmenší ždíbec z tohoto ohromného celku a říci: Toto je mé, ne vaše?“⁽³⁴⁾

Stejně jako Kropotkin odsuzoval separaci mezi vládou a ovládanými, městem a vesnicí, zemědělstvím a průmyslem, byl podobně velmi kritický k rozdělovacím aspektům moderní masové produkce, kladoucí důraz na „efektivitu“ a preferování vysoce specializované pracovní síly. Na lidské individuum musíme, věřil Kropotkin, pohlížet jako na celek, mající velice různorodé schopnosti, vlohy a potřeby a stejně

schopné teoretických i manuálních počinů. Svévolná separace jednotlivce na mysl a tělo rozdělila společnost na dvě vrstvy – „intelektuálně pracujících“ a „manuálně pracujících“. To představovalo, uváděl Kropotkin, nejen škodlivý a nezdravý vývoj, ale rovněž to stálo v protikladu vůči změně a pokroku. Společnost může podněcovat ducha vynalézavosti a pokroku pouze pomocí kombinace teoretické a manuální práce. Teorie nemůže v nepřítomnosti praktické manuální zkušenosti dosáhnout ničeho jiného, než dřiny, sociální stratifikace a konfliktu. Pouze ti, kteří byli vyškoleni nebo se jim dostalo vědomostí o jak teoretických, tak praktických otázkách, mohou porozumět věci a zlepšit jednotlivé stránky průmyslové a zemědělské produkce. Být přikován k určitému stroji nebo úkolu po dny nebo celé roky může jen odcizit, dehumanizovat a znásilnit a úplně ignorovat obvykle různorodé a mnohostranné potřeby a schopnosti lidského jednotlivce. Agro-industriální komuny budoucnosti by, jak Kropotkin doufal, umožnily provádět zajímavou a různorodou práci, podněcující integraci schopností, což by tedy vytvořilo diverzifikovanějšího, ale také celistvějšího jednotlivce, majícího na výběr nejrůznější povolání na polích, v komunitních dílnách a příměstských farmách. Pokud bude práce zorganizována podle proměnlivých potřeb svobodného a samosprávného městského regionu, spíše než podle jednotlivé továrny nebo farmy, bude nezbytně mnohostranná a podstatně různorodější. Plnění různých sociálních, průmyslových a zemědělských úkolů v domácnosti, na poli a v továrně by poskytovalo práci, která by byla jak snesitelná, tak zdravá a navíc užitečná jednotlivci i širší komunitě⁽³⁵⁾.

Kropotkinova vize toho, co jeden nedávný komentátor nazval „socialistickým městským prostředím“⁽³⁶⁾, byla spíše biologická než kybernetická. Jednotlivá velkoměsta a města měla stejně jako jejich „bezhlavé“ federace fungovat spíše jako harmonicky kooperující organismus, než dobře integrovaný obvod.

Kropotkinovým cílem spíše bylo vytvořit dynamickou jednotu v diverzitě a ve všech svých pracech trval na tom, že „různorodost a dokonce i konflikt, znamená život, ale uniformita znamená smrt“⁽³⁷⁾. Jedním z největších přínosů komunitní samosprávy a regionální federace, upřednostněné vůči centralizované organizaci bylo to, že uchovávala různost, odstíny a regionální a komunitní variace. Přestože tedy Kropotkin kladně hodnotil mnohé organizační a strukturální možnosti moderního městského plánování a architektury, přestandardizovaná a potenciálně bezbarvá krajina, kterou se nepochybně stala mnohá světová města, ostře kontrastuje s ústředními prvky jeho filosofie. Přestože by samozřejmě existovaly postřehnutelné skupinové rysy uvnitř a mezi různými lidskými sídlišti – regionální podrobnosti apod. – Kropotkin vykresloval prostředí, v němž každá komuna, městský region nebo regionální federace vykazuje rozeznatelný a odlišný komunitní životní styl. Jemné rozdíly jednotlivých regionů a měst se časem začnou odrážet a odpovídajících rozdílech v jejich architektonické formě a vzhledu. Každá vesnice a město, velkoměsto a region federativního svazu budou stejně jako každá lidská tvář vykazovat odlišný, ale specificky lidský charakter. „Bezhlavá“ federace argoindustriálních komun se v ideálním případě bude organicky vyvíjet na základě geografických, ekologických a ekonomických rysů přírodního prostředí. Kropotkin na různých místech předkládá příklady specifických federativních vztahů, například měst podél řeky či kanálu nebo série sídel podél linie pobřeží, poskytujících představu toho, co měl na mysli⁽³⁸⁾. V každém případě konečným cílem bylo vytvořit stále heterogennější prostředí s dostatečně variabilním a různorodým vzorcem využívání zdrojů, organicky začleněným do regionální a živoucí diverzity Země.

Kapitola 4 Otázka sociálního konfliktu

I. Řešení konfliktu v bezstátních společnostech

Kropotkin na základě svých pozorování komunit přírodních národů a tradičního vesnického života, stejně jako výzkumů zvyků a obyčejů vzdálených kultur minulosti a současnosti, došel k závěru, že komunikace tváří v tvář a vzájemná ekonomická závislost, typická pro předstátní společnosti, spontánně generovala mechanismy pro kontrolu antisociálního nebo násilného chování. Komunita prostřednictvím „neustálého zapojení všech“⁽¹⁾ svých členů udržovala společenský konflikt na přijatelné úrovni a kontrolovala tak antisociální chování, aniž by k tomu potřebovala vládní autoritu. Na rozdíl ode dneška, kdy lidé závisí na vnější síle a autoritě nebo jednoduše volají po „nových zákonech“, členové těchto raných komunit museli „sami měnit to, co je špatné“⁽²⁾. Samo-kontrola a samospráva byla v bezstátních společnostech úspěšná, protože pravidlo „každý pro všechny“⁽³⁾ bylo „přeneseno do životních funkcí ve svobodné komunitě“⁽⁴⁾. Vysoká úroveň komplexní mezilidské komunikace a komunitní vzájemné závislosti byla v otázce kontroly antisociálního chování stejně úspěšná jako stát:

„Dnes vedle sebe žijeme, aniž bychom se navzájem znali: setkáváme se ve volební dny, nasloucháme lhaní nebo pochybné sebe prezentaci nějakého kandidáta a znovu se vracíme domů. Stát je odpovědný za všechny otázky veřejného zájmu, pouze stát má právo dohlížet na to abychom nepoškozovali zájmy svých sousedů... Náš soused může zemřít hlady nebo povraždit své děti – to ale není naší věcí, to je věcí policisty. Stěží znáte jeden druhého, nic vás nesjednocuje, vše tíhne k tomu, aby vás vzájemně odcizovalo a když jste v úzkých, požádáte stát, aby učinil vše, co je v jeho silách, aby zastavil antisociální vášně, než dosáhnou nejvyššího vrcholu⁽⁵⁾. Soukromé vlastnictví nás přivedlo k egoistickému individualismu ve všech vzájemných vztazích. Známe se navzájem pouze povrchně, naše místa kontaktu jsou příliš vzácná. V historii jsme ale již viděli příklady komunitního života, který je spojen důvěrněji – například čínskou „složenou rodinu“ v Číně nebo agrární komunu. Tito lidé se skutečně vzájemně znali. Silou okolností si museli vzájemně materiálně a morálně pomáhat⁽⁶⁾.

Tento idylický obrázek venkovských rolníků, radostně tančících okolo májky na panenských lukách je nepochybně mýtem. Nikdy neexistovala kultura, v níž by se její členové při všech příležitostech spontánně chovali kooperativně. Všechny společnosti, dokonce i ty nejkooperativnější, musely nalézt metody řešení sociálního konfliktu. Kropotkin tvrdil, že svobodná komuna místo vnější síly a autority disponovala „tisíci dalšími prostředky zabraňování antisociálním činům“⁽⁷⁾. Ty spočívaly z ohromné palety toho, co antropologové nazývají „difúzní sankce“ Difúzní sankce mohou být uplatněny jakýmkoli členem a sahají od prosté sankce souhlasu či nesouhlasu až k extrémnějším sankcím exkomunikace a ostrakismu a dokonce, i

když to je méně běžné, k soubojům, soukromým válkám a boji holýma rukama. Kropotkin nicméně projevoval optimistický pohled na lidskou přirozenost. Měl za to, že „autorita veřejného mínění“⁽⁸⁾ a prosté sankce souhlasu a nesouhlasu ze strany většiny budou poskytovat efektivní kontrolní mechanismy. Tvrdí, že naše „slova a pohledy“, „způsoby, jimiž hovoříme, smějeme se, mračíme, rozčilujeme nebo uklidňujeme“⁽⁹⁾ a použití „zesměšnění“⁽¹⁰⁾ by ve většině případů zabránilo antisociálnímu chování. Přestože optimista, Kropotkin nebyl naivní. Adekvátně si uvědomoval, že v jistých případech by komunitou musely být uplatněny extrémnější sankce, například exkomunikace nebo ostrakismus.

Zostuzování, zesměšňování a pomlouvání jsou formy difúzní sankce, které jsou až do dnešních dnů používány ve všech společnostech ke kontrole toho, co je pocíťováno jako deviantní chování dalších členů sociální skupiny. Tyto jednoduché sankce souhlasu nebo nesouhlasu, uplatňované na místech, kde se lidé pravidelně setkávají tváří v tvář, například na školním dvoře, v úřadě, hostinci nebo ve sportovním klubu, stále zůstávají nejefektivnějšími prostředky, jak přimět lidi, aby se podrobili společensky akceptovatelným normám a standardům. Mnoho populárních časopisů, novinových titulů a pořadů o celebritách je většinou věnováno cirkulaci pomluv o „hvězdách“ a „veličenstvech“ a dalších bohatých a oslavovaných lidech. Lidé už jeden druhého nemusí znát, ale alespoň je zde něco, o čem se dá klábosit, když čekáte na vlak. Vytváření módy a „životního stylu“ bohatých a slavných, poskytuje modelové role pro masy. Když se jejich idoly chovají nepříjemně, kontroverzně nebo neobvykle, jejich činy slouží jako náměty pro uvolněnou a neformální diskusi o problému sociálního konfliktu. Úsměv, mračení a další gesta souhlasu či nesouhlasu, stejně jako sociálně organizovanější sankce „zostuzení“ skrze nejrůznější zesměšňování nebo popichování, byly v dřívějších menších komunitách kontaktu tváří v tvář přímo krutě efektivní. Ve své *Etice* Kropotkin poznamenává, že v podobných společnostech mohly ženy a dokonce i děti z určité vesnice nebo tlupy zpívat drsné, humorné nebo zlovolné písně v dosahu provinilce:

„Každá rodina je oddělena od ostatních závěsy z kůží. Tato podlouhlá obydlí jsou někdy vytvarována do kříže, v jehož středu je umístěno ohniště. Během dlouhých zimních nocí ženy zpívají písně, v nichž nezhřídka zesměšňují ty, kteří nesou nějakou vinu za porušení zvyků dobrého chování“⁽¹¹⁾.

V bezstátních komunitách ekonomické aktivity tíhnou k nesespecializovanosti a nerozčleněnosti. Přestože v mnoha těchto společenstvech vykonávali muži, ženy a děti odlišné úkoly, všichni členové byli rovnocenně schopni naplňovat životně důležité ekonomické funkce. Taková komunitní ekonomika předpokládá komplexní síť kooperace a reciprocity, na nichž závisí prospěch jednotlivce i komunity jako celku. Extrémní ekonomická vzájemná závislost jak uvnitř, tak mezi kmenovými skupinami nebo komunitami znamenala, že hrozící stažení životně důležitých ekonomických služeb bylo nejefektivnějším prostředkem sociální kontroly. Pozastavení ekonomické kooperace často znamenalo hlad a extrémní strádání. Bylo to velice reálné nebezpečí pro blahobyt specifického jednotlivce, který tak byl nucen přispívat ekonomice skupiny. Následující pasáž z Kropotkinovy anarchistické utopie, *Dobývání chleba*, je ilustrativní vzhledem k tomu, jak si představoval, že by sankce ostrakismu a exkomunikace mohly fungovat v budoucí anarchistické společnosti:

„Dvanáct – nebo patnáct set hodin práce ročně, v jedné ze skupin, produkuje potraviny, oděvy nebo domy, nebo zaměstnání ve zdravotnictví, dopravě atd., to je vše, co od vás žádáme. Za tento objem práce zaručujeme volné užívání všech produktů těchto skupin. Pokud tě ale nepřijme ani jedna z tisíců skupin naší federace, ať už bude jejich motiv jakýkoli, pokud jste naprosto neschopen produkovat cokoli užitečného, nebo pokud tak odmítnete činit, pak tedy žijte jako izolovaný člověk nebo jako invalida. Pokud budeme natolik bohatí, abychom vám poskytli základní životní potřeby, s potěšením tak učiníme. Jste člověk a máte právo na život. Ale protože si přejete žít za zvláštních podmínek a opouštíte naše řady, je více než pravděpodobné, že tím budete trpět ve svých každodenních vztazích s dalšími občany. Budou na vás pohlížet jako přízrak buržoazní společnosti, pokud ovšem některý váš přítel, který ve vás objeví nějaké nadání, vás laskavě neosvobodí od všech morálních povinností ke společnosti tím, že bude všechnu nezbytnou práci dělat za vás. A konečně, pokud vám to není milé, odejděte a hledejte jiné možnosti kdekoli jinde v širém světě nebo vyhledejte své příznivce a zorganizujte se podle jiných zásad. To je tedy možné udělat v komunitní společnosti pro vyřešení otázky povalečů, pokud se stanou příliš početní“.⁽¹²⁾

V další pasáži, tentokrát z brožury *Anarchistický komunismus*, Kropotkin na příkladu (dobrovolné) British Life Association tvrdí, že kde se do sociálně kooperativní činnosti vstupuje svobodně, násilné donucování a formální tresty se stanou zbytečné:

„Neuznáváme nezbytnost síly k prosazení svobodně dosažených dohod. Nikdy jsme neslyšeli o trestu, uplatněném vůči člověku, náležejícímu k posádce záchranného člunu, který se v určitou chvíli rozhodl opustit asociaci. Vše, co učinili jeho kolegové, pokud by byl vinen hrubou nedbaloostí, by pravděpodobně bylo to, že s ním odmítnou mít cokoli dalšího do činění“.⁽¹³⁾

Intervence arbitrů, zprostředkovatelů a smířčích soudců byla rovněž velice efektivním prostředkem řešení sporů jednotlivců i skupin. Lidé, kteří byli respektováni v komunitě nebo dokázali pozorně naslouchat protichůdným stanoviskům, často zasahovali jménem komunity jako celku. Přestože v některých společnostech byla role arbitrů nebo zprostředkovatele do jisté míry formalizovaná, častěji se této role jménem komunity, když nastala potřeba, ujal nikoli nestranný příbuzný nebo přítel obou stran. Kropotkin nepopíral, že občas by docházelo k vážnému konfliktu, ať už uvnitř nebo mezi komunitami. Nepohlížel na to nicméně jako něco nezdravého a ani nepovažoval možnost konfliktu za potenciál skutečně vážného problému. Ve svém článku *Organizovaná pomsta jménem spravedlnost* Kropotkin tvrdí, že takové střety by byly ojedinělé a nepravděpodobné a v drtivé většině by se jednalo o případy, snadno urovnatelné arbitry.

„Každý pozná, že arbitráž, přičemž arbitři budou vybráni oběma stranami, bude postačovat ve velké většině případů, aby uklidnila povstale spory. Každý uzná, že zásada nevměšování, nyní tolik upřednostňovaná, je špatným zvykem od té doby, co se státu začalo hodit přijímat povinnost za udržování pořádku. Aktivní intervence přátel, sousedů nebo kolemjdoucích, by zabránila značnému počtu konfliktů. Ať je každého povinností pomoci slabým, vložit se mezi napadající se lidi a policie už vůbec nebude zapotřebí“⁽¹⁴⁾.

Používání čarodějnictví a magie k zajištění poslušnosti pomocí zasévání strachu v druhých lidech, bylo rovněž obvyklým prostředkem kontroly jednání. V agresivnějších společnostech většinou stejnou funkci plnila hrozba násilí (spíše než násilí samotné). Soukromá válka, pomsta a osobní souboje, přestože nebyly ani zdaleka univerzální, to bylo typickým rysem života mnoha komunit. Jeden z nejproslulejších příkladů antropologické literatury se týká lidu Nuer. Přestože respekt Nuerů k osobní bezpečnosti a vlastnictví byl téměř zcela garantován obavou z rozpoutání krvavé soukromé války, byl propojen s poznatkem, že právo je možné prosazovat pomocí kyje a oštěpu. Naštěstí existuje jen málo komunitních společností, v nichž by bylo násilí a jeho hrozba tak snadno schvalováno jako mezi Nuery. Agrese v nuerské společnosti byla nicméně přísně kontrolována jak jednotlivci, tak komunitou a měla daleko k Hobbesově patologické fikci o předcivilizační válce všech proti všem. Nuer, jistý si přivoláním pomsty na svoji hlavu, by nikdy vědomě nespáchal akt agrese. Kromě toho existoval zprostředkovatel, známý Nuerům jako Náčelník leopardí kůže, jehož primární rolí bylo řešit spory, vznikající jak uvnitř, tak i mezi mnoha nejrozličnějšími nuerskými komunitami. Náčelník leopardí kůže nicméně nebyl náčelníkem v dnešním slova smyslu. Byl jednoduše zprostředkovatelem, nemajícím žádnou moc nebo autoritu, aby prosadil svá rozhodnutí a byl úspěšný pouze v tom případě, kdy si obě strany skutečně přály vyhnout se dalšímu nepřátelství⁽¹⁵⁾.

Zatímco některé společnosti byly extrémně násilné, jiným se dařilo řešit všechny své konflikty prostřednictvím vyjednávání, aniž by cítily potřebu uchýlovat se k bitkám na nože. Současný právní antropolog Simon Roberts ve své krátké, ale podnětné studii *Order and Dispute: An Introduction on to legal Anthropology*, dochází k závěru, že v bezstátních společnostech bylo nejobvyklejší a nejobávanější pozastavení zásadních forem ekonomické kooperace a společenský ostrakismus.

„Důraz, který většina západní právníkové teorie klade na organizovanou sílu a roli represivních složek, může... vést k nedorozumění, když se zabýváme mnoha zmíněnými společnostmi. V bezstátních společnostech nemůže existovat nikdo, uznávaný jako natolik kompetentní, aby ze svého hlediska vydal závažné rozhodnutí pro svářící se strany, a to už vůbec nehovoříme o prosazení takového učiněného rozhodnutí. Třetí strany jsou tak typicky omezeny na jednání ve stylu zprostředkovatele, předávajícího zprávy od jedné strany druhé, nebo smířčího soudce, aktivně posouvajícího strany směrem k řešení, ale stále nemajícího moc vyřešit otázku vlastním rozhodnutím... Důležitější je patrně skutečnost, že dokonce i tam, kde nalézáme soudní instituce, ne vždy vykazují neoddiskutovatelnou pravomoc v záležitostech řešení sporů, kterou si naše soudy nárokují a zajišťují její výkon. Souboj a další formy svépomocného řešení, uchýlování se k nadpřirozeným silám, používání

zostouzení a zesměšnění nebo jednostranné zrušení životně důležitých forem kooperace, to vše může zakládat rovnocenně schvalované a efektivní prostředky řešení konfliktu. V mnoha bezstátních komunitách tou nejobávanější a nejefektivnější sankcí vůči trvale antisociálnímu chování bylo stažení jiných členů společnosti ze sociálního kontaktu a pozastavení důležitých forem ekonomické kooperace: což je pravý opak toho, co si obyčejně představujeme pod pojmem donucovací autorita“(16).

Udržování přijatelné úrovně konfliktu a kontrola antisociálního jednání v bezstátních společnostech byla prováděna samotnou komunitou prostřednictvím průběžného sociálního jednání všech jejích členů. Na rozdíl od dnešní doby, kdy se lidé zvykli spoléhat na vnější sílu a autoritu, nebo jednoduše volat po „nových zákonech“, členové těchto raných komunit museli sami změnit to, co bylo špatné. Samospráva, samo-kontrola a pravidlo každý za všechny, to vše nezbytně představovalo integrální funkci a významný rys života uvnitř svobodné komunity.

Rovnostářské, nevládní nebo komunitní formy sociální kontroly nicméně nebyly omezeny na společnosti lovců-sběračů, pastevců nebo raných zemědělců. V Evropě bylo rovnostářské pravidlo každý za všechny významným rysem společenského života všude, kde vesnice, města i velkoměsta vyrůstala nezávisle nebo získala určitý stupeň autonomie na monarchistickém státním uspořádání. V Rusku se až do jejich brutální kolektivizace státně-komunistickou stranou ve 20. století všichni vesničané z komunity, přestože platili desátky šlechtě, stále každoročně scházeli na *miru*, aby si rozdělili půdu a pracovní povinnosti na příští rok. Tyto tradice byly pozůstatky z doby před vznikem carismu, kdy vesnice byla svobodnou komunitou rolníků a řemeslníků, vytvářejících si vlastní zákony a sdílející své zdroje a produkty podle přání všech lidí ve vesnici. Ve Švýcarsku, kde se monarchistický systém nikdy neuchytil, podobné tradice přežily v některých menších kantonech, kde rituál „Májových polí“ stále obsahuje různé podoby přímé demokracie. V květnu se občané shromažďují na poli na okraji města a na místě odhlasovávají vlastní zákony a zároveň volí radu, aby dohlížela na to, že vůle lidu bude uplatněna. Raná městská setkání ve Spojených státech amerických byla podobně lidovým pokusem oživit svobodnou komunitu a přímou samosprávu prováděnou lidem pro lid. Francouzská revoluce, než padla za oběť buržoazní spekulaci s půdou a centralismu, byla podobně zásadním pokusem rolníků znovu nárokovat ustavení 30.000 komun Francie. To, že skutečnou vizí Francouzské revoluce byla společnost autonomních federativních městských komun, je evidentní z komunitního povstání v Paříži, stejně jako mnoha dalších hlavních velkoměstech a městech téměř o století později v roce 1871.

Než bylo středověké město-komuna absorbováno monarchistickým státem, dosáhlo vysoké úrovně samosprávy. Je to pravda zvláště s ohledem na jeho vnitřní ekonomické fungování. Uvnitř města členové každého cechu efektivně řešili své konflikty pomocí arbitráže a vnitřní samospráva pracujících v každém odvětví poskytovala způsob řešení ekonomických sporů uvnitř a mezi odlišnými odvětvími, jsoucí ku prospěchu celkovému zdraví a stabilitě města. Ekonomická stabilita vedla k sociální stabilitě a není pochyb o tom, že k ohromnému architektonickému a průmyslovému rozvoji, který se odehrál v éře svobodného středověkého města, došlo ve značné míře díky přímé samosprávě pracujících ve svých odvětvích v rámci širšího kontextu skutečně a dobře utvářené lidské komunity. Kropotkin ve svém pozoro-

ruhodném (a většinou opomíjeném) článku, nazvaném *Vývoj odborářství* podával příklad, jak byla úspěšná sebeorganizace a dělnická kontrola ve středověkých městech, když byla strukturována v kontextu městské samosprávy a že moderní odbory a syndikalistická hnutí, pokud chtějí opravdu uskutečnit svůj demokratický ideál, mají mnoho co získat z pečlivého studia cechovního zřízení svobodného středověkého města – komuny.

„Po mnoho let byli ve středověkých městech pracující všech národností spojeni ve svazech a velmi často se uvádí, že tyto staré cechy daly povstat dnešním odborovým svazům. Možná je to pravda, ale moderní odborové svazy se zásadně liší od starých cechů, pokrývají pouze velmi malou část pole aktivit starých svazů. Pracující určitého cechu považovali sami sebe za pány průmyslu – ne za lidi, kteří byli najati na provedení práce, aniž by měli nějaký zájem na způsobu vykonání svého úkolu. Nepovažovali se na cizí prvek průmyslu: spíše považovali kapitalisty za cizí a zbytečný prvek. Nakupovali suroviny a prodávali produkty. Svě odvětví zcela spravovali a města nebyla více, než svazy těchto svazů, *amitas*, mezi svazy. Když něco museli exportovat, nenechali na někom, aby našel nové trhy v Africe nebo Číně. Bylo to město, kdo prováděl export, bylo to město, kdo byl první a největší spotřebitel. Navíc cech byl svrchovaný ve vlastních záležitostech, byl autonomní. Pokud vznikl spor mezi dvěma pracujícími stejného cechu, bylo na arbitrech (nebo soudcích, jak chcete), nominovaných cechem, aby se tím zabývali. Pokud došlo ve sporu mezi pracujícími dělníky ze svou odlišných svazů, byli odkázáni na osobu, zvolenou těmito dvěma svazy, které v případě nesouhlasu mohly nominovat třetí svaz, aby rozhodl“⁽¹⁷⁾.

Když spory mezi jednotlivými odvětvími nebo silami nemohly být vyřešeny vnitřní arbitráží, bylo to v konečném důsledku „město“, kdo rozhodl o dané otázce. Stejně jako Kropotkin pozoroval, jak mohli pracující efektivně řešit své ekonomické a obecné spory, podobně pohlížel na sociální vývoj „rodinných tribunálů“ (dokud zůstávaly oddělené od státních institucí) jako na efektivní metodu řešení domácích sporů. Přestože Kropotkin neobhajoval návrat k malým, izolovaným nebo kmenovým komunitám, „rozšířená sousedská“ koncepce města-komuny, na níž byl založen jeho sociální anarchismus, jistě nebyla v souladu se zcela formálními metodami komunitní samosprávy:

„...Pokud by lidé žili v užším vzájemném kontaktu a kontinuálně se zabývali těmi veřejnými záležitostmi, které jsou nyní vloženy do rukou hrstky a pokud by se následkem užšího kontaktu začali stejně živě zajímat o obtíže a starosti svých sousedů stejně, jako kdysi v případě svých příbuzných – pak bychom se nemuseli uchýlovat k policistům, soudcům, vězením a popravám. Antisociální skutky by byly zaraženy ihned v počátku, nikoli trestány. Několik málo povstalých sporů by bylo snadno urovnáno rozhodčími a nebylo by potřeba více síly k prosazování jejich rozhodnutí, než je dnes potřeba pro uplatnění rozhodnutí rodinných tribunálů v Číně“⁽¹⁸⁾.

Po úpadku středověkého města a destrukci organických komunit imperialismem, byla vitalita a obroda, které mohla skutečná komunitní samospráva nabídnout lidstvu, téměř úplně rozdracena jedním nezdravým produktem státu: *zákonem*. Zadívejme se nyní detailněji na tento nejsvatější pilíř v chrámu státně-kapitalistického systému.

II. Původ práva

Celá příroda žije podle cyklů, zvyků a obyčejů. Slunce vychází a zapadá každý den, po zimě následuje jaro, léto a podzim. Tyto velké cykly se odrážejí ve způsobech života všech organismů na Zemi. Stejný druh ptáků může migrovat do stejného hnízdiště ve stejnou roční dobu po miliony let. Jeleni, velryby, slanečci, želvy a antilopy gnu všichni následují stejný migrační životní styl. Na úrovni jednotlivé smečky, stáda nebo zvířete, je život podobně ovládan zvyky, obyčejí a rutinou. Kočka každé ráno sedává u mé ledničky a čeká, až dostane potravu stejně jako se každé jaro na strom v mé zahradě vrací stejní ptáci a tím, že tak činí, učí rovněž své potomstvo tomu, kam náleží. Obyčejové potkávací tance, rituální očichávání, zdvořilé odvracení a přímo celý arzenál etikety můžeme pozorovat uvnitř i vně samotářských i sociálních zvířat. Nemusí existovat „zákon džungle“, ale zcela jistě existuje správný a špatný způsob, jak se chovat k divokému zvířeti při setkání v buši.

Lidé se v tomto ohledu významně neodlišují. Většina lidí nikdy permanentně neopouští své rodné město a pracovní rutina od devíti do pěti hodin ve smyslu všeobecného chování většiny zvířecího života na zemi je naprosto normální. Dokonce i Romové a nomádi navzdory svému mytickému putování rozvinuli vcelku komplexní a extrémně rutinní vzorce pohybu, ať už sledující výroční trhy a slavnosti nebo osvědčené pastviny a tábořiště. Přestože lidské aktivity nejsou regulovány pevnými vzorci instinktivního chování, jako v případě ptactva a hmyzu a člověk je v absenci komunity pouze volně sociální, predispozice k rozvíjení zvyku a rutiny je hluboce vtisknuta do lidské psychiky. V protikladu vůči myšlenkám raných filosofických antropologů jako Hobbese a Rousseaua si Kropotkin nemyslel, že lidé se v nepřítomnosti socializující role státu prostě jen bezcílně potloukali a nevěděli, co budou dělat příští minutu. Spíše si myslel, že biologicky vrozená tendence rozvíjet zvyky a rutinu vedla k univerzálnímu rozvoji kultury, skládající se z nezměrné různosti obyčejových praktik, rituálů a způsobů jednání, vyvinutých v průběhu tisíců let a předávaných z generace na generaci. Komplexní kulturní vzorce zvyku a rutiny, tvrdí Kropotkin ve své knize *Zákon a autorita*, se ritualizovaly již v nejranějších lidských společnostech a bez nich by život byl stěží představitelný:

„Relativně řečeno, zákon je produktem moderní doby. Po celé věky lidstvo žilo bez jakýchkoli psaných zákonů... Během tohoto období byly lidské vztahy jednoduše regulovány zvyky, obyčejí a... jednáním, posvěceným skrze neustálé opakování a obecně osvojovaným již v dětství přesně tak, jak se člověk rovněž naučil získávat potravu lovem, chovem dobytka nebo zemědělstvím... a protože člověk nežije v osamění, rozvinuly se v něm zvyky a pocity, užitečné pro uchování společnosti a udržení rodu. Bez sociálních postojů a zvyků by život v pospolitosti byl naprosto nemožný. Není to ale zákon, kdo je ustavil, ony předcházejí všem zákonům. Není to ani náboženství, které by je vštěpilo, ony předchází veškeré-

mu náboženství. Spontánně se rozvinuly na základě samotné podstaty věci, stejně jako ty zvyky u zvířat, které lidé nazývají instinktem. Postávají z procesu evoluce, který je užitečný a dokonce nezbytný pro udržení společnosti pohromadě v boji, který je nucena vést o svou existenci“⁽¹⁹⁾.

Navzdory zdánlivě nekonečnému potenciálu kulturní diverzity dva miliony let biologické a evoluční historie učinily empiricky zcela neprůchodným každý pokus o zkonstruování pevného nebo udržitelného protikladu mezi přirozeností a souborem všech faktorů, ovlivňujících genetickou změnu. Náš druh, přestože je v mnoha ohledech produktem specifické kultury, nicméně není donekonečna přizpůsobivý. Lidé přežívají a sílí pouze pomocí kontaktu určitého druhu a řádu. Mnoho současných biologů podobně jako Kropotkin věří, že biologická tendence rozvíjet zvyk, rutinu a řád, poskytla základnu rozvoje lidské kultury. Tuto důležitou pravdu otevřeně prohlásila Mary Midgley ve svých pracích o biokulturní evoluci lidské společnosti:

„Kultura, podobně jako jazyk, není zázrak. Není to cizorodá síla, dopadající zvnějšku na bezmocné lidstvo. My ji vytváříme. Jaká prastará síla to umožňuje? Jeden zdroj... kterým je nezměrná závislost téměř všech zvířat na zvyku.

... Je to jedna z příležitostí, kdy pokročilejší vědění o zvířecím chování dnes může poopravit tradiční nesmyslné ideje o tom, co je přirozené. Předpokládalo se, že zvířata na celé zemi divoce a nevypočitatelně řádila a fixovaná rutina byla umělým zásahem, který člověku vtiskla ta nepřirozená věc, společnost. Studie teritoriálního chování naopak dalece od toho ukazují, že fixované a pravidelné vzorce pohybu jsou téměř univerzální. Migrující ptáci a další cestovatelé na dlouhé vzdálenosti na základě nízké pravděpodobnosti přesně opakují své cesty nejen na to samé pobřeží, ale do toho samého hnízdiště, stvoření, která se musí pohybovat, vyhledávají plody nebo kořínky pravidelným způsobem a různé rituály a ceremoniály pokrývají i ty nejkratší interakce všech sociálních tvorů. Pozdravy, úklony a ohleduplné odvracení pohledu mají primární důležitost, neočekávaná gesta spouští poplach a představují známku vážného znepokojení. Štěstí se soustřeďuje na zvyk. Ve skutečnosti není lidský předměstský vlak v 8:45 ani zdaleka biologicky výjimečný, je to zcela přirozený fenomén, zatímco ten, kdo by se vážně pokoušel žít bez rutiny, by porušoval přírodní zákonitosti mnohem radikálněji, než ten nejtvrdší puritán nebo trapista“⁽²⁰⁾.

Navzdory tomu mnoho lidí stále chybně věří, že protože naše životy nejsou regulovány fixovanými vzorci instinktivního jednání, lidé jsou přirozeně disponováni k nepořádku a chaosu. Přestože na lidi můžeme v absenci komunity pohlížet jako na pouze „volné“ sociální, nemají srovnatelně přirozené sklony k nepořádku a chaosu. Náš druh je biologicky obdařen univerzální, před-lidskou a vrozeně konstruktivní přirozeností. Máme touhu a dokonce i hluboce zakořeněnou „potřebu uspořádanosti“⁽²¹⁾.

Kropotkin si myslel, že zvyky a obyčeje, které se rozvinuly v bezstátních společnostech, spadaly do mnoha kategorií, ale důsledná analýza je v důsledku roz-

člení pouze na dva druhy – ty, které prospívají blahobytu komunity jako celku a bez nichž by sociální život nebyl možný a další, které tíhnou k upřednostňování aktivit silnějších jednotlivců a jejich uskupení. Ty zvyky, které mohou být považovány za „prospěšné společnosti“ jsou mnohé a početné a nejdůležitější z nich jsou následující: způsoby řešení konfliktů a podpora skupinové solidarity, následně tradiční mechanismy shromažďování, rozdělování a výměny klíčových ekonomických zdrojů, dále ekologické zvyky, zajišťující dobrý úlovek, úrodu nebo chov, dále svatba a další sexuální zvyky a tabu, podporující stabilní sexuální vztahy a stejně tak základní morální koncepce, které můžeme nalézt ve všech kulturách, sankcionující krádež, násilí nebo zločiny proti jakémukoli členu vlastního okruhu. Tyto zvyky, praktiky a obyčeje nejsou zakládány zákonem, ať už lidským nebo božským, ale přirozeně vyvěrají ze sociálního života našeho druhu. Základy toho můžeme vidět v chování sociálních zvířat. Hravé zápolení štěňat, které zdá se nikdy žádné z nich neporaní, zdvořilá zívnutí a pokývnutí procházející kočky, obyčejové přenechávání části kořisti nebo vysoce ritualizované tance včel jasně ukazují, že civilizované a ritualizované chování v životních stylech sociálních zvířat může být stejně propracované a dekorativní jako některé naše vlastní.

Touha vládnout, obdržet potravu aniž bychom pracovali nebo starat se pouze o vlastní zájmy je v našem druhu stejně silná jako touha po rovnostářské spolupráci s bližními. Kněží a kněžky, náčelníci a starší vystavěli pomocí náboženského mámení, brutální síly a intelektuální nadřazenosti pověrečnou přirozenost raného lidstva a predispozici k rutině a podařilo se jim vyvinout paralelní systém zvyků, uzpůsobených ke zvýhodnění prohnávaného kněze vůči ostatním lidem, silného muže vůči slabším mužům a ženám a starých vůči mladým nebo hrstky vůči většině:

„Bok po boku se zvyky, nezbytnými pro život společností a uchování rodu, se v lidském společenství vyvinuly další zvyky a obyčeje. Touha ovládat druhé a vnučovat jim vlastní vůli, touha zmocnit se plodů práce sousedního kmene, touha žít v pohodlí, aniž by člověk cokoli produkoval, zatímco otroci se podrobují pánovi a poskytují mu všemožná potěšení a luxus – tyto sobecké osobní touhy daly povstat dalšímu proudu zvyků a obyčejů... duch rutiny byl ve všech časech ústředním nositelem útlaku. V primitivních lidských společnostech byl vychytrale svěřen kněžím a vojenským náčelníkům. Oni udržovali pouze zvyky pro ně užitečné a podařilo se jim vnutit je celému kmenu“.

Velký náčelník, mocná čarodějnice nebo zlovolný starší ale nakonec zemřeli a v nepřítomnosti jakékoli formální struktury, udržující organizovanou nadvládu, jejich vliv jednoduše odešel společně s nimi – a přinejlepším zajistil jejich potomkům určitou prestiž v celé komunitě kvůli tomu, že pocházejí od takové obávané nebo respektované osoby. Nicméně ve společnostech, kde náboženská, mužská nebo věková autorita začala být rutinizována na pozadí touhy vést zahálčivý a snadný život na úkor druhých, tam došlo k rozvoji hierarchií, které se krystalizovaly v každodenních zvycích. Jak společnost rostla a organické komunity se dezintegrovaly, primitivní teokracie a gerontokracie pomalu získávaly stále více půdy a zdrojů a začaly si jednotlivě přisvojovat odpovědnost za mnohé otázky, o nichž dříve rozhodovala celá komunita. Lidstvo se začalo stále výrazněji rozdělovat do dvou nepřátelských táborů – menšiny, která chtěla udržet svůj vliv, privilegia, moc a au-

toritu a většiny, která chtěla jen uniknout z dosahu náboženské, kulturní, vojenské a ekonomické nadvlády zmíněné menšiny. Neschopni udržet svá privilegia pomocí převahy nebo pouhým použitím vojenské síly, dobyvatel, král a velekněz se snažili poskytnout učinit své postavení permanentním prostřednictvím nastolení Zákona. Zákon samozřejmě v této době byl stěžím něčím více, než jiným názvem pro soubor zvyků, které se rozvinuly mezi lidmi – a v tom spočívá jeho úspěch jako prostředku nastolení nadvlády. Jak jsme totiž viděli, ve zvycích lidu je obsaženo drahocenné jádro sociálních zvyků, tabu a praktik, prospívajících všem lidem. Když královi muži zadrželi zloděje dobytka nebo církev udržovala prastaré náboženské tradice, bylo to považováno masami lidu, chápajícího prospěch míru a spravedlnosti a kulturně predisponovaného respektovat tradiční hodnoty, za něco správného. Nicméně bok po boku s těmito zvyky, tabu a praktikami, užitečnými pro lidstvo a nalézajícími se ve všech společnostech, jak lidských, tak zvířecích, leží soubor zvyků, udržujících zvláštní privilegia a vybrané elity. Pečlivým promícháním zvyků, prospěšných společnosti s těmi, které prospívaly pouze hrstce lidí a jejich zařazením do obecné koncepce Zákona, považovaného za božsky svatosvatý a nezměnitelný, se válečníci, boovníci a kněží sami ustavili jako nepopíratelní vládcí lidu. Pokud by zákon byl nastolen pouze ku prospěchu králů a kněží, nebyl by tak úspěšným nástrojem sociální dominance. Inteligentním prostoupením dvou základních principů práva – jednoho, nezbytného pro stabilitu, zdraví a morálku společnosti, který nepotřebuje, aby posvátnost práva byla všeobecně uznávána – a druhým, který chrání zájmy bohatých a mocných – elita podvedla lid, aby nezpochybnitelně přijal její autoritu.

„...Jak se společnost stále hlouběji rozdělovala na dvě nepřátelské třídy, jednu, snažící se ustavit svou nadvládu a druhou, bojující, aby zpod ní unikla, začal konflikt. Nyní dobyvatel spěchal, aby zabezpečil výsledky svých činů permanentní formou, snažil se je učinit nezpochybnitelné, posvětit je a všemi prostředky učinit uctívané. Pod autoritou kněží se objevil zákon a válečníkův kyj mu byl dán k dispozici. Jeho účelem bylo nezměnitelně zakotvit zvyky, výhodné pro vládnoucí menšinu. Vojenská autorita se ujala zajištění poslušnosti. Tato nová funkce byla novou zárukou moci válečníka a nyní v jeho službách nestála pouze hrubá síla, ale sám se stal ochráncem práva. Pokud by Zákony nicméně nepředstavovaly nic, než sbírku nařízení, výhodných pro vládnoucí, bylo by určitým způsobem obtížné vymoci si jejich přijetí a poslušnost k nim. Dobrá, zákonodárci tedy spojili do jednoho kodexu dva proudy: zásady, představující morální principy a společenský svazek, považovaný za plod společenského života a na druhé straně normy, zamýšlené k zajištění externí záruky existence nerovnosti. Zvyky, naprosto zásadní pro samotné bytí společnosti, jsou v zákoně dovedně promíchány s praktikami, nastolenými vládnoucí kastou a obě vyžaduje respekt lidu. ‘Nezabiješ’, říká zákon a spěchá dodat ‘A budeš platit desátky kněžím’. ‘Nepokradeš’, říká zákon a okamžitě dodává: ‘Tomu, kdo neplatí daně, bude useknuta ruka’. Takový byl zákon a svůj dvojí charakter si udržel až do dnešních dnů. Jeho původem je touha vládnoucí třídy poskytnout trvalost zvykům jí vnuceným pro vlastní výhodu. Jeho charakterem je dovedné smíchání zvyků, užitečných pro společnost; zvyků, nepotřebujících právo, aby byly respektovány, s další-

mi zvyky, prospěšnými pouze vládcům, škodlivými pro masy a udržovanými pouze pomocí strachu z trestu“⁽²²⁾.

Jak se církvi a aristokracii podařilo srazit rolníky do chudoby a nevolnictví, počet zločinů se zmnohonásobil a pokuty za ně zaplňovaly truhlice biskupů a vůdců, které byly již stejně přecpány výnosy desátků, daní a vojenských tažení. Zatímco svobodné město se omezovalo na vypovídání občanů, kteří se provinili proti svým bližním, s nástupem církve a státně-monarchistického řádu se na konci 13. století počet zločinů a hrůzná podstata trestů, uplatněných proti viníkům a heretikům zvýšil dost nevídaným tempem. Evropa po téměř miléniu od pádu Říma znovu sestoupila do takového stavu, kdy jí ovládal pečlivě organizovaný státní a náboženský terorismus. Skřípec, palečnice a strašlivé mučení všeho druhu čekalo každého, kdo by řekl slovo proti králi. Ženy byly upalovány jako čarodějnice kvůli tomu, že hovořily na své kočky a muže čekal podobný osud jako vlkodlaky kvůli tomu, jak se pečlivě starali o své lovecké psy. Církevně-státní duopol pozdně středověkého období nahromadil neslýchané bohatství pro hrstku, zatímco množství jiných bylo zákonem přikováno k polím v nejodpornějším otroctví a rolníci opouštěli svou vesnici jen proto, aby padli v králově armádě nebo aby lámali v kole za to, že se neuctivě zachovali k jednomu z favoritů svého pána.

Feudální uspořádání, které prostřednictvím práva krystalizovalo nevolnictví a násilí do pevného celku, bylo stejně jako všechny společnosti, které si zvolily možnost ignorovat věčně proměnlivou cestu lidské sociální evoluce, nevyhnutelně odsouzené k dezintegraci a úpadku. Zákon, pokoušející se krystalizovat upadlou směsku užitečných, bezcenných i škodlivých zvyků jako nezměnitelný standard, podle něhož by měla být spravována lidská společnost, se nikdy nemůže udržet ve středu s morálními a ekonomickými imperativy. Až do dnešních dnů zákon zůstává v mnoha otázkách, o které se veřejnost velmi zajímá – sexuálních, rasových, kulturních a etických – jak mohou plně dosvědčit hnutí gayů, původních obyvatel, nebo žen. Právě z tohoto důvodu bylo státně feudální uspořádání – a s národním státem dneška je to stejné – předurčeno k úpadku. Blahobytní páni se stali dekadentními – jejich půda začala být pronajímána nebo prodávána lidem, které potkalo štěstí, nebo kteří byli podnikaví a osvobodili se od poddanství. Extravagantní život bohatých vyžadoval stále větší oběti od lidu, který musel na panských mostech platit stále větší poplatky. Mniši smilnili ve svých kláštirech v budoirech, vyzdobených svým nepoctivě nabytým zlatem. Vitalita společenského stromu se snižovala shora dolů a vyžadovala si příliv nové mízy zdola. Oslabená jako římská císařka nicneděláním, závistí a všemi možnými formami korupce, aristokracie vykořisťovala lid, kterému nezbylo nic, než kosti z panského stolu. Nově se objevující buržoazie spojila síly s rolnictvem, aby z útrob společnosti vypudila tuto zdánlivě nezničitelnou tasemnici. Na „Tak ať jedí koláče!“ přišla odpověď „Tak se nažerte sekaného olova“ a rozvinulo se tak drama velkých evropských revolucí.

Buržoazie, nově se objevující kapitalistická třída, čerstvě posílená úpadkem aristokracie, se nevyhnutelně dostala do konfliktu s rolnictvem. Rolníci požadovali, aby obecní půda, odňatá církvi a státu, se navrátila obcím a nebyla „prodávána“ kapitalistickým pozemkovým spekulantům. Nicméně unaveni lety hladomoru, nejistoty a strádání, které sebou přinesly všechny revoluce, rolníci se snadno vzdali jakémukoli systému, který by zajistil dostatek míru pro alespoň jednu úspěšnější sklizeň. Koncepce „rovnosti před zákonem“ pro bohaté i chudé se také zdála na-

bízet nekonečně větší naděje na spravedlnost, než ta, prosazovaná božským královským právem a svévolnou vládou rychtářů. Řečeno s Kropotkinem:

„Tento nový kult byl ustaven neobyčejně úspěšně po nástupu středních vrstev k nejvyšší moci – od Francouzské revoluce. Za starého režimu lidé o právu hovořili jen zřídka, pokud je ovšem jako Montesquieu, Rousseau a Voltaire nestavěli proti královské svévoli. Poslušnost k rozmarům krále a jeho lokajů byla povinná pod trestem oběšení nebo uvěznění. Ale během revolucí a po nich, když se k moci dostali právníci, činili vše, co bylo v jejich silách, aby posílili princip, na němž závisel jejich nástup k moci. Střední vrstvy jej okamžitě přijaly jako hráz k zastavení lidové záplavy. Kněžstvo spěchalo, aby jej posvětilo a zachránilo svoji kocábku před ztroskotáním. Konečně jej také lid začal chápat jako zlepšení ve srovnání se svévolnou mocí a násilím. Abychom tomu porozuměli, musíme se ve své představivosti přenést do osmnáctého století. Srdce se nám zastaví při vyslechnutí příběhů o zvěrstvech, spáchaných šlechtou oné doby na mužích a ženách z lidu, předtím, než budeme schopni porozumět tomu, jaký mohla mít na rolnickou duši magický vliv slova 'Rovnost před zákonem'. Ten, s nímž se dosud zacházelo krutěji, než se zvířetem; ten, který nikdy neměl žádná skutečná práva; ten, kterému se nikdy nedostalo spravedlnosti ani kvůli těm nejvíce pobuřujícím činům svého pána, pokud jej ovšem, v pomstě nezabil a nebyl oběšen – na toho se podle zmíněné zásady přinejmenším teoreticky, co se týče osobních práv, pohlíželo jako rovnoprávného se svým pánem“⁽²³⁾.

Buržoazní nebo státně-kapitalistické právo si tak udrželo svůj dvojaký charakter. Společně se statuty, zákoníky a nařízeními na udržení pořádku se objevily zákony, jejichž jediným smyslem bylo podržet a rozšířit bohatství majitele manufaktury nebo soukromého majitele pozemků. Právo na vlastnictví luxusního domu nebo řetězce hotelů bylo posvěceno zákonem, ale právo mít střechu nad hlavou nikoli. Právo vybrat si svého pána bylo vystaveno jako úhelný kámen svobody, zatímco právo na plnou odměnu za svou práci nikoli. Většina zákonů, uváděl Kropotkin, existovala pouze kvůli ochraně majetku, kapitálu nebo vlády.

„Polovina našich zákonů – občanských zákoníků ve všech zemích – neslouží jinému účelu, než udržení monopolu ku prospěchu určitých jednotlivců, stojících proti celému lidstvu. Tři čtvrtiny případů, o nichž rozhodují tribunály, nejsou ničím, než hádkami mezi monopolisty, kdy se dva zloději prou o kořist... Zákony o majetku nebyly přijaty proto, aby jednotlivci či společnosti zaručily užívání produktů vlastní práce. Právě naopak, jsou zavedeny proto, aby okradly výrobce o část toho, co vytvořil a zajistily některým jiným lidem právě tuto část produkce, kterou oni ukradli výrobci nebo společnosti jako celku. Když například právo zakotvuje nárok nějakého pána na vlastní dům, nezakládá tak právo na příbytek, který si pro sebe zbudoval, nebo na dům, který postavil s pomocí několika svých přátel. Právě naopak, zákon ustavuje jeho právo na dům, který není produktem jeho práce, především proto, že byl pro něj vybudován jinými lidmi, kterým nezaplatil plnou hodnotu jejich práce a také

proto, že onen dům představuje sociální hodnotu, kterou by nemohl vyprodukovat sám pro sebe. Zákon ustavuje jeho právo na to, co náleží všem společně a nikomu zvlášť. Stejný dům, postavený uprostřed Sibiře, by neměl hodnotu, kterou má ve velkém městě a jak my víme, tato hodnota povstává z práce možná až padesáti generací lidí, kteří vybuodovali toto město, zkrášlili jej, zásobili jej vodou a plynem, krásnými promenádami, školami, divadly, dílnami, železnicí a cestami, vedoucími všemi směry⁽²⁴⁾.

Zákony, zabývající se ochranou osobnosti, nahlížel Kropotkin, se sotva zlepšily. Kde liberální zákony postrčily kupředu věc svobody a spravedlnosti, nerovnal se to ničemu, než sotva obnovení práv lidu předtím, než se církev se státem chopila kontroly nad společenským životem lidstva:

„Patrně bude namítnuto, že během posledních padesáti let bylo schváleno mnoho dobrých a liberálních zákonů. Pokud ale analyzujeme tyto zákony, objevíme, že liberální legislativa spočívá v odstraňování zákonů, které zbyly po barbarství minulých století. Všechny liberální zákony a racionální programy mohou být shrnuty následujícími slovy: zrušení zákonů, které se staly již naprosto nezajímavé pro střední vrstvy a návrat a obecné uplatnění svobod, kterých lid užíval... již předtím, než církev se státem chopila kontroly nad společenským životem lidstva“⁽²⁵⁾.

Stejnou tendenci dnes vidíme v liberální legislativě, věnující se domácímu násilí a původním obyvatelům. Změna přístupu k sexuálnímu násilí a nárokům původních obyvatel na půdu, se podobně jako většina liberálních zlepšení práva, pouze snaží změnit ty aspekty, které se pro buržoazii staly ostudné nebo nepohodlné. Australský stát navzdory všemu řečnění o lidských právech teprve v roce 1967 uznal, že Aboriginci jsou lidské bytosti, když se rozhodl *uznat je za občany a poskytnout jim volební právo*. Navzdory tomu, jak se stát a kapitalismus dogmaticky přidrží myšlenky „absolutního práva na vlastní majetek“, bylo buržoazní právo s nechtí přinuceno poskytovat například „levné bydlení“ pro australské chudé. Uplynulo již mnoho dní od doby, kdy lidé mohli na zemi, kterou vlastnili a obývali, dělat co se jim líbilo. Lidé už nebudou „vlastníkovi“ kusu původního pralesa tolerovat pokácení všech stromů. Buržoazie byla veřejným míněním přinucena vydat legislativu ve prospěch povinných environmentálních studií ohledně kapitalistických „rozvojových projektů“. Environmentalistická a „feministická“ legislativa jsou dvě významně rostoucí oblasti moderního práva. Ženská práva a půda budou nyní chráněny zákonem! Ženám bylo upíráno právo na „legální“ existenci po 25 století a obecní půda a panenské pralesy byly původním obyvatelům a chudým odnímány s plným právním posvěcením kapitalistických majetkových zákonů. Proč bychom si měli myslet, že několik reforem v těch či oněch zákonech, které nás ovládají, změny převažující logiku násilí a destrukce, kterou státně kapitalistický systém uplatňuje vůči přirozenému prostředí, mladým a slabým?

III. Náprava a příčiny zločinu

Kropotkin, který ve svém mládí provedl rozsáhlé zkoumání podmínek, panujících v ruských věznicích, později sám strávil mnoho let v ruských i francouzských vězeních. Nespáchal přitom žádný jiný zločin, než ten, že měl odvalu vystoupit proti bezohlednému samovládci a prosazovat věc lidských práv a svobod. Následkem toho se stále prakticky zajímal o otázky vězeňství. V roce 1908 během anglického exilu věnoval značnou část svého času odhalování narůstající brutality ruského vězeňského systému. Jeho svědectví o „Bílém teroru“ se nakonec rozrostlo do malé knížky, která byla, což je dosti ironické, v roce 1909 vydána jako pracovní zpráva výboru britského parlamentu. Je to svědectví o tom, že i britský parlament usoudil, že odsouzený anarchista může být expertem na vězeňské otázky. Nedávné kontroverze v Británii, během nichž se vysoké právní autority postavily proti vládnímu plánu utratit miliardu liber za nová vězení a prohlásily, že „vězení neřeší zločin“, prokazuje, že Kropotkinova kritika nápravného systému zůstává i dnes stejně relevantní, jako byla v jeho době. Kropotkin totiž na věc pohlížel tak, že vězení nejen nezabraňovala dalším zločinům, ale ve skutečnosti jejich páchání přímo podporovala! Vězení, spíše než aby napravilo zločince, fungovalo jako škola zločinu. Problém recidivistů tuto skutečnost nepochybně potvrzuje:

„Jakmile se člověk octne ve vězení, vrátí se tam. Je to nevyhnutelné a statistiky to prokazují. Další významnou skutečností zůstává, že provinění, kvůli kterému se člověk vrací do vězení, je vždy vážnější, než to první. Pokud se předtím jednalo o drobnou krádež, nyní se člověk vrací za nějaké odvážné vloupání a pokud byl poprvé uvězněn za nějaké násilí, často se vrátí jako vrah“⁽²⁶⁾.

Kromě toho, že se člověk od dalších zločinců postupně naučí „profesionálním dovednostem“, Kropotkin si myslel, že primárním důvodem tohoto selhání byla skutečnost, že vězení „v člověku zabíjí všechny vlastnosti, které ho nejlépe přizpůsobují životu v komunitě“⁽²⁷⁾. Následky zpřetrhání sociálních kontaktů a malosti vězeňského režimu činí vězně progresivně stále nevhodnějším pro jeho opětovnou integraci do komunitního života. Co se týče obecně nedostatků systému, založeného na izolaci, deprivaci a systematické krutosti, jeho hlavní kritika se dotýkala toho, že byl specificky uzpůsoben, aby zničil vůli a sebedisciplínu jednotlivce:

„Jakou inspiraci může získat vězeň, aby pracoval pro obecné dobro, když je zbaven jakéhokoli spojení s vnějším životem? Ti, kteří plánovali naše vězení, učinili s rafinovanou krutostí vše proto, aby přerušili veškeré svazky vězně se společností. V Anglii mohou vězně navštívit manželka a děti pouze jednou za tři měsíce a dopisy, které mu je dovoleno psát, jsou skutečně pobuřující... Všechna přestoupení přijímaných morálních standardů mohou být připsána nedostatku silné vůle. Většina chovanců vězení jsou lidé, kteří neměli dostatečnou sílu odporovat pokušením, které je obklopovala nebo kontrolovat vášně, které je chvilkově unesly. Ve věznicích se podobně jako v kláštrech činí všechno možné pro ubití lidské vůle. Vězeň obecně nemá na výběr. Vzácné příležitosti, při nichž může projevit svou vůli, jsou pomíjivé. Celý jeho život je předem regulován a řízen. Musí pouze plavat s proudem, být poslušný pod hrozbou bolesti nebo tvrdého trestu. Za těchto podmínek mizí veškerá vůle, kterou měl,

když do vězení vstupoval. A kde najde sílu, s jejíž pomocí bude vzdorovat pokušením, která před ním povstanou jako mávnutím kouzelného proutku, když se octne mimo vězeňské zdi? Kde najde sílu vzdorovat prvnímu impulsu k bouřlivému výbuchu, když bylo během několika posledních let činěno vše možné pro ubití jeho vnitřní síly, tak, aby se z něj stal poslušný nástroj v rukou těch, kteří ho ovládají?⁽²⁸⁾“

Myšlenka, že vězení mohou být reformována, byla v rámci Kropotkinova přesvědčení něco opravdu směšného. Jejich institucionální, autoritářská a hierarchická podstata znamenala, že i kdyby za dozorce byli vybíráni jen ti nejlepší lidé, stejně se zkorumpují a degradují. V momentě, kdy někomu poskytnete téměř absolutní kontrolu nad jinými, je pouze otázkou času, než vztah mezi vězni a dozorcí zdegeneruje do malosti a tyranie. Násilí, brutalita a naprostá bláhovost vězeňského systému, to vše existovalo kvůli jeho autoritářské a hierarchické povaze – což je problém, v důsledku paralyzující všechny vládní a administrativní utopie:

„Je snadné psát do novin o tom, že dozorcí musí být pečlivě sledováni, že strážci musí být vybíráni z dobrých lidí. Není nic snazšího, než budovat administrativní utopie. Člověk ale zůstane člověkem – dozorce stejně jako vězeň... Jednotlivci nemůžete poskytnout žádnou autoritu, aniž byste ho tím nezkorumpovali. Zneužije ji: bude brát menší ohledy a ještě více pocítovat svou autoritu, když bude sféra jeho pravomocí omezena. Přinuceni žít v nepřátelském táboře, dozorcí se nemohou stát vzorem vlídnosti. Proti společenství vězňů je postaveno společenství dozorců. Je to instituce, která z nich činí to, co jsou – malé a nízké vykonavatele perzekucí. Do vězňova srdce rychle pronikne nenávistná zloba vůči společnosti. Přivykne si pohrdat těmi, kterými je utlačován. Rozděluje svět na dvě části: jednu, k níž náleží on a jeho společníci a druhou, vnější svět, představovaný dozorcí a jejich nadřízenými. To jsou jeho nepřátelé a vše, co může být učiněno k jejich obelstění, je správné. Jakmile se dostane na svobodu, vězeň tento zákoník převede do praxe. Než se dostal do vězení, mohl spáchat své zločiny bezmyšlenkovitě. Nyní má celou filosofii, která může být shrnuta zlobnými slovy: 'Jací darebáci jsou ti počestní lidé!'⁽²⁹⁾“

Nejdůležitější je, že právní a trestní systém se snaží vyléčit „speciální chorobu“ zločinu spíše tím, že se zabývá jejími symptomy, než aby především „zabránil“ projevení samotného zločinu.⁽³⁰⁾ Příčiny zločinu, tvrdil Kropotkin, mohou být rozděleny do třech kategorií: fyzické, fyziologické a sociální. Špatná úroda, nepříznivé počasí a celý zástup dalších zcela přirozených a nevyhnutelných fyzických jevů samozřejmě ovlivňují lidské jednání: „Když je počasí hezké a sklizeň dobrá a vesničané se cítí dobře, bude méně pravděpodobné, že nicotné rozepře skončí bitkami na nože“⁽³¹⁾. Další příčinou zločinu bylo špatné zdraví a nemoci. Přestože se ale taková fyzická nerovnováha zdá nevyhnutelná, nemohou být rovněž ignorovány sociální nebo externí faktory:

„Každý inteligentní člověk může z nashromážděných skutečností usoudit, že většina z těch, s nimiž se nyní zachází jako se zločinci, jsou

lidé, trpící nějakou nemocí a že je následně nezbytné je léčit, jak nejlépe to je možné, namísto, abychom je posílali do vězení, kde se nemoc pouze zhorší. Pokud by se každý z nás podrobil důkladné analýze, uviděl by, že občas jeho myslí rychle jako blesk projdou zárodky myšlenek, zakládající východiska zlých skutků. My tyto myšlenky zapudíme, ale pokud díky okolnostem naleznou příznivou odezvu, nebo pokud se proti těmto zábleskům egoistických a brutálních myšlenek nepostaví jiné city, jako například láska, lítost nebo pocit bratrství, nakonec nás přeci jen dovedou ke zločinu. Fyziologické příčiny sehrávají významnou roli v tom, jak se lidé octnou ve vězení, ale přesněji řečeno nejsou příčinou „kriminality“. Tato hnutí myslí, cerebrálního systému atd. se v zárodečném stádiu nacházejí v nás všech. Velká většina z nás něčím takovým trpí. To ale nepřivede člověka ke spáchání antisociálního činu, dokud nepřijde zlověstná pobídka od vnějších okolností“.⁽³²⁾

Kropotkin si tak myslel, že kromě hladu a fyziologické dezintegrace myslí představují zcela nejdůležitější faktor **sociální příčiny**. Úpadek tradiční komunity byl ve spojení se vzestupem kapitalistického individualismu do značné míry odpovědný za nárůst zločinecké vrstvy:

„Promluvte si s uvězněným člověkem nebo nějakým velkým podvodníkem. Řeknou vám: ‘Malí podvodníci jsou zde, ve vězení, ale ti velcí jsou na svobodě a těší se respektu veřejnosti.’ Co na to můžete odpovědět, když víte o existenci velkých finančních společností, zjevně uzpůsobených k tomu, aby vysály poslední peníze z úspor chudáků, jejichž zakladatelé v poklidu odcházejí do penze, aby si legálně užili úlovku z těchto malých jmění? Všichni víme o velkých akciových společnostech a jejich podvodných výročních zprávách a rozsáhlých podvodech. Co můžeme odpovědět onomu vězni, než to, že má vlastně pravdu? Jindy vám člověk, uvězněný za vykradení pokladny, řekne: ‘Prostě jsem nebyl dost chytrý, to je vše.’ A co mu můžete odpovědět, když víte, co se děje na vysokých místech a jak je po strašných skandálech nad těmito velkými zloději vynešen verdikt: nevinný?... Rok za rokem tisíce dětí vyrůstají uprostřed morální a materiální špíny našich velkoměst v populaci, demoralizované životem z ruky do úst. Jejich domovem je dnes zchátralý byt, zítra zase ulice. Tyto děti neznají skutečný domov. Vyrůstají bez jakéhokoli rozumného uplatnění své mladistvé energie. Když vidíme dětskou populaci velkých měst vyrůstat tímto způsobem, můžeme jen stanout v úžasu před faktem, že tak málo z nich se stává lupiči a vrahy... A co dítě, vyrůstající na ulici, vidí na druhém konci žebříčku? Stupidní a nelidský luxus, drahé obchody, tiskoviny věnované vystavování bohatství, kult zbožňování peněz, rozvíjející žádostivost po bohatství, vášeň pro život na úkor druhých. Heslem je: ‘Zbohatni. Znič vše, co ti stojí v cestě a učiň tak všemi prostředky kromě těch, které tě přivedou do vězení’. Manuální práce je opovrhována až do takové míry, kdy se naše vládnoucí třída spíše vyžívá v tělocviku, než aby přeložila stéblo... Sama společnost každý den vytváří tyto lidi, neschopné vést život poctivé práce a naplněné antisociálními tužbami... *Člověk je výslednicí prostředí, v němž vyrůstá a tráví svůj*

život. Pokud je již od dětství uvyklý na práci a je považován za součást společnosti jako takové a chápe, že nemůže nikoho poškodit, aniž by nakonec také sám pocítil následky, pak tedy bude docházet jen k několika málo případům porušování morálních zábran... Dvě třetiny činů, dnes odsuzovaných jako zločiny, jsou přečiny proti majetku. Zmizí společně se soukromým vlastnictvím. A co se týče násilných činů proti lidem, ty se již snižují v poměru k nárůstu společenského vědomí a zmizí tehdy, když místo na následky zaútočíme na příčiny... Rodinný život, založený na původní komunitě, vymizel. Jeho místo zaujme nová rodina, založená na komunitě tužeb. V této rodině budou lidé zavázáni znát jeden druhého, navzájem si pomáhat a při každé příležitosti se obracet na druhé pro morální podporu“.⁽³³⁾

Kropotkin tak tvrdí, že znovuoobjevení přirozené komunity po zničení státu a kapitalismu bude mít významný dopad na snížení četnosti výskytu závažných zločinů a násilí ve společnosti. Kapitalismus a stát jsou sociální choroby a zločinecké vrstvy představují jejich nejsamozřejmější a nejsilnější symptomy.

Společenský konflikt je univerzální fenomén a odehrává se ve všech společnostech jakéhokoli rozsahu. Forma, kterou na sebe tento konflikt bere, ať už co se týče zdrojů, subjektu, role, funkce, frekvence nebo stupně, je nicméně unikátní pro každou jednotlivou komunitu, společnost a kulturu a ani zdaleka není univerzální. Každá kultura si stejně jako jakákoli skupina přátel, rozvíjí a udržuje odlišný a unikátní repertoár nebo vzorec konfliktů a mechanismů jejich řešení. Na tyto dva procesy bychom neměli pohlížet jako protikladné elementy komunitní struktury, jak se děje dnes, v rámci našeho rozsáhlého a nesktuečně předimenzovaného národního státu, kde se na kontrolu hledí jako externí vzhledem ke zdroji a předmětu konfliktu. Na konflikt a jeho řešení bychom měli nahlížet jako na dva díly skládačky. Jsou to dva behaviorální nebo biologické rysy a zařazují se hned vedle hry, lásky, oslavy, konformity, vzpoury a nespočet dalších vášní a aktivit jako prostě dvě z mnoha komponent, které činí lidský život tím, čím je. Na konflikt by nemělo být jako dnes nahlíženo jako nezdravý aspekt lidské společnosti, určitým způsobem existující vně společnosti, rozšiřující se jako rakovina v jinak zdravé tkáni, aby byl pečlivě, ale brutálně odstraněn silami státu. Konflikt je pouze jednou ze součástí sociálního života. Je to přirozená a integrální dimenze lidské interakce a aktivity. Společenská evoluce vytváří boje a spory a komunita v nepřítomnosti (násilného) konfliktu, dokonce i tam, kde je silně zažehnaván, by se patrně proměnila ve společnost nepatřičné konformity, servility a uniformity. Společnost se skládá z lidí se široce různorodými povahami a neschetnými schopnostmi. Potřebuje lidi, překypující vlídností, inteligencí a dobrou vůlí⁽³⁴⁾, kteří se vzdávají všeho ve prospěch lidstva – například ty, kteří pracují v dobrovolné a neplacené Britské asociaci záchranných člunů. Život ale také požaduje ty, kteří chápou, že uniformita a harmonie nejsou vždy možné a společnost, neprocházející změnou a transformací je odsouzená k rozkladu a úpadku:

„Společnost sama zahrnuje nekonečnou různost schopností, temperamentů a individuální energie: nevyklučuje nic. Dokonce volá po bojích a sporech, protože víme, že období střetů, dokud jsou volně vybojovávány bez zátěže ustavené autority, vržené na jednu stranu vah, představují

obdobími, kdy se lidský génius nejsilněji rozepíná a dosahuje nejvyšších cílů⁽³⁵⁾.

Koncepce samoregulující se komunity, spoléhající na difúzní sankce, instituce vzájemné pomoci a semi-formalizované zprostředkovatelské procedury, může být aplikována způsobem, který je různorodý, rovnostářský a rovnocenně vhodný pro jakoukoli myslitelnou sociální situaci. Neznamená to prohlásit, že jisté komunity a celé regiony v jisté době nemohou rozvinout instituce, které jsou represivní, bojechtivé a násilné. Současný kanadský anarchista a univerzitní profesor antropologie Harold Barclay správně poznamenává ve své zajímavé knize *An Anthropology of Anarchism*:

„Spoléhání se anarchistické politiky na difúzní sankce může vést k tyranii. Difúzní sankce se často obtížně ovládají a snadno se mohou vymknout zpod kontroly, jako například výbory bdělosti na starém Západě. Navíc se ale především mohou stát konzervativní, ohlupující a netolerantní silou“⁽³⁶⁾.

Mnoho zvyků v původních starších komunitách bylo zcela iracionálních a ohlupujících. „Iniciační“ rituály, stále existující například v podobě obřízky, klitoridektomie a dalšího odporného mučení, prováděného mladým lidem po dovršení určitého věku, nejen osvětlují vývoj hierarchie, založené na věku v původních společnostech, ale rovněž extrémně svévolný způsob, jímž se zvykové právo a násilné akty trestů jako odplaty promíchaly do podoby našich současných právních institucí. Podobná pozorování je nicméně možné aplikovat na kteroukoli sociální instituci, mající všechny předpoklady rozvinout samoudržující se konzervativismus. Mohli bychom dokonce rozumně tvrdit, že v tomto ohledu vynikl právě stát. Stálo by značné úsilí objevit jakoukoli organizovanou skupinu lidí, která se stala tak hloupá, netolerantní a brutální, jako bílí Jihoafričané se svou doktrínou apartheidu, nebo Hitlerův či Stalinův represivní a zkorumpovaný státní socialismus. Státy a instituce, které udržují, se totiž extrémně nesnadno kontrolují. Státy, často si nároku- jící absolutní autoritu na daném území, jsou zřídka – pokud vůbec někdy – odpovědné většině svých občanů a pravidelně degenerují do podoby tyranie. Uplynula jen velmi krátká doba od chvíle, kdy USA a nyní již rozpadlý SSSR na sebe ještě vzá- jemně mířily atomovými raketami a hrozily ukončit proces 3,8 miliardy let or- ganické evoluce. V Iráku vláda pilně vyvraždjuje domorodé Kurdy a šíity na základě přesvědčení, že si na svém „suverénním území“ může dělat, co chce. Jižní mokřady v Iráku jsou tak samozřejmým bioregionem samy o sobě, že světové politické síly, přestože to tak nikdy neprohlásily, se cítily přinuceny k poskytnutí minimální ochrany zdejším lidem. Genocida nicméně pokračuje. Pokud předpokládáme, že stát by měl řešit násilí a konflikty, pak tedy ve skutečnosti prokázal, že je velice ubo- hým mechanismem k tomuto účelu. Narůstající nedostatečnost role OSN v mnoha částech světa, kde se zhroutil systém národních států, naznačuje možnosti vzniku globální vládní instituce. Na základě možnosti globální vlády ale je také zaručena možnost globální diktatury. V budoucí sociální anarchii může velmi snadno dojít k tomu, že některé regiony upadnou do apatie a rozkladu a jejich města se stanou ne- blaze proslulá ve své době kvůli zaostalosti. Vedle toho ale budou další regiony, kte- ré dosáhnou pokroku ve všech oblastech lidské činnosti – a jejich města a univerzi- ty budou přitahovat významné postavy všech oborů. Některé regiony se samozřej-

mě mohou stát militaristické a představovat nebezpečí, jako starověké řecké město Sparta. Sociální anarchismus nepopírá existenci konfliktu ve společnosti nebo obranu tváří v tvář externí hrozbě nebo útoku, ale jednoduše neustále zpochybňuje kulturní tradici, uvádějící, že stát je nejefektivnějším způsobem harmonizace těchto rozdílných a různorodých prvků lidského charakteru, společenského života a aktivity. Mělo by nicméně být stejně samozřejmé, že lidé, kteří žijí v komunitně založených a soběstačnějších městech a velkoměstech, se mnohem méně pravděpodobněji zapojí nebo způsobí násilí velkého rozměru toho druhu, kterému dnes čelí naše planeta.

Mezitím se po celém světě neustále ozřejmuje, že ztráta komunity znamená ztrátu stability. Zákon není ničím více, nežli nespravedlivým souborem pravidel, která elita používá, aby uskutečnila ambice na totální globální dominanci. Nicméně bez ohledu na to, kolika policisty a dozorcí disponuje: v okamžiku rozpadu komunity začíná zločin. Když lidé žijí způsobem, který je odděluje od sebe a přírody, potom takové prostředky mohou jen odsunout stranou zvěrstva, která státně kapitalistický pořádek zanechává ve svých šlépějích. Státní represivní instituce, policejní síly a soudy a vězení téměř úplně izolovaly společnost od jejích problémů, ať už v zabránění antisociálních činů nebo v péči o ty, kteří nejsou schopni postarat se sami o sebe. Přirozená, ale nicméně životně důležitá funkce efektivní sociální kontroly prostřednictvím komunitní soudržnosti se v mnoha částech světa zcela zhroutila. Společenská kontrola začala být ve státně-kapitalistické společnosti falešně definována v rámci brutálních a neosobně spravovaných státních represivních složek, jejichž koncepce „boje se zločinností“ spočívá v zahájení války proti Romům a jiným etnickým menšinám. Lidé již nepohlížejí na sociální kontrolu jako na svou odpovědnost, vnitřní problém svých jednotlivých komunit, ale jako na „národní“ nebo „vládní“ problém. Efektivita sociální kontroly a stability je povrchně rozebírána ve smyslu činů, na které brzy zapomenou všichni kromě politiků, kteří je použijí jako záminku k vynaložení dodatečných fondů, mimořádných zdrojů a programů výstavby nových vězení pro své přátele z policejního sboru. „Více zákonů a policejních pravomocí“ je odpovědí buržoazie na dnešní „společenskou krizi“. Více stejného nám ale přinese pouze více stejného.

„Už žádné zákony! Už žádní soudci“ Svoboda, rovnost a praktická lidská sounáležitost jsou jedinými efektivními bariérami, které můžeme postavit do cesty antisociálním instinktům jistých z nás!“⁽³⁷⁾

Kapitola 5

Kultura, komunita a individualita

Kropotkin v prostředních oddílech své knihy *Pospolitost – vzájemná pomoc*, zabývajících se téměř výlučně antropologií nebo spíše tím, co autor označuje jako etologii a paleo-etologii, dochází k tvrzení, že rozšířené příbuzenské skupiny neboli *gemeinschaftlich* struktury ve formě uskupení nebo kmenů, byly lidskému rodu přirozené. Komunitní struktura kmene nebo uskupení byla přirozeným výhonkem druhu, schopného zespolečnění – biologickou a zoologickou následností, vyvíjející se ze zvířecích societ vyšších savců⁽¹⁾.

Kropotkin nicméně na rozdíl od Hobbese, teoretiků společenské smlouvy 18. století a mnoha svých současníků z 19. století, nepodceňoval kulturní komplexitu a organizaci společnosti doby kamenné. Stavěl se ostře kriticky k těm, kteří zobrazovali naše předky jako žijící ve volných a neuspořádaných „shlucích“, neovládaných ničím jiným, než „chvilkovými rozmary“⁽²⁾. Kropotkin společně s většinou moderních antropologů rozpoznal, že původní kultury byly enormně komplexní kulturní organizace, ovládané a udržované složitou sítí zvyků a mezilidských vztahů.

Na vývoj kultury tak není možné pohlížet jako svévolný a náhodný, který, přestože nezbytně vyžaduje předpoklad již existující společenské struktury, by mohl posléze být považován za cosi odlišného a separátního. Kultura nevyrostla z lidské společnosti, ani nebyla její prostou dimenzí. Byla spíše jejím synonymem. Každá lidská společnost na jakékoli úrovni vývoje, byla strukturována podle jiných zvykových praktik, které jsou podmiňovány existencí sdílených morálních a estetických kritérií a tedy – kulturou.

Lidský kulturní vývoj, přestože je produktem mnoha odlišných atributů jako schopnostmi řečové komunikace, paměti a rozvažování, byl nicméně úzce závislý na obecnějších biologických předpokladech původu staršího, než lidského. Kropotkin byl přesvědčen, že nejdůležitějším z nich bylo opakování – univerzální tendence téměř všech zvířat rozvíjet zvykové chování, ať už prostřednictvím dědičných zvyků, známých jako instinkty, nebo volněji pomocí biologicky vrozených tendencí koordinovat akce pomocí zvyků a rutiny. Na evoluci lidské kultury, těchto „zvyků a obyčejů“, osvojených v dětství a „posvěcených neustálým opakováním“⁽³⁾, by nemělo být pohlíženo jako na mimo-biologický fenomén, nastolený asociálně a nebiologicky, ale nezbytný výhonek, přirozený vývoj zvykových instinktů, nalézáných mezi všemi společenskými savci.

Kropotkinovo setrvávání na předpokladu, že kultura je pro náš druh nezbytná a dokonce přirozená, bylo ve své době dosti neobvyklé. Mnoho z jeho proslulejších současníků z 19. století, například Sigmund Freud, nebylo schopno pochopit zásadní roli, jakou kultura hraje v lidské společnosti a lidském sociálním vývoji. Freud na ni pohlížel jako na umělý omezující nástroj, externě vnucený lidstvu. Teoretickým výsledkem tohoto podivně asociálního pohledu na kulturu byl vznik prazvláštní dichotomie společnost/jednotlivec. Nepravděpodobný dualismus, typický pro klasické liberální myšlení, pohlízející na individualitu jako nezbytně existující na úkor společnosti a naopak. Předpokládalo se, že kultura a společnost jsou v určitém smyslu nepřirozené, i když zásadní, a proto existuje vrozené napětí

mezi potřebou individuality a potřebou společnosti, které přinejmenším potřebuje vyvážit, pokud ne překonat.

Liberalismus chápe jedince jako zásadně a-sociální entitu a nikoli jednotlivce v rámci společnosti a podle všeho tak zapomíná, že plně rozvinutí jednotlivci nevyškakují z kouzelníkovy klobouku jako králíci, ale objevují se pouze po mnoha letech péče ze strany společnosti. Společnost sama počíná starostí a péčí o rozvíjejícího se jedince a později představuje věčně přítomný a soudržný vzorec sdílených hodnot, významů a praktik, které v případě osvojení nejen poskytují fórum, na němž se jedinec může ujistit o sobě samém, ale také nejvlastnější materiál, utvářející a tvarující psychickou substrukturu, která vytváří nezbytnou základnu, z níž se nakonec může vynořit separátní a jedinečná osobnost.

Na kulturu a regulující zvyky musíme spíše než jako na nepřítel individuálního projevu pohlížet jako na strukturu, bez níž nemůže žádný jedinec nikdy začít projevovat své schopnosti. Je to jistě pravda ve vztahu k jednomu konkrétnímu souboru vysoce strukturovaných zvykových pravidel, k jazyku, bez něhož by Mill nikdy nebyl schopen vyjádřit svůj specifický pohled na individualitu. Zvyková pravidla jazyka mohou jistě omezovat individuální projev, ale nejedná se o nic jako „despocii zvyku“, o které Mill předpokládal, že se všude a vždy nachází v „ustavičném antagonismu“ k rozvoji individuality⁽⁴⁾. Naopak, jak zdůraznila Dorothy Lee ve své práci *Freedom and Culture*:

„... naši velcí autoři jsou ti, kteří jsou hluboce seznámeni se všemi pravidly jazyka, ti, kteří si je osvojili a s nimi také všechna nespočetná tabu, vztahující se k používání našeho rozsáhlého slovníku. Uvnitř tohoto vysoce strukturovaného systému dosáhli Shakespeare a T. S. Elliot vlastních zvláštních stylů a takového výrazu, který bychom nikdy nemohli změnit za jiný“⁽⁵⁾.

Společnost není jednolitý tíživý příkrov zvyku, sestupující na nevinné jednotlivce, aby zadusil i tu nejposlednější jiskřičku jedinečnosti a je samozřejmé, že na biosociální roli lidské kultury a zvyku nemůžeme pohlížet jako na tak diametrálně postavenou proti rozvoji individuálního vyjádření a osobnosti o nic více, než bychom mohli o biosociální roli sloního stáda soudit, že je na škodu vývoji a přežití sloního mláděte. Vysoce strukturovaná kultura, kolem níž se krystalizuje samotná společnost, by jako taková neměla být nahlížena jako překážka vzniku individuality, ale spíše jako biosociální mechanismus, na němž její rozvoj závisí.

Mnoho lidí navzdory tomu soudí, že společnost a společenská odpovědnost jsou určitým způsobem nezbytně antagonistické vůči růstu individuality. Na společnost se nepohlíží jako na prostředí, ve kterém žijeme – rodina, ulice nebo čtvrť - ale je spíše automaticky srovnávána se státem. Společenská odpovědnost není ztotožňována s pozitivními úkoly, jako péčí o mladé nebo staré, ale nahlíží se na ni legislativně a její výraz je omezován na službu vlastní zemi nebo prosté podřizování se zákonům.

Společnost tak začíná být ztotožňována s kontrolou a donucováním, jako zásadně restriktivní nástroj, tvrdě omezující individuální svobodu. Převládající ideologie *laissez-faire* aktivně upevňuje tyto nepravdy tím, jak klade rovnítko mezi individualitu a individualismus a bere tak za svůj egoismus a individuální volnost jednání. Jsme ujišťováni o tom že individualita je úzce závislá na „svobodě jednot-

livec“ – podmínek, za nichž může sebestředný jednotlivec bez ohledu na potřeby ostatních volně jednat, jak mu zlobí.

Zběžné prozkoumání komunistické anarchistické literatury toho přinese jen velmi málo k rozptýlení těchto předsudků. Kromě toho zde byla podle všeho často přijímána takzvaná psychologie mraveniště. Co se týče Kropotkina, ten často používal společenský hmyz jako paradigmatický příklad společenské kooperace a bezstarostně a prostince podporoval koncepci psychologie mraveniště, aby charakterizoval jak zvířecí, tak rané lidské společnosti:

„Již ve světě zvířat vidíme, jak se osobní vůle jednotlivců slévá se společnou vůlí... veškerý sociální život včel, sršňů, mravenců, termitů apod. představuje význačný příklad takového podřízení individuální vůle vůli a smyslu celku a tato koordinace se již stala dědičným zvykem, tj. instinktem... Můžeme tedy prohlásit, že již ve zvířecích společnostech a mnohem více poté v lidských společnostech se nevyhnutelně díky samotnému sociálnímu zvyku rozvíjejí koncepce, ztotožňující osobní 'Já' se sociálním 'My' a jak se tyto koncepce vyvíjejí do dědičného instinktu, osobní 'Já' se dokonce podřizuje sociálnímu 'My'“(6).

To je však bezstarostné a vysoce reduktivní srovnání, protože biologie a zdravý rozum nás okamžitě informují, že nemá téměř žádný smysl nazývat mravence nebo termita nebo kterýkoli jiný společenský hmyz jednotlivcem. Mraveniště nebo hnízdo má jistě mnohem blíže k jednomu tělu a nemůže být vůbec přirovnáno k lidské společnosti, skládající se ze separátních a odlišných jednotlivců, kteří nicméně kooperují kvůli vzájemnému prospěchu a pro obecné dobro.

Myšlenka, že lidská komunita by mohla být připodobněna nebo ideálně modelována podle mraveniště, je nepochybně odporná a je nepravděpodobné, že Kropotkin a jeho kolegové anarchisté-komunisté, by se svým důrazem na svobodu a lidskou spontaneitu mínili něco jiného(7). Kropotkinovo rozšíření „mraveništní“ sociální psychologie až k zahrnutí a charakterizaci zvířecích stejně jako lidských společností ale nicméně nemůže být odděleno od kontextu jeho evolučních teorií. Význam hmyzích společenstev v Kropotkinových pracech se většinou odvíjí od jejich evolučního úspěchu, protože nepochybně sloužily jako ideální ilustrace jeho evolučního zákona vzájemné pomoci. Kropotkin kromě toho navzdory občasným zmíenkám o „stádním instinktu“(8), zjevně nezamýšlel vykreslit přímé srovnání mezi hmyzí a lidskou společností, ale spíše zamýšlel ilustrovat obecnější myšlenky o sebe-definici a vztahu egoismu a individuality v lidské komunitě.

Kropotkin se dále věnoval zdůrazňování triviálního, ale často přehlíženého problému nezbytně sociálního charakteru lidské osobnosti v rámci společnosti a psychologicky samozřejmé skutečnosti, že „K sebe-definici nelze vůbec dojít bez přítomnosti 'tebe'“(9). Lidské Já musí být nezbytně definováno a rozvíjeno ve smyslu a vztahu se sociální skupinou. Lidský živočich si uvědomí sám sebe jako individualitu pouze prostřednictvím vzrůstajícího uvědomění jinakosti.

Kropotkin rovněž rozlišuje mezi lidským egem a egoismem. Ego je nezbytně kolektivní fenomén, protože je utvářeno a udržováno sociálně i kolektivně. Náš smysl sebe sama, který se neustále modifikuje a proměňuje, je úzce svázán s naším chápáním dalších osobností a jejich vnímání nás samotných, neboť „bez celku 'ego'“

není ničím⁽¹⁰⁾. Egoismus to pomocí popírání kolektivní podstaty lidského ega naopak neguje.

Autoři individualistické-anarchistické liberální tradice, společně představující hlavní alternativu k socialismu a kropotkinovskému pohledu, nebyli schopni rozpoznat právě tuto skutečnost. Individualismus, spíše než by uznal sociální přirozenost lidského ega, zdůrazňuje jeho zásadně asociální podstatu. Na vývoj ega a vývoj společnosti nepohlíží jako paralelní trendy, vzájemně se podporující a proplétající, ale spíše jako na protikladné a střetávající se ideály, vzájemně nezbytně antagonistické. Individualisté tak tvrdí, že integrita je stejně růst individuality silně závislá na vývoji atomizovaného, asociálního a dokonce suverénního ega. Vzniká tak atomizovaný jednotlivec, odcizený a netečný vzhledem ke společenské odpovědnosti, jehož individualita je kvůli jeho asociálnosti nezbytně egoistická ve svém výrazu. Individualita je pro individualistu nejdokonaleji rozvinuta v antisociálním uspořádání, v němž jsou sociální vztahy i samotná společnost zredukována na svévolná sdružení suverénních egoistů, nacházejících se v kontinuálním a univerzálním konfliktu. Individualisté nás ujišťují, že pouze v rámci takové společnosti, která přišla o vlastní společenskost a kde se všichni uzavírají do sebe a vyhýbají zasahování do sfér druhých, se můžeme vyhnout konfliktu a zabezpečit individualitu.

Kropotkin si myslel, že individualistický ideál je pošetilý a nerealistický zároveň a věřil, že v rámci jakéhokoli myslitelného lidského uspořádání budou nezbytně existovat společné zájmy a starosti, které znemožní, aby jednotlivec jednal bez ohledu na potřeby dalších⁽¹¹⁾. Dokonce i v těch zdánlivě nejméně kooperativních lidských společnostech stále budou přítomny široké oblasti společného sociálního zájmu, které osamocený jednotlivec, byť jakkoli mocný, nebude schopen ignorovat. Individualisté tak skrze své odmítání společnosti a ignorování nezbytnosti a nevyhnutelnosti společenské odpovědnosti, spíše než aby poskytovali návod pro individuální růst, pouze obhajovali strnulý „šilný egoismus“⁽¹²⁾, podezřele a abstraktně ospravedlňovali romantický individualismus, stojící mimo a v protikladu vůči samozřejmé sociální skutečnosti. Fakt, že jednotlivec jako člen sociálního druhu nemůže „myslet své ego“ žádným „jiným způsobem, než prostřednictvím vnímání své skupiny“⁽¹³⁾, naznačuje, že egoismus nemůže reálně znamenat rozvinutí odlišného, separátního a zásadně asociálního smyslu sebe sama v případě individualistů. Právě naopak, znamená to pouze rozvinutí a přijetí antisociálního přístupu. Individualismus tak bláznivě popírá lidskou společenskost a může zplodit pouze „jednoduchý a sobecký egoismus“⁽¹⁴⁾, který by ve skutečnosti nebyl pouze na škodu, ale aktivně by se stavěl proti uznávanému cíli individualismu, pod čímž Kropotkin chápal upevnění a rozvoj individuálního charakteru a osobnosti.

Pro Kropotkina individualita byla tím, čím mohl disponovat jakýkoli jedinec – charakter, způsob výrazu a specifická osobnost. Dispozice a rozvoj těchto vlastností však nezávisí a nepodmiňuje „otroctví a oběti druhých lidí“.⁽¹⁵⁾ Nietzscheho a Huxleyho individualismus pokládal Kropotkin za přímo skličující a myslel si, že je nejen „misantropický“⁽¹⁶⁾ a „neinspirativní“⁽¹⁷⁾, ale ze své podstaty „podezřelý“⁽¹⁸⁾ a vnitřně protikladný. Podezřelý proto, že nemohl existovat, „pokud by nebyly utlačovány masy“⁽¹⁹⁾ a protikladný, protože spoléhal na vykořisťování a útlak jiných, a tak jim odepíral možnost rozvíjet svoji vlastní individualitu. Individualismus vůbec nemohl vést ke svému „prohlašovanému cíli“, tj. „úplnému, širokému a co nejdokonaleji dosaženému rozvoji individuality“⁽²⁰⁾, protože individuace mělo být dosaženo prostřednictvím popření, snížení a v konečném důsledku „vymazání“⁽²¹⁾ individua-

lity jiných. Individualismus je kvůli vnitřní logice sám o sobě protikladný a nezbytně obsahuje „negaci vlastního cíle“⁽²²⁾.

Co ale s individualistou, kterému se poté, co se osvobodil od okovů společnosti, podařilo rozvinout a vyjádřit vlastní individualitu stranou od oklešťujícího vlivu jiných? Podobný jednotlivec, šperk v královské koruně vlastní výroby, by musel představovat nejvyšší možnou individualitu. Takovou individualitu, prohlašují individualisté, dokonce i pokud pro svoji existenci vyžadovala celý národ nebo svět otroků, bychom patrně měli upřednostňovat před nerozlišitelnou a uniformní masou. Egoismus nicméně sám o sobě nemůže zaručit individualitu a individuaci, ale pouze vznik egoistů a sobeckých individualistů (tato shoda pojmů je významná). Individualita a individuace nejsou v žádném případě nezbytným nebo předem stanoveným výsledkem prostého egoistického individualismu. Je dokonce možné, že egoismus může být sám nekompatibilní s individuací jako takovou. Nemůže být individualista nakonec zotročen a chycen do pasti vlastního egoismu? Kropotkin vyslovuje tuto tezi tvrdě, ale výřečně se samozřejmým odkazem na Platónova zotročeného vládce:

„To, co bylo dosud prezentováno jako individualismus, je patetické a chudičké – a co je horší, obsahuje negaci vlastního cíle, snížení individuality nebo každopádně popření toho, co je nezbytné k dosažení co nejuplněnějšího rozkvětu jednotlivce. Lidé viděli krále, který byl bohatý a nacpával si břich a okamžitě si začali představovat individualismus jako tendenci stát se králem, být obklopen otroky jako král, být hýčkán ženami jako král (které ženy by ho ale vůbec chtěly?), pojídat slavičí jazýčky (chlazené a vždy podávané se stejnou omáčkou) ze zlatých a stříbrných talířů jako král! A přesto, na světě není nic typičtěji buržoazního, než být jako král! A ještě hůře: být zotročen jako král!“⁽²³⁾

Namísto obrácení dovnitř, směrem k vlastnímu vývoji, musí být individualistické snahy neustále nasměrovány vně a individualista tráví svůj čas téměř výhradně aktivní snahou utlačovat druhé, což je nezbytné, pokud si má udržet svou mocenskou pozici, ať je jeho moc skutečná či imaginární. A co ještě více, nemůže se individualista sám psychologicky chytit do pasti, když se uzavře do pouhého výkonu moci nad jinými, který mu přinesl jeho egoismus? Jak se moc stává neodolatelnou drogou, nejen že musí být neustále obnovována a vykonávána nad těmi, kteří egoistu zajišťují a jsou mu podřízeni, ale stává se drogou, s jejímiž plody si egoista musí neustále pohrávat a projevovat a demonstrovat je, nikoli pouze jiným, ale také sám sobě. Už se nezabývá aktivním hledáním vlastní individuality, ale jednoduše konstantně přživuje a obnovuje svůj přelétavý a vykostěný sebe-zotročující egoismus. Patetický a „umněšený“ jednotlivec, srovnatelný s rozmazleným rozmarným dítětem, uzavřený v egoismu, kterým se stal posedlý a nevíc sám uchopený a uvězněný.

„Buržoazní“ nebo „pseudo“⁽²⁴⁾ individualismus je filosofií egoismu, nikoli individuality. Egoismus má daleko k tomu, aby vyústil v rozvoj jednotlivce, a spíše znamená rozvoj sebezničujícího individualisty, neustále se zabývajícího zotročováním druhých, na jejichž existenci může pohlížet pouze jako na škodlivou pro rozvoj své individuality. Utlačovatelský egoismus, ujišťuje Kropotkin, je na škodu společenskému rozvoji individuálních osobností, chápanému a reprezentovanému

společností, která podporuje a navíc se zaměřuje na „úplné rozvinutí“ a „plný rozvoj“ toho, co je „originální“ v každém z nás⁽²⁵⁾.

Kropotkin tak na rozdíl od Rousseaua a mnohých individualistů nikdy nefantazíroval o předspolečenském přirozeném stavu, v němž se lidské bytosti rodily volně od zodpovědnosti a společenských omezení. Lidské bytosti se namísto toho rodily s vrozenými sociálními potřebami do již existujících institucionálních struktur, které měly daleko k tomu, aby byly produktem svobodné vůle dítěte a spíše byly biologickým a kulturním dědictvím generací, které utvářelo a vzdělávalo svobodnou vůli jednotlivce po dobu jeho mládí. Pokud tedy obecný rozvoj individuality neměl zdegenerovat do utlačovatelského sebezničujícího egoismu, namísto aby se stavěl proti společenské zodpovědnosti, spíše předpokládal její uznání. Toto tvrzení Kropotkin ve skutečnosti vyzdvihuje na úroveň zásady latinskou formulací „*personalismus pro sibi communisticum*... individualita, která dosahuje nejvyššího možného rozvoje prostřednictvím praktikování nejvyšší komunistické společenskosti v tom, co se dotýká jak jejich potřeb prvního řádu, tak obecně jejich vztahů s ostatními“⁽²⁶⁾.

II. Komunitní individualita

Antropologové a stejně tak sociální psychologové obecně uvádějí, že drtivá většina lidí v podstatě automaticky přijímá struktury jednání, předepisované společností, v níž se narodili a vyrůstali. Značná část jednotlivců se bez ohledu na rozměr a zjevné protiklady vcelku ochotně přizpůsobuje a upravuje své jednání podle společensky přijímaných vzorců. Neexistuje důvod myslet si, že tlak na přizpůsobení se kulturně diktovaným normám bude menší v moderní masové společnosti.

Tlak na přizpůsobení zůstává ohromný dokonce i v prostředí masového odcizení našich moderních velkoměst. Obávat se, co si pomyslí sousedé, kolegové v práci nebo spolužáci, stále představuje významný rys každodenního života, dokonce i když v jiných ohledech jsou sociální vztahy ve škole nebo továrně často přímo chudičké. Jednoduché sociální sankce souhlasu a nesouhlasu, pomluvy a zesměšnění a hrozba násilím nebo skutečné násilí nezmizely společně s vymýcením komunity a objevením se státu. Právě naopak, jsou posilovány, a to nejen pomocí zjevné autority policie a morality bulvárních médií, ale také prostřednictvím anonymní autority – jemného přesvědčování a rafinovaného ponoukání televizní reklamy nebo cestou realismu televizních seriálů. Efektivita *masových* médií pro posilování a zvnitřňování kulturních vzorců všedního života nemůže a nesmí být podceňována. S televizním přijímačem nemůžete diskutovat jako se známým nebo kolegou.

Zákon, policie a armáda nepůsobí nestranně a musí být nahlíženy jako externí posílení již existujících vnitřních sociálních tlaků. *Masová* média a povinná školní docházka zacházejí ještě dále, protože aktivně modifikují kulturní vzorce a dokonce je mohou prostředky sociálního inženýrství vytvářet. Na rozdíl od interních sociálních tlaků, kde je možno přít se, debatovat, diskutovat a pokoušet se modifikovat požadavky a restriktce, které se na vás pokouší uvalit další členové skupiny, externí posílení je statické, krystalizované a neosobní. Neexistuje možnost argumentace nebo modifikace na úrovni tváří v tvář a jednotlivec se tak ocitá bezmocným vzhledem k neosobně prosazované morálce, která je v konečném důsledku podporována plnou silou státního aparátu. Masová společnost má daleko k tomu, aby vytvářela

podmínky, příhodné pro rozvoj individuality a spíše představuje popření základních strukturálních a psychologických podmínek, nezbytných pro její růst.

Navzdory tomuto samozřejmému zhodnocení mnoho lidí, včetně anarchokomunistů, stále vyslovuje zavádějící a abstraktně zobecňující soudy co se týče dopadu rozměrově malé a jednoduché komunity na individuální vývoj. Mnoho lidí, dokonce i bez téměř jakéhokoli odkazu na empirická fakta a s malou nebo vůbec žádnou snahou o argumentaci nebo teoretické ospravedlnění dogmaticky tvrdí, že individualita je neslučitelná s životními styly komunity malých rozměrů. Někteří lidé pohlížejí na úzkou komunitu jako na ze své nejnvtřnější podstaty nedobytnou pevnost mrtvolné konformity, v níž je jedinec důkladně potlačován a uniformně přizpůsoben, aby zapadl do kolektivního vzorce. Tvrdí se, že individualita se úplně ztrácí pod enormním psychologickým tlakem šikanující a všezahrnující kolektivní autority. Komunistický anarchismus, navrhuující, že budoucí anarchie bude charakterizována, typizována a primárně složena z *gemeinschaftlich* struktur menších rozměrů, je šmahem a příliš často odepisován jako obhájce sociálního terorismu a nutně kasárenského společenského zřízení.

Několik nedávno publikovaných studií tvrdí, že primárním sociálním a teoretickým cílem komunistického anarchismu je komunitní individualita⁽²⁷⁾. Přestože komunitní individualita byla nepochybně důležitá pro anarchokomunisty i Kropotkina, jak zřetelně ukazují jeho poznámky o „ideálním komunitním člověku“, nebo „*mirskom čelověku*“⁽²⁸⁾, vznesli další nárok na to, že komunita je nezbytnou podmínkou růstu individualit, nebo že je s nimi vždy kompatibilní. Společenský vývoj jednotlivce pro Kropotkina nezávisel zcela na strukturálních rysech. Věřil, že stejně příznivé jsou společnosti jak mírně větší, tak rozumně malé.

Kropotkin spíše než aby zdůrazňoval důležitost rozměru, kladl důraz na kulturu. Věřil, že právě etické a kulturní determinanty, okolo nichž krystalizuje daná společnost, určují možnost individuálního rozvoje. Kultury, které podporovaly respekt ke spontaneitě a individuální autonomii nebo byly jinak tolerantní k individuální rozdílnosti, byly pravděpodobně příznivější pro individuální diverzitu.

Kropotkin dále tvrdil, že na etiku individuálního respektu bychom měli pohlížet jako etickou základnu anarchismu, protože to je pouze společnost, co vytváří a kultivuje takovou etiku, která zaručí „úplnou a celistvou svobodu jednotlivce“⁽²⁹⁾. Kropotkin čerpal z Proudhona, který považoval „smysl pro osobní důstojnost za skutečnou podstatu spravedlnosti a základní princip veškeré morálky“ a pokračoval, že pokud nebude možné vybudovat budoucí společnost na „vzájemné lásce“, mohla a nepochybně by měla být postavena na požadavku vzájemného respektu. Přestože tedy zřejmě nemůžeme „vyžadovat lásku jiných“, nepochybně a nepochybnitelně „máme právo požadovat respekt pro svou osobnost“⁽³⁰⁾. Respekt k individuálnímu významu a individuální osobnosti tedy značně závisí na tolerantní kultuře, která vytváří, podporuje a navíc praktikuje principy osobní autonomie uvnitř kulturního rámce samotné společnosti.

Malé, úzce propojené *gemeinschaftlich* struktury nejsou coby unikátní entity ideální předmět k vyvozování obecných soudů. Každá komunita spíše rozvíjí vlastní jedinečnou kulturu, která může, ale nemusí být příznivá pro rozvoj osobní různorodosti.

I letný pohled na antropologická fakta navíc odhaluje, že úroveň potlačování individuality se významně liší v každé komunitní kultuře. V jedné se zdá, že princip autonomie je pokládán za téměř posvátnou hodnotu, zatímco se zdá, že koncepce

„individuality“ nezaujímá žádné významné místo v koncepčním předivu komunity, pokud vůbec nějaké. Například mezi středními algonquinskými indiány v Kanadě bylo po smrti dítěte zvykovou praktikou osvojit si jiné jako náhradu. V této kultuře, nahlíží Benedict, lidé „primárně spíše truchlí nad situací než ztraceným jednotlivcem“⁽³¹⁾.

Jednotlivci, individualita – tyto termíny používáme často my v západní kultuře. Jsou považovány za důležité, drahocenné a jedinečně lidské atributy. Být nazván individualitou nebo doslechnout se, že máme vlastní osobnost, je nepochybně velkým a vzácným komplimentem. Životopisci dokonce někdy stráví celý vlastní život zkoumáním těch, kteří jsou známí originálními myšlenkami nebo považováni za lidi, vedoucí jedinečný a neobvyklý život. Tato bezprecedentní a povětšinou intelektuální fetišizace individuality je, jak je nám sdělováno, naší kultuře unikátní. Žádná kultura, velká nebo malá, minulá nebo současná, se zjevně tak intenzivně nezabývala individualitou jako ta naše.

Zdání nicméně neodpovídá realitě. Američtí vojenští specialisté například v nedávných letech rozvinuli vojenský jazyk, hovořící v termínech „jaderného vybombardování“ velkých měst a celých populací. Máme právo se otázat, jaký smysl pro „individuální hodnotu“ si naše kultura nárokuje vlastnit, když se vážně zabývá možností anihilace stovek milionů jednotlivců, žijících na zemích, které jsme nikdy ani nenavštívili? Jakou hodnotu připisujeme „individuální jedinečnosti“, když umožňujeme našim dětem, aby byly minimálně 11 let cepovány v institucích, udržujících a mnoha způsoby očekávajících vysoký stupeň uniformity a konformity? A co volný čas po škole? Možnosti individuálního uznání a individuálního výrazu jsou za moderních pracovních podmínek nepochybně velice nedostatečné.

Namísto toho, abychom se tázali, jak můžeme rozvíjet kulturu, v níž bude naše osobní autonomie automaticky zaručena prostřednictvím vzděláváním sebe sama i našich dětí k opravdovému a bezvýhradnému respektování jedinečných osobnostních rysů všech, spoléháme se stále více na uměle vytvořený systém abstraktních práv. Tato práva, přestože uzpůsobená, aby nějakým způsobem zaručila jisté „základní svobody“ všem lidem na základě jejich „společného lidství“, se obvykle rovnají určitému souboru omezených práv, obvykle připojených k sociální nebo ekonomické roli jednotlivce, který ve skutečnosti nezmůže téměř nic více, než ochránit ty nejnešťastnější z nás před nejhrošími excesy naší brutální a egoistické společnosti.

Na druhém konci spektra nacházíme komunitní kultury, které pěstovaly respekt ke spontaneitě a individuální autonomii, který byl mnohem rozsáhlejší a v některých rysech mnohem racionálnější, než naše západoevropské koncepce individuálního respektu. Antropologové studovali nejrůznější etnika, nejvýznamněji Bušmeny a jisté skupiny amerických Indiánů, jejichž komunity obvykle nejen postrádaly ekonomické třídy, ale které spíše, než aby zkonstruovaly určitý druh mimoprávní neokantovské zásady individuálního respektu, uzpůsobené k zakrytí vážných nedostatků existujícího systému individuálních práv, tak rozvinuly alternativní kulturní vzorce, podporující princip osobní autonomie v rámci kulturního zakončení samotné společnosti⁽³³⁾.

Jak tedy nahlíží Kropotkin, existence komunity sama o sobě neznamená uznání jednotlivce. Je to právě unikátní kulturní vzorec, obepínající a strukturující každou komunitu, co poskytuje potenciální základnu, na níž se může, ale nemusí objevit individualita:

„...Komunismus může zmenšit a dokonce zničit veškerou individualitu, svobodu a v mnoha komunistických komunitách skutečně probíhaly takové pokusy, ale komunismus rovněž může povznést svobodu až k jejím nejzazším hranicím... Může vytvořit klášter, kde všichni poslušně poslouchají příkazy svých nadřízených, ale může vytvořit také zásadně volnou organizaci a ponechat jednotlivci plnou svobodu. Vše závisí na fundamentálních myšlenkách, na nichž je založená asociace. Nikoli forma asociace, zahrnující otroctví, ale myšlenky individuální svobody, které sebou přinášíme do asociace, rozhodnou o větším či menším anarchistickém charakteru takové asociace. To se vztahuje na všechny formy asociací. Spolužití dvou jednotlivců pod jednou střechou může vést k zotročení jednoho vůli druhého, ale rovněž může vést ke svobodě obou. To samé se vztahuje na rodinu, nebo spolupráci dvou lidí, obdělávajících zahradu, nebo například vydávajících noviny. To samé se vztahuje na velké nebo malé asociace, na každou společenskou instituci“⁽³⁴⁾.

Pro Kropotkina tak komunita a dokonce všechny formy asociace byla srovnatelná s enormně složitou mozaikou, která je nezbytně pouze tak dobrá, jako prvky, které obsahuje.

III. Komunita: realistická velikost

Kropotkin nicméně uznával, že jisté strukturální rysy, například velikost, jsou také životně důležité. To však nicméně nebyly teoretické, ale empirické úvahy, odvozované hlavně od jeho osobních zkušeností. Přestože zažil kompatibilitu komunitního života v malém a silné individuální osobnosti v rolnických komunitách rodného Ruska, podobně se stal svědkem selhání mnoha malých komunitních experimentů. Navzdory svému teoretickému přesvědčení si tak byl plně vědom, že malé neorganické komunity, skládající se z několika rodin, mohou utlačovat a tyranizovat, a z toho důvodu nebyl stoupencem izolovaných komunitních experimentů, které, jak věřil, s největší pravděpodobností neuspějí nebo nebudou příhodné pro individuální rozvoj. Nebudou úspěšné, protože budou příliš malé a zůstanou izolované a nefederované; utlačující, protože v praxi mají tendenci degenerovat do 'komunitního úlu', v němž všichni ztratí individualitu. Případně se častokrát stanou ze své podstaty autoritářské, když nad skupinou získá nadvládu jeden člověk:

„... velká chyba spočívá v touze spravovat komunitu podle modelu rodiny a učinit z ní 'velkou rodinu'. Žili všichni ve stejném domě a byli tedy přinuceni se neustále setkávat se svými 'bratřími a sestrami'. Je těžké, aby spolu v jedné době žili dva skuteční bratři a rodinný život není vždy harmonický; bylo by tedy zásadní chybou vnutit všem 'velkou rodinu' namísto toho, aby se naopak pokusili zaručit každému jednotlivci v maximální možné míře svobodu a domácí život. Malá komunita kromě toho nemůže přetrvat dlouho, 'bratři a sestry' jsou nuceni se neustále setkávat vprostřed nedostatku nových vjemů a nakonec se navzájem zoškliví. A pokud se ze dvou osob stanou soupeři nebo v sobě jednoduše nena-

jdou zalíbení, jsou schopny svými neshodami vyvolat rozpad komunity a prodlužovaný život podobných komunit by byl podivnou záležitostí, zvláště proto, že všechny dosud založené komunity se izolovaly. Je předem daným závěrem, že úzká asociace 10, 20 nebo 100 osob nemůže přetrvat déle, než tři nebo čtyři roky. Bylo by dokonce politováníhodné, pokud by trvala déle, protože to by prokázalo, že se buď všichni dostali do sféry vlivu jednoho člověka, nebo že všichni ztratili svou individualitu⁽³⁵⁾.

Pokud se jedná o malou rodinu, spojenou svazky společného vzdělání a tisícem rodinných vazeb, pak může uspět. Pokud je nás ale více, musíme být početní: 2.000 lidí uspěje na základě různorodosti charakterů a vrozených schopností mnohem lépe, než 200. Jednotlivec a jednotlivcova osobnost se snáze zařadí do skupiny 2.000 lidí než 200 nebo 20. Je extrémně složité udržet 50 nebo 100 lidí v neustálé shodě. Pro 2.000 nebo 10.000 už to *není potřeba*. Ti se potřebují shodnout pouze na určitých výhodných metodách společné práce a jinak jsou svobodní, aby žili vlastním způsobem⁽³⁶⁾.

Přestože by pravděpodobně docházelo k těžkým neshodám dokonce i v obecných otázkách, takový konflikt by se nestal utlačovatelským. Pro Kropotkina vize komunity nepředstavovala vizi malého kláštera a obecní kuchyně, ale spíše vizi rozšířeného sousedství, srovnatelného s malým městem, v němž jednotlivci a rodiny, navzdory tomu, že činí mnohé společně, nicméně žijí nezávisle. V kropotkinovské vizi existuje prostor pro ty, kteří upřednostňují osamocenosť poustevnického života a přejí si zůstat sami.

Kropotkin kromě toho věřil, že anarchistický federalistický systém poskytuje příležitosti pro individuální svobodu, o které by se v izolovaných komunitních experimentech nikdo nestaral. Například jednotlivec, který by se cítil nešťastný v určité komunitě, by za podmínek komunitní izolace čelil výběru mezi nešťastným setrváním nebo návratem do většinové kapitalistické společnosti, kterou ale v každém případě dříve odmítl. V anarchistickém federalistickém systému by jednotlivec měl možnost přestěhovat se do podobné, ale zřejmě více vyhovující skupiny⁽³⁷⁾.

Anarchistický federalismus, tvrdí Kropotkin, rovněž přináší možnost značného zvýšení kulturní diverzity. Každý z různých elementů federalistické společnosti by při troše štěstí našel komunitní životní styl, srovnatelný, nebo dokonce odpovídající vlastnímu⁽³⁸⁾. Rozvoj informačních technologií a komunikační revoluce by to dokonce mohl umožnit, protože již dnes je možné po jednom stisknutí tlačítka vyhledat ty, kteří sdílejí identické nebo podobné zájmy a postoje – a navíc s nimi komunikovat. Není tedy možné, aby, jak uváděl Alan Ritter, „každá z různorodých jednotek“ federalistické vize umožňovala, aby úplně každý jednotlivec mohl najít „ty, kteří mu pomohou rozvinout jedinečnou osobnost?“⁽³⁹⁾

Není možné realisticky zhodnotit následky, který by kulturní diverzita mohla vykazovat na individualitu. Je ale jisté, že sama státní monokultura velice nepravděpodobně umožní patričnou diverzitu kultury, potřebnou k rozvoji alternativních kulturních vzorců, kterých je zapotřebí, pokud máme rozvinout budoucí kulturní vzorce, které by nám mohly umožnit dosáhnout možná ještě vyšších úrovní individuality. Komunita je díky své společenskosti úrodná půda a ideální prostředek pro kulturní experiment. Státní monokultura je na druhé straně schopná přinejlepším

produkovat odcizené subkultury, jejichž členové nejen že nejsou existující monokulturní státní strukturou podporováni, ale ani nejsou schopni se jejím prostřednictvím adekvátně vyjadřovat a jejich individualita je redukována na opoziční a reaktivní styly výrazu.

Kropotkin věřil, že stát tím, že „se snažil vytvořit všeobecné politické uspořádání... obětoval jednotlivce a malé organismy“, což namísto vytvoření barvitě, imaginativní a kulturně různorodé společnosti, příhodné pro vývoj individuality, spíše absorbovalo tuto diverzitu do „ohromného“ a „bezbarvého“ celku⁽⁴⁰⁾. Masová společnost, nezbytně volající po mocné a centralizované státní autoritě, nemůže vyústit v nic jiného, než servilitu, uniformitu a „imitativní podřízenost“⁽⁴¹⁾. Navíc „ekonomický individualismus“, protože spočívá na utlačování jiných, neučinil a ani nemůže nic učinit pro ulehčení „nedostatku osobnostního vývoje“ a „nedostatku individuální tvořivé schopnosti“, na kterou Kropotkin pohlížel jako na primární sociální defekty své doby⁽⁴²⁾.

To, co bylo potřeba, nebyli „o nic se nestarající“ individualisté⁽⁴³⁾, ale spíše „nová a lepší forma společnosti“, podněcující a respektující diverzitu pomocí opatrného, ale organického směřování potřeby „osobní nezávislosti“ s nároky komunitního života⁽⁴⁴⁾. Společnost, složená ze vzájemně propojených komunitních struktur, pokoušející se překonat individuální bezmocnost a samotářskou anonymitu masového městského života, by spojovala výhody osobní nezávislosti s prospěchem, plynoucím ze samosprávné komunity. Rozměrnější podmínky by umožnily nezávislé životní styly, zatímco by vytvářely podmínky, za nichž může sama komunita poskytovat struktury, nezbytné pro vývoj samosprávných politických fór. Federované, ale autonomní komunitní oblasti, které jsou vytvářené a spravované sbírkou nezávislých, ale přesto zároveň vzájemně závislých osobností. Krátce řečeno, rozvoj radikálně decentralizované společnosti, skládající se z udržitelných menších komunit, respektujících individuální rozdílnost a podporujících rozvoj politiky na osobní úrovni.

Kapitola 6 Kropotkinova metafyzika přírody

Úvod: Anarchie a moderní teorie chaosu

„Vezměte oblázky“, řekl Fourier, „vložte je do krabice a zatřeste s ní a ony se samy uspořádají do mozaiky, jaké byste nikdy nemohli dosáhnout, pokud byste komukoli svěřili práci je harmonicky uspořádat“⁽¹⁾.

Anarchisté jsou až příliš často odepisováni jako prostí obhájci chaosu a nepořádku. Přestože jsme již viděli, že to ani zdaleka není pravda, anarchisté byli vždy fascinováni komplexitou spontánního přírodního řádu. Tento zájem anarchistů o přirozené sebe-uspořádání dostal novou rovinu poté, co se rozvinula moderní teorie chaosu.

Lidé si vždy všímali tančícího, podivně disorganizovaného uspořádání proplétajících se proužků kouře, vycházejícího z ohně nebo cigaretového kouře, procházejícího slunečními paprsky. Nicméně teprve nedávno byly vyvinuty počítače, schopné matematicky simulovat, kalkulovat a mapovat vzorce komplexních dynamických systémů – kde každé zavření kouře ovlivňuje to další v nekonečné orgii integrace a dezintegrace. Dokud neexistovaly stroje, schopné provést neskutečné objemy výpočtů, nezbytných pro matematické porozumění komplexnímu řádu, lidé, přestože si byli vědomi její důležitosti, z nutnosti nevěděli téměř nic o této fascinující oblasti moderní matematiky. Komplexní sebe-uspořádání oficiálně neexistovalo, dokud nebylo až docela nedávno nepochybně prokázáno vědeckými prostředky. Jestli zmíněné počítači generované programy skutečně odpovídají komplexní realitě životního prostředí, je samozřejmě značně zpochybnitelné tvrzení. Výsledky experimentů, snažících se simulovat evoluci komplexního řádu z velice vysokého počtu několika odlišných typů jednotlivých prvků (např. on/off, simulujících aktivní/neaktivní nebo ABCD, ACBD atd. představujících jednoduché molekulární řetězce), původně naprogramovaných pomocí malého počtu nejzákladnějších pravidel, přinesly pozoruhodné věci, které jsou jak znepokojivé, tak přesvědčivé. Jeden příklad z mnoha z nedávno vydané populárně vědecké knihy může být ilustrací:

„Reynoldsův program je pokusem uchopit podstatu hromadného chování ptáků, stádního chování ovcí nebo hromadného chování ryb. Nádherně uspěl. Reynoldsovou základní myšlenkou bylo umístit sbírku autonomních, ptákům podobných činitelů 'boidů' - do zkušebního prostředí, plného zdí a překážek. Každý boid se řídil třemi jednoduchými pravidly chování:

- 1) Snažil se udržet minimální vzdálenost od dalších objektů v prostředí, včetně jiných boidů.
- 2) Snažil se vyrovnat rychlost s ostatními boidy ve své blízkosti.
- 3) Snažil se pohybovat směrem k pocítovanému centru hmoty boidů ve svém okolí.

Co bylo na těchto pravidlech význačné je to, že žádné z nich nenařizovalo 'vytvořte stádo'. Právě naopak: pravidla byla zcela lokální a vztahovala se pouze k tomu, co mohl individuální boid zjistit a provést ve

své blízkosti. Pokud se vůbec mělo zformovat stádo, pak by tento proces musel proběhnout masově zdola nahoru. A přesto se stádo pokaždé zformovalo. Reynolds mohl zahájit svou simulaci s boidy, rozptýlenými naprosto náhodně po obrazovce počítače a oni se začali spontánně shromažďovat do stáda, obcházejícího překážky velice plynulým a přirozeným způsobem. Stádo se někdy dokonce rozdělilo do podstád, které plynuly po obou stranách překážky a na druhé straně se znovu spojovalo, jako kdyby si to boidy všechno naplánovaly. V jednom případě ve skutečnosti boid náhodou narazil do překážky, chvíli poletoval, jakoby překvapen a ztracený – a pak vystřelil dopředu, aby se přidal ke stádu, které postupovalo dále. Reynolds trval na tom, že tento poslední případ byl důkazem, že chování boidů bylo skutečně samovolné. V pravidlech chování nebo jakémkoli jiném počítačovém kódu nebylo nic, co by nařídilo, aby jednotlivý boid jednal právě takto⁽²⁾.

Matematici se v nedávných letech pokusili s pomocí počítače simulovat evoluci života. Umístili krátké řetězce znaků do různých kombinací s proměnlivými katalytickými a reaktivními schopnostmi, připsanými jednotlivým písmenům, která byla schopná se vzájemně propojit a vytvořit delší řetězce, ale ve skutečnosti tak nebyla naprogramována. Tyto jednoduché řetězce písmen byly uzpůsobeny, aby napodobovaly malé molekulární řetězce živé hmoty, reagující navzájem na „původní polévce“. Počítačově generované „autokatalytické soubory simulací vzniku života“ naznačují, že bylo dosaženo kritické úrovně komplexity tím, že dlouhé řetězce reagujících polymerů v „polévce“ se neustále prodlužovaly a rovnaly do sebeorganizovaných sítí. Když systémy dosáhnou jisté kritické úrovně sebeorganizované komplexity, jsou schopné podstoupit kvalitativní a nevratnou změnu směrem ke stále vyšším úrovním komplexního a kooperativního řádu.

„Aby spustili tento model, Kauffman, Farmer a Packard poté, co stanovili úroveň reakce a katalytickou sílu, prostě nařídili, aby počítač začal jejich simulované jezírko zásobovat prudkým proudem ´potravinových´ molekul, jako a, b, nebo aa. Po nějakou dobu to vůbec nic nevyvolávalo. Bylo to frustrující, ale nikoli překvapivé. Úroveň reakce, katalytická síla, úroveň přísunu potravy – jakýkoli z těchto parametrů mohl být pozměněn. Šlo o to měnit parametry a pozorovat, co funguje a co nikoli. A jak to začali dělat, v jistých příznivých nastaveních se vytvářely simulované autokatalytické soubory“⁽³⁾.

Vědci zabývající se chaosem a komplexitou díky tomu nyní chápou, že živoucí aktivní organismus závisí nejen na kritických úrovních komplexity, ale rovněž na schopnosti dynamického systému žít v rovnováze mezi komplexním dynamickým řádem a naprostým nepořádkem. Když je život pomalý, má sklon ke krystalizaci do jednoho statického a neměnného řádu, jako například sníh nebo led. Život je zastaven tím, že se sám zformuje do komplexních, ale fixovaných, nedynamických konfigurací.

Na druhém konci škály jsou věci stávající čile pohyblivé a zdánlivě neuspořádané jako voda ve varu, která se volně bez zastávky chaoticky odpaří. Živoucí užitečné konfigurace molekul na druhé straně směřují k existenci na pokraji ne-

pořádku. Vlnící se voda například není ani zmrzlá, ani chaotická. Vzorce nebo ostřívky řádu (jako například Velká rudá skvrna na planetě Jupiter) existují v oblastech vření asi jako když voda obtéká můj zeleninový záhon. Změňte tlak nebo úhel a krátké období naprostého chaosu je brzy nahrazeno novým vzorcem, novou dynamickou konfigurací do částičky stejně komplexní jako ta, která existovala před ní.

Podobný pořádek v každém případě přetrvává, ale je okamžitý, například jako když je na z hloubky Zemi náhle vychrlena voda. Ta existuje v jemné trvalé dynamické rovnováze, přičemž úroveň rozvolňování a znovuoobnovování vazeb je fixována ve stabilní, ale neustále se proměňující kombinaci chaosu a pořádku.

Pevné a plynoucí nejsou pouze dvě hlavní kategorie pocíťované reality nebo hmoty, ale rovněž dvě základní kategorie dynamického chování. Když ale hovoříme o základních kategoriích, nemyslíme tím, že jsou výlučné a nemohou se ovlivňovat, spojovat a přeskupovat samy navzájem nebo s jakýmkoli počtem vnějších interferencí. Když velké objemy plynoucího existují v živoucím a komplexním prostředí, skutečná síla komplexní sebeorganizace se sama projevuje ve své opravdové mohutnosti. Velké oceány, ovlivňované gravitační silou měsíce, nekonečná diverzita pobřežního pásma, rozdíly v hloubce, větrech a rychlosti, to všechno se propojuje do jedné velké kakafonie života. Vlny a proudy, které vládnu životu velkých oceánů, přestože nejsou vždy předvídatelné, jsou nicméně ve svých obecných vzorcích organizované a uspořádané až v takové míře, že díky těmto vlnám a proudům žije celý zástup živých tvorů, kteří jsou naprosto závislí na tom, že téměř každý den včas přijde určitý druh potravního proudu. Vše v životním prostředí je sebeorganizované na základě něčeho jiného v komplexním dynamickém řádu, kde se pevné setkává s plynoucím a pořádek hraničí s chaosem.

Tradiční biologie začala tím, že rozpitvávala život až k poslední molekule a rozbíjela jej na základní komponenty, spíše než aby se pokusila nejprve pochopit, jak jsou vlastně propojené. Počítačově generované životní prostředí se na druhé straně pokouší uměle syntetizovat život tím, že umístí elektronicky a matematicky generované molekuly, naprogramované podle jednoduchých pravidel, do podmínek, příhodných pro rozvoj komplexní sebeorganizace bez toho, aniž by je k tomu naprogramovala.

Vědci netvrdí, že skutečně reprodukuje život. Rozvoj komplexních sítí z jednoduchých náhodných řetězců přinejlepším představuje svého druhu proto-organismus, neschopný reprodukce. Počítačový programátor, programuje různé „boidy“ nebo „molekuly“, aby se chovaly určitým způsobem a mění prostředí, aby zjistil, jak individuálně a kolektivně reagují na měnící se podmínky. Komplexní vzorce dynamického řádu nejsou srovnatelné s organismem, protože nejsou ani schopné reprodukce potomstva, ani nemají geneticky zakódovaná stejně jednoduchá pravidla, která do nich byla původně vložena. Vědci, zabývající se komplexitou spíše uvádějí, že to, co ukázali, znamená, že:

„Život není majetkem hmoty jako takové, ale spíše dynamické sebeorganizace hmoty. Jeho funkčním principem je to, že zákony života musí být zákony dynamické formy, nezávislé na jednotlivostech specifické uhlíkové chemie, která před čtyřmi miliardami let náhodou povstala zde na Zemi... Myšlenka pohlížet na život v smyslu jeho abstraktní organizace je patrně ta nejpřesvědčivější vize vědy, zabývající se komplexitou“⁽⁴⁾.

Přestože skutečné detaily dynamického vzorce nemohou být předem jistě stanoveny, můžeme předvídat, že se někde na „přechodném místě“ mezi jednoduchým pořádkem a absolutním chaosem, objeví komplexní pořádek. Skutečnost, že se nejedná o planý předpoklad, podle mne potvrzuje to, že dynamickou organizaci můžeme vědecky měřit pomocí prostředků jiných, než jen počítačově generovaných systémů. Ilja Prigoigyn (nositel Nobelovy ceny za fyziku z roku 1977 za práci o dynamických nelineárních systémech) ve své knize *Order out of Chaos*⁽⁵⁾ uvádí, že jestliže umístíte miliony pingpongových míčků do ohromné nádrže a začnete jí prohánět vzduch, nakonec, pokud budeme mít štěstí a míčky dosáhnou určité kritické úrovně, mohou začít rozvíjet uspořádané a možná i komplexní vzorce. Autor knihy *Complexity* informuje o podobném experimentu, který podnikl dánský fyzik Per Bak, který pozoroval chování padajících zrněk písku na hroutících se písečných hromadách a došel k závěru, že jakákoli masa jednoduchých prvků, pokud dosáhne určité úrovně plynulosti a pořádku, může „se spontánně posunout k sebeorganizované kritické hranici“. Bakovy experimenty byly od té doby rovněž úspěšně simulovány na obrazovce počítače. Na základě těchto závěrů autor uvádí, že:

„Nejprekvapivějším poučením, které jsme si vzali ze simulování komplexních fyzikálních systémů na počítačích je to, že komplexní chování nepotřebuje komplexní základy. Dokonce i neskutečně zajímavé a svůdně komplexní chování se může vytvořit na základě extrémně jednoduchých komponent... Reynoldsova stáda boidů, namísto toho, aby vytvořila globální, vertikální specifikace jak by se stádo mělo chovat, nebo sdělila svým ovečkám, aby následovaly pohyb jednoho Velitelského boidu, použila pouze tři jednoduchá Reynoldsova pravidla lokální interakce boidu s boidem. A byla to právě tato lokálnost, co umožnilo jeho stádu přizpůsobit se měnícím se podmínkám tak organicky. Pravidla vždy směřovala k tomu, aby přitáhla boidy k sobě, jako neviditelná ruka Adama Smithe... Tendence shromažďovat se byla pouze tendencí, výsledkem toho, jak každý boid reagoval na to, co činily další boidy v jeho bezprostřední blízkosti. Když se tedy stádo setkalo s překážkou, jako byl například pilíř, nečinilo mu žádný problém rozdělit se a plynout po obou stranách, když každý boid dělal to, co měl. Pokuste se dosáhnout něčeho podobného s jednoduchým souborem vertikálních pravidel. Systém by byl tak nemožně nezvladatelný a komplikovaný a pravidla by musela každému boidu přesně sdělit, co má dělat v jakékoli myslitelné situaci. Podobné simulace obvykle nakonec vyhlížejí zcela zruďně a nepřirozeně, spíše jako animovaný kreslený film, než animovaný život. Pokrýt každou situaci je efektivně nemožné a vertikální systémy věčně dobíhají do takových kombinací událostí, které již neumějí zvládnout. Mají tendenci být vznětlivé a křehké a jsou až příliš často přinuceny zastavit a chovat se vzrušeně nerozhodně... Způsobem, jak dosáhnout chování, podobného životu, je spíše simulovat populace jednoduchých jednotek namísto jedné velké komplexní jednotky. Použijte lokální kontrolu místo globální kontroly. Nechte, ať se chování vynoří zdola nahoru, namísto, aby bylo specifikováno shora dolů. A když už se tam dostanete, zaměřte se na průběžné

chování místo na konečný výsledek, protože živoucí systémy se nikdy ve skutečnosti nenacházejí v klidu. Tím, že dovedete tuto myšlenku zdolana-horu do svého logického závěru, můžete ji uvidět jako novou a zcela vědeckou verzi vitalismu: prastaré ideje, že život zahrnuje určitý druh energie nebo síly, nebo ducha, překračující pouhou hmotu. Skutečností je, že život překračuje pouhou hmotu nikoli proto, že by živoucí systémy byly ožiovány určitou esencí života, působící mimo fyzikální a chemické zákony, ale protože populace jednoduchých jednotek, řídících se jednoduchými pravidly interakce, se může chovat neskutečně překvapivým způsobem⁽⁶⁾.

Jako anarchista a racionalista jsem ohromně nadšen výsledky moderních výzkumů komplexity, prokazujících, že komplexní sebe-uspořádání není vytvářeno bohem, ale vytváří se samo a rozvíjí od jednoduchého ke komplexnímu, než od komplexního (bůh) k jednoduchému. Jako anarchista si ale nemohu odpustit znechucení, že tato pozorování jsou přirovnávána k Adamu Smithovi a polonáboženské koncepci vitalismu spíše než k Bakuninovi a Kropotkinovi, kteří oba tvrdili, že život je sebeorganizovaný a měl by být ponechán, aby se sám organizoval podle přání lidu „zdola nahoru“ a od „jednoduchého ke složitému“ v harmonii se specifícností lokálního a regionálního, sociálního a environmentálního života.

Takový je stav moderní vědy. Chaos je odpoutáván z řetězu a lidé si věší na stěnu v obývacích pokojích obrazy fraktálových souborů. Anarchisté jsou obviňováni z toho, že po dvě století obhajují Chaos, ale navzdory všemu povyku v souvislosti s touto mimořádně zajímavou oblastí matematiky a ekologie vědci nevěnovali téměř žádnou pozornost příspěvku anarchismu k teorii chaosu. Velký anarchistický filosof 19. století Charles Fourier ve svých utopických pracích najisto prozkoumal všechny společenské důsledky environmentální diverzity a komplexity. Ostudou mezeru ve vědeckém zpracování filosofické historie moderní teorie chaosu si ale přeji zacelit zkoumáním těch nejabstraktněji filozofických Kropotkinových prací o přirozeném pořádku (které za velmi mnoho vděčí Fourierovi).

I. Difuzní nebo necentralizovaná organizace nad koncentrovanou nebo centralizovanou organizací

Kropotkin se ve svých pracích neustále snaží zpochybňovat a oddělovat rigidní koncepční spojování pořádku a organizace s centralizací. Toto snažení nachází své konečné filozofické vyjádření na počátku jeho brožury *Anarchismus: jeho filozofie a ideál*, v níž uzavírá, že naše proměňující se koncepce vesmíru a jeho kosmologických procesů a vzorců nás musí nevyhnutelně přivést k uznání stále difúznějšího, necentralizovanějšího a antihierarchičtějšího vysvětlení pořádku a organizace:

„Byla doba, kdy si lidé představovali Zemi ve středu vesmíru. Zdálo se, že slunce, měsíc, planety a hvězdy obíhají okolo Země a tato planeta, obydlená lidmi, představuje centrum všeho stvoření.

V šestnáctém století došlo v civilizované části lidstva k ohromné změně ve všech koncepcích, když bylo prokázáno, že Země v žádném případě není středem vesmíru, ale pouhým zrnkem písku ve sluneční soustavě – a má tvar koule, dokonce mnohem menší, než další planety.

Podívejte se na jakoukoli astronomickou práci z minulého století. Už se nesetkáte s naší malou planetou, umístěnou do středu vesmíru. Na každém kroku ale nalézáte myšlenku ústředního vyzařujícího tělesa - Slunce, které svoji mocnou přitažlivou silou ovládá celý planetární svět. Z tohoto ústředního tělesa vyzařuje síla, korigující dráhy planet a udržující harmonii celého systému. Řízeny z centrálního nahromadění hmoty, planety se z něho, jak se říká, zrodily. Za svoji existenci vděčí onomu nahloučení, vděčí za vše zářné hvězdě, která neustále reprezentuje rytmus jejich pohybů, stanovuje jejich oběžné dráhy v příhodných vzdálenostech a také život, který je oživuje a zdobí jejich povrchy. Když pak jakýkoli vzruch ovlivní jejich dráhu a přiměje je odchýlit se z orbity, ústřední těleso obnovuje řád celého systému a zajišťuje a udržuje jeho existenci.

Tato koncepce nicméně mizí stejně jako ta předchozí. Poté, co upnuli veškerou svou pozornost za slunce a velké planety, astronomové nyní začínají studovat nekonečně menší částičky, v porovnání s kosmem ještě mnohem menší, než lidé. Objevují, že meziplanetární a mezihvězdný prostor je zabydlen a protkán všemi představitelnými směry malými shluky hmoty, neviditelné, nekonečně malé ve svých jednotlivých částech, ale všemocné ve svém množství.

Centrum, původ síly, dříve přenesené ze Země na Slunce, má nyní tendenci se rozptýlit a rozdělit. Je všude a nikde. Společně s astronomem cítíme, že sluneční systémy jsou dílem nekonečně malých částíček, že síla, kterou jsme předpokládali jako zásadní pro systém, není sama ničím jiným, než výsledkem kolize těchto nekonečně drobných shluků hmoty, že harmonie slunečních systémů je harmonií pouze proto, že je adaptací, výslednicí všeho tohoto bezpočtu pohybů, sjednocujících se, doplňujících se, vyvažujících se navzájem.

S touto novou koncepcí se mění celý pohled na univerzum. Myšlenka síly vládnoucí světu, předznamenávaného zákona, předem zamýšlené harmonie, mizí, aby uvolnila místo harmonii, kterou se Fourierovi podařilo zachytit, té harmonii, která je výsledkem neuspořádaných a nekoherentních pohybů nesčetných shluků hmoty, z nichž každý jde vlastní cestou a všechny se udržují navzájem v rovnováze⁽⁷⁾.

Dnes již chápeme zásadní správnost Kropotkinových úvah. Spíše, než abychom pohlíželi na Slunce jako střed vesmíru, chápeme malost a nevýznamnost vlastní galaxie. Například Mléčná dráha má 10 obíhajících satelitních galaxií. Navzdory značnému posunu našich vědomostí a koncepcí vesmíru, stále naneštěstí panuje obecná víra, že organizace a stabilita nemůže být ničím jiným, než výsledkem působení centrálního orgánu nebo soustředěného zdroje organizační moci. Lidí si moci myslí, že moc musí být nutně koncentrována, ať už individuálně v osobě kmenového vůdce nebo patriarchálního otce, nebo centrálně, v podobě státu. Příroda a univerzum jsou tak organizovány bohem, kmen svým náčelníkem, společnost státem a tělo mozkiem. Tvrdí se, že organizovanost přírody, společnosti a těla musí být zajišťována, soustředována, posilována a vnučována určitou všemocnou bytostí nebo centrální mocí. Společnost bez koncentrované organizační síly nebo nervového systému, „vycházejícího z Paříže nebo Berlína až k těm neo-

samocenějším lovcům a ovládajícím i ty nejuvzdálenější vesničky silou kapitálu⁽⁸⁾, by se podle tohoto myšlení jednoduše rozložila.

Kropotkin zdůrazňuje, že tyto koncepce závisí na představě univerzálního pořádku, která však již byla vytěsněna revolučním přehodnocením přírody, kde se Země stala bezvýznamným zrnkem v univerzu neuchopitelné velikosti bez hranic nebo centra. Řád a stabilita nejsou produktem jednoduchého a jednotného mechanismu a ani organizační síla nemá ústřední zdroj, ale spíše je roztroušená a rozptýlená, „rozdělená a rozšířená“, „všude a nikde“⁽⁹⁾.

Když studujeme ekologii přírodních systémů, ať se jedná o deštný prales, korálový útes nebo step, to jest organizační strukturu, která často přežívá po několik milionů let, tak vnitřně ani vnějškově nejsme schopni vnímat ani částečné koncentrace organizační síly. Džungle nemá žádného krále a příroda žádného pána.

V lese určitá houba přežívá v kořenovém systému specifického stromu, přičemž si navzájem poskytují potřebné živiny. Určité zvíře, specializované na pojídání plodů specifického druhu rostliny jí tak pomáhá rozšiřovat tisíce semínek, obsažené v plodech. Dva druhy se nacházejí v neustálém konfliktu o zdroje a třetí z toho má náhodný prospěch atd. Les je přirozenou a komplexní sítí spojenectví a antagonismu, kooperace a konfliktu, symbiózy a nadvlády. Přírodní systémy na jakékoli úrovni, ať se jedná o individuální systém, ekosystém nebo dokonce samotnou biosféru, musí být uvažovány jako dynamické organizační konfigurace, jako projevy stability ohromné komplexity, v níž je život „aniž by byl podřízen centrálnímu orgánu“⁽¹⁰⁾, nicméně udržován v jemné a věčně dočasné, ale permanentní rovnováze konfliktu a vzájemných vztahů. Organizační síla je tak rozmístěna a široce rozptýlena uvnitř ohromné diverzity separátních, ale přesto vzájemně závislých energií.

Samotná stabilita přírodního systému se dokonce rozvíjí a udržuje právě proto, že neexistuje žádný všeobecný nebo soustředěný monopol organizační síly. Každý jednotlivec nebo druh adaptuje své chování podle diktátu okolního prostředí - potřeb, energie a zvyků a nespočetných dalších faktorů. „Každý“, tvrdí Kropotkin, „reaguje na všechny ostatní“⁽¹¹⁾. Vše je adaptováno, uspořádáno a zorganizováno ve vztahu a kvůli všemu ostatnímu.

Kropotkin se zde nehlásí k náboženskému přesvědčení super-organicismu nebo naivnímu holistickému pohledu, nazírajícímu přírodu jako bezešvou a nenarušenou jednotnou celistvost. Stabilita není výsledkem nějaké zcela obecné sítě kooperace a symbiotické vzájemné závislosti. Kropotkin neidealizuje přírodu, protože vůči přirozeným oblastem udržované vzájemné závislosti a symbiózy typicky staví oblasti „reakce“, „konfliktu“ a „opozice“. Stabilita není představována jako nenarušená „jednota“, ale spíše se na ni pohlíží jako na neustálé „přizpůsobování“ a „přelétavé ekvilibrium“⁽¹²⁾, v němž „mnohočetné autonomní tendence... se kontinuálně vyvažují a staví proti sobě“⁽¹³⁾. Nestabilní stabilita, udržovaná v dynamické rovnováze prostřednictvím věčně působící interakce různorodých a často autonomních energií.

II. Interní organizace vůči vnější organizaci

Silná vnější organizační síla byla v západním myšlení po mnoho staletí pokládána za nezbytný předpoklad přirozeného řádu. Zdroj organizační síly, tvrdilo se, spíše než aby vyplýval z vnitřního procesu samotné přirozenosti, byl ve skutečnosti produktem všemocné organizační síly, která byla v určitém smyslu nadřazena, ex-

terní nebo „vně umístěná“⁽¹⁴⁾ vzhledem k přírodě, která, jak se uvádělo, byla stvořena nebo předurčena externím a transcendentním božstvem nebo božskou silou.

Objasnění, poskytnuté evoluční teorií, uváděl Kropotkin, navždy zničilo koncepci „předem zamýšlené harmonie v přírodě“. „Harmonie, kterou lidská mysl objevila v přírodě“, nebyla ničím jiným, než „verifikací jisté stability tohoto fenoménu“. Trvalé organizační ekvilibrium, vyplývající z „kolizí a setkání“ a „milionů slepých sil“ po „miliony století“⁽¹⁵⁾. Biosférická homeostáza má daleko k tomu, aby byla produktem mysteriózní a „tajemné“ vnější síly nebo autority a spíše představuje evoluční výslednici nekonečně komplexního a omračujícím způsobem dlouhého procesu sebe-asimilované organizace (srov. hypotéza Gaia).

Kropotkinova koncepce komplexní seberegulace je ústřední vzhledem k našim moderním koncepcím přírodních procesů a stability. Když si přejeme zachovat určitou oblast nedotčené divočiny, les, nebo mokřad, nezačínáme tím, že se pokusíme zvnějšku uplatnit nějaký dodatečný řád nebo organizaci. Právě naopak, automaticky uznáváme, že je ze své podstaty vnitřně sebeorganizovaná a v souladu s tím se do ní snažíme zasahovat tak málo, jak je možné.

Kropotkin věřil, že princip „lokální“ nebo „vnitřní“ seberegulace nebyl pouze vlastností rozsáhlých organizačních procesů (např. jemných rytmů ročních dob, rovnováhy deštného pralesa nebo biosférického udržování dostatečné hladiny kyslíku), ale byl zásadním rysem všech živoucích systémů, které se daly dále dělit a byl pozorovatelný i v těch nejmenších částech organizované živé hmoty. Jednotlivá lidská krevní buňka, přestože není ničím, než malou částí mnohem větší a nekonečně komplexnější entity, nicméně vykazuje určitý rozeznatelný stupeň interní nebo nezávislé sebeorganizace. Dokonce i nejmenší prvky jednotlivých buněk jsou díky svým membránám schopné seberegulovat proud nutrientů, vody a odpadu. Sebeorganizace je zásadní princip života, který je pozorovatelný v celé přírodě, od jednoduchých organizací jednotlivých buněk až k nekonečně komplexnější organizaci biosféry nebo vesmíru⁽¹⁷⁾.

Kropotkin věřil, že anarchistická koncepce společnosti, zdůrazňující potřebu podporovat nejvyšší možnou autonomii i pro tu nejmenší představitelnou federativní nebo společenskou jednotku, je zcela slučitelná s přirozeným principem lokální nebo interní seberegulace. Přestože nejrůznější prvky společnosti byly chápány jako vzájemně provázané a uspořádané v komplexním federativním vzorci, o každém se uvažovalo v tom smyslu, že zůstane vnitřně sebeorganizovaná a „svébytnou“⁽¹⁸⁾ entitou. Společnost, v níž každé sousedství, komunita nebo lokalita, každá „skupina, okruh, odvětví nebo sekce“⁽¹⁹⁾ bude moci organizovat své záležitosti podle vlastních potřeb a tužeb.

Koncepce a praxe státní moci byla pro Kropotkina nepřirozená. Přestože „státotvorná“ historie neustále prosazuje myšlenku, že historickou funkcí státu bylo jakési benevolentní uspořádání temného a primitivního předspolečenského chaosu, ve skutečnosti vývoj státu nebo impéria úzce závisel na potlačení nebo případné eliminaci lokálního a nezávislého společenského života. Pokud měl být stát efektivní ve své historické misi nastolení uniformního a centrálně spravovaného uspořádání společnosti, nejdříve se musel ustavit jako primární zdroj organizační síly. Nastolení vnější státní kontroly tak usnadnilo destrukci vnitřní sebedeterminace a sebeurčení, sebeorganizace nezávislého regionu nebo komunity⁽²⁰⁾. Dokonce ještě dnes se menšiny a nezávislé komunity nevzdávají své autonomie ve prospěch státu

dobrovolně, ale jsou aktivně donucovány přijmout to, co je nepochybně pocíťováno jako násilná, vykořisťující a externí autoritativní síla.

Externí organizace je téměř vždy odcizená živoucímu, přirozenému nebo sociálnímu systému, jehož řízení se ujala. Je totiž neschopná integrovat se s jeho unikátní a často vysoce komplexní vnitřní dynamikou. Takové vnitřní odcizení nezbytně vede k neporozumění, netečnosti a netoleranci. Jemné odchylky a složité interní asociace nejsou chápány jako důkazy nějakého vnitřního a komplexního řádu, ale spíše jako symptomy chaosu. Diverzita je zaměňována za nepořádek, různost s chaosem a jedinečnost s kladením odporu. Tak začíná proces externí klasifikace a uniformizace. Rigidní a vnější organizace se snaží rozeznat a katalogizovat nějakou skrytou jednoduchost, nějaký všeobecný mechanismus nebo vysvětlení a odtud plyne, že to, co se interně liší od tohoto externě pojatého a nastoleného řádu, musí být potlačováno, vyrovnáno a nakonec vyhlazeno násilnou externí uniformizací. Externí organizace, dokonce i když se nestane aktivně destruktivní silou, tak nicméně vždy představuje sílu násilnickou a tyranskou.

Organizace od „jednoduchého“ až ke „komplexnímu“

Anarchismus spíše než aby se pokoušel externě zorganizovat společnost hierarchickým způsobem „shora dolů“, doufá, že společnost se sama interně a horizontálně zorganizuje „zdola nahoru“. Snaží se využít výhody „jednoduché“ sebeorganizace specifického odvětví nebo lokality a doufá, že prostředky „svobodné federace“ se mohou samy organizovat do „komplexního“. Spíše než by se pokoušel ve společnosti nastolovat vnější organizační hierarchii (rozsáhlejší a propracovanější verzi jednoduché nebo unitární organizace), anarchismus doufá, že vnitřně vytvoří skutečně komplexní organizaci prostředky horizontálního vzájemného federování svých „jednodušších“ neboli lokálně sebeorganizovaných komponent. Anarchismus, tvrdí Kropotkin, v souladu s přirozeným principem lokální nebo vnitřní organizace má za cíl naprosté zrušení státu a jeho nahrazení „společenskou organizací od jednoduchého ke složitému prostředky svobodné federace lidových sil... v souladu se vzájemnými dohodami a podle nekonečně rozličných, neustále proměnných potřeb každé lokality“⁽²¹⁾.

III. Plynulost vůči krystalizaci

Spontaneita a relativní nestabilita byly pro Kropotkina předními znaky rozkvétajícího a vyvíjejícího se živého systému. Vesmír se nacházel v neustálém stadiu plynutí. Příroda by nikdy nemohla být pojata nebo představena jako statický a neměnitelný řád. Organizace života právě proto, že je živý, si vyžaduje průběžnou a spontánní adaptaci vzhledem k věčně se modifikujícím potřebám a nárokům kontinuální evoluční změny. Pokud tedy lidská společnost chtěla podobně zůstat vitální a zdravá, musela se neustále vyvíjet a adaptovat:

„Myšlenka stability, dosud připisovaná všemu, co člověk spatřil v přírodě, je rozbitá, zničená a upadla v nicotu! V přírodě se vše mění, vše je nekonečně modifikováno: systémy, poměry, planetární klima, variace rostlin a živočichů, lidský druh - proč by měly lidské instituce neustále zůstávat neměnné?!

Nic nezůstává takové, jaké je, vše se modifikuje, od skal, které se nám zdají být neměnné a kontinenty, které nazýváme 'terra firma', až k obyvatelům, jejich způsobům, zvykům, jejich idejím.

Vše, co kolem sebe vidíme, má povahu pouze přechodného fenoménu, který se musí sám modifikovat, protože nehybnost by znamenala smrt. To jsou koncepce, na něž nás připravila moderní věda.

Tyto koncepce se ale datují teprve téměř od včerejška. Arago je téměř naším současníkem. Přesto, když jednou hovořil o kontinentech, které se vynořily z moře a znovu je pohltily vlny, jeden učený přítel učinil následující poznámku: 'Pak ale vaše kontinenty vyskakují ze země jako nějaké houby', tak byla idea nehybnosti, stability v přírodě, zakořeněna v mysli stejně jako v této epoše je dnes kontinuální změna, evoluce, jedním z nejpopulárnějších termínů⁽²²⁾.

A podobně:

„Život společnosti, jak jej chápeme, není nic zdánlivě dovršeného a rigidního, ale něco neustále nedokonalého, něco, co vždy směřuje k novým formám v souladu s potřebami doby. Takový je obecně přírodní život“⁽²³⁾.

Kropotkin často používá tento naturalistický argument ve prospěch „plynulosti vůči krystalizaci“ ve svých početných útocích a kritikách koncepce a praxe práva a strnulých a centralizovaných byrokracií, potřebných, aby jej prosadily. Takové soustředění moci je kvůli své externí povaze neschopné adekvátně normalizovat různorodé a věčně proměnlivé potřeby společnosti, zvláště v jejích lokálních nebo regionálních aspektech. Pokus nastolit statický pořádek pomocí vlády ve společnosti, představující dynamickou a věčně proměnlivou kupředu jdoucí tendenci, nebyl pouze v rozporu s přirozeností, ale negoval život v tom, jak sloužil k omezování a vyčerpávání vitality 'svobodně se rozvíjejícího' sociálního systému:

„Když studujeme charakteristiku práva, namísto neustálého růstu, odpovídajícího lidskému rodu, nacházíme, že jeho viditelným rysem je neměnnost, tendence krystalizovat to, co by mělo být denodenně modifikováno“⁽²⁴⁾.

Anarchismus, tvrdí Kropotkin, si uvědomuje nedokonalost fixovaných a nezměnitelných společenských zákonů a vítá

„...společnost, které jsou z duše odporné předem stanovené formy, krystalizované zákonem, společnost, která hledá harmonii ve věčně proměnném a prchavém ekvilibriu mezi mnohostí různých sil a vlivů všeho druhu“⁽²⁵⁾.

IV. Diverzita vůči uniformitě nebo homogenitě

Přestože značný díl vědecké a intelektuální pozornosti se zaměřil na Kropotkinovy teorie vzájemné pomoci, tato teorie nikdy nebyla zamýšlena, aby poskytl

cokoli, co by se blížilo souhrnnému zpracování biohistorického vývoje. Tendence vzájemné pomoci byla „pouze jedním z faktorů“ mezi mnoha a v každém případě byla zamýšlena pouze proto, aby posloužila jako důrazná veřejná odpověď sociálně-darwinistickému tvrzení, že zuřivý individualistický konflikt představuje primární mechanismus evoluce, pokroku a inovace. Kropotkin uváděl, že historii sociální a biologické evoluce není možno přirovnat k „valící se kouli“ nebo „pochodujícímu útvaru“⁽²⁶⁾, nasměrovanému jedním nebo převládajícím směrem, ale lépe by bylo ji charakterizovat jako mnohostranný vývoj, ústící z biohistorického vývoje mnoha odlišných a často konfliktních tendencí. Evoluce života nebyla produktem malého souboru nezměnitelných evolučních zákonů nebo mechanismů, ale spíše probíhající a nejistým procesem, nezbytně zahrnujícím určitý stupeň jedinečnosti, spontaneity a nevratnosti.

Spontánní a přirozená dispozice k variaci, podobně jako tendence života osvojovat si na všech úrovních kooperativní a symbiotické chování, nicméně měla, jak tvrdil Kropotkin, zvláštní význam pro anarchistickou filozofii života. Variace umožňovala evoluční změnu a adaptaci a vedla k vývoji nových druhů, nových myšlenek a nových způsobů přežití v neustále se měnícím a nejistém světě. Bez variace a změny se příroda stává statická, nehybná a bezživotná. „Různost“, vysvětluje Kropotkin, „dokonce konflikt, to je život, uniformita je smrt“⁽²⁷⁾.

Důraz, který Kropotkin klade na variaci a diverzifikaci v přírodě, se znovu nachází zcela v souladu s našimi moderními koncepcemi přírodních procesů. Přestože naneštěstí na kulturní a biologickou evoluci stále mnoho lidí pohlíží jako na přímý a jednosměrný postup ve stylu nástupu a eliminace, vedoucí k vývoji a eventuální dominanci jediného nebo nadřazeného druhu nebo poddruhu, naše pozornost se začala stále více zaměřovat na jiné, o nic méně významné tendence, jako například směřování k variaci, diverzitě a narůstající komplexitě. Dobře dokumentované problémy, spojené se zemědělskými monokulturami, snadno pochopí většina lidí a krásně produkované a stále populárnější přírodní snímky kontinuálně podtrhují evoluční význam „variace“ a „adaptace“ jak „jedince“, tak „druhu“ vzhledem k různorodým, jedinečným a často proměnlivým prostředím.

Kropotkin věřil, že anarcho-federalistická společnost, která již nebude podrobená centralizované státní uniformitě, by pomocí decentralizace a ustavení lokální nezávislosti vytvořila bohatší, různorodější a udržitelnější kulturní a environmentální mozaiku.

Integrace pomocí diverzity

Kropotkin napsal ve své předmluvě ke knize *Pole, továrny a dílny* (1898), že komplexní a decentralizovaná sebeorganizace anarcho-federalistické společnosti, snažící se simultánně podněcovat diverzitu a komplexitu životních prostředí, by paralelně odpovídala dvěma hlavním a komplementárním evolučním trendům – „diferenciaci“ a „integraci“⁽²⁸⁾. Organizace života „zdola nahoru“, „v souladu s nekonečně různorodými a věčně proměnlivými potřebami každé lokality“⁽²⁹⁾, by vytvořila společnost „integrovanejší“ s regionálními ekologickými variacemi a umožnila vyváženější a ekologicky udržitelnější vztah s přírodním světem.

Kapitola 7 R/evoluce

I. Evoluce a revoluce

Zdaleka největší procentní podíl Kropotkinových prací se věnuje tématu r/evoluce. Je těžké v rámci této knihy předložit přiměřené zhodnocení všech různých přístupů k věci - politických, antropologických, ekonomických, uměleckých, praktických, utopických, vědeckých, autobiografických, historických, taktických, prognostických, řečnických, agitačních apod., jejichž pomocí se Kropotkin snažil zkoumat téma a obsah r/evolučního ideálu.

Kropotkin byl zapálený stoupenec evoluce a neústupný sociální revolucionář. Věřil ve věčně postupující vývoj nových druhů stejně jako zároveň vášnivě obhajoval možnost a nezbytnost rychlé sociálně r/evoluční změny. Kropotkin by neviděl žádný rozpor mezi evolucí a revolucí. Jeho myšlenky, týkající se všeobecného vzorce a frekvence změny v sociálních, fyzických a biologických systémech, přestože samozřejmě neodpovídají ve všech detailech, se nalézají v obecném smyslu v naprostém souladu s naším moderním chápáním přirozených procesů.

Uvnitř přírody, historie a evoluce existují dvě rozdílné koncepce času a procesu: liberální a cyklický nebo šíp versus kruh. Evoluce života z jednobuněčných organismů až ke komplexním společenským zvířatům během posledních 500 milionů let představuje lineární nebo šípovou koncepci času, v níž vidíme, jak se věci kvalitativně mění a vyvíjejí. Nekonečná rotace planet nebo konstantní cyklus ročních období - zrození, smrt a znovuzrození - představují naši cyklickou koncepci času. V rámci cyklické koncepce věci, přestože se vždy obnovují, tak činí v opakujícím se cyklu. Tato duální koncepce přírodního času a procesů je raným rysem lidského filosofického myšlení a byla popsána Řeky a Římany jako *saltus* (latinský výraz pro skok) a *stasis* (řecký výraz pro nehybnost).

Historie evoluce biologického života vykazuje nadbytek důkazů pro obě koncepce času a procesů. Bakterie, nedýchající kyslík, zůstaly po 1,6 miliardy let jedinou životní formou, než se objevily aerobní bakterie během kyslíkového holocaustu před 2,2 miliardami let. Vyhynutí dinosaurů před asi 65 miliony let je patrně nejznámějším z mnoha r/evolučních skoků nebo diskontinuit v nekonečném kruhu zrození a znovuzrození života na naší planetě. Kvůli ohromnému kvantu času v procesu evoluční změny, došlo k mnoha nepochopením podstaty r/evolučních skoků. Tyto velké změny se na první pohled zdají extrémně náhlé, ale při bližším pohledu a hlubší úvaze se zdají mnohem méně dramatické, než se jinak předpokládá. Aerobní bakterie nebo savci se prostě náhle neobjevili, ale vyvíjeli se ve specifických líhních života po mnoho milionů let po boku dominantnějších životních forem. Podobně tak dinosauri prostě nezmizeli, ale pokračují ve svém vývoji až dodnes ve formě plazů a ptáků. Ať už Zemi tehdy postihla jakákoli kalamita, ti členové dynastie dinosaurů, kteří byli malí nebo uměli létat, unikli jakýmkoli změnám, kterým v tomto období došlo na Zemi. Savci a dinosauri se ani nezjevili, ani nezmizeli, ale kvůli nějakému narušení cyklického ekvilibria podmínek na Zemi se začali rozvíjet a vyvíjet v odpovědi na odlišné stimuly a jinou cestou vzhledem k tomu, co existovalo před narušením cyklické normality. Příčiny tak dlouhých narušení jsou mnohé a různorodé.

rodé a mohly být vyvolány jak interními, tak externími faktory. V jednom případě k masovému vyhynutí skutečně mohlo dojít kvůli skutečným změnám životních podmínek, například když bakterie vytvořily prostředí bohaté na kyslík. V dalším případě se tak mohlo stát kvůli externím faktorům jako dopadům meteoritů nebo náhlým změnám oběžné dráhy Země kolem Slunce. Životní prostředí Země je schopné fungovat pouze na základě jistých parametrů a přestože systém může občas dramaticky fluktuovat, může být harmonie a stabilita udržována v absolutním smyslu po miliony let. Protože život je dynamický a probíhající velká narušení nemohou být vždy absorbována v rámci existujícího systému, příroda je přinucena vyvinout novou rovnováhu. Vědci obory, zabývající se chaosem a komplexitou prokazují, že ve skutečnosti neexistuje nic jako chaos, protože nové řešení probíhajícího nepořádku se často poprvé objevuje již na samém prahu řádu a chaosu. Přesun z jednoho dynamického řádu do dalšího navíc může být v evolučním smyslu mimořádně rychlý. Kropotkinovými slovy:

Pokud se planety našeho slunečního systému dennodenně vzájemně nesrážejí a neničí, pokud přetrvávají miliony let, je to proto, že představují ekvilibrium, jehož ustavení trvalo miliony let a představuje výslednici milionů slepých sil. Pokud nejsou kontinenty neustále ničeny vulkanickými otřesy, je to proto, že trvalo tisíce a tisíce století, než byly zbudovány, molekulu po molekule, až ke své dnešní podobě. Blesk ale trvá pouhý okamžik, protože představuje momentální narušení ekvilibria... Harmonie se tak objevuje jako dočasné nastavení, vzniklé mezi mnoha silami, působícími na daném místě - provizorní přízpůsobení. Toto nastavení přetrvá pouze pod jednou podmínkou: že je neustále modifikováno, že každou chvíli představuje výslednici všech střetávajících se akcí. Jestli bude jen jedna z těchto sil omezena ve svém působení... tak nakonec naruší současné nastavení a zničí harmonii, aby nakonec byla nalezena nová forma ekvilibria a ona mezitím pracovala na vytvoření nového přízpůsobení⁽¹⁾.

Celkové environmentální změny jsou na mikroúrovni doplňovány vznikem nových druhů prostřednictvím mutační změny (speciace). Lidé byli během zkoumání fosilních záznamů často udiveni náhlým objevením nového druhu. Docházelo ale také k tomu, že nově vyvinutý druh zůstal nezměněn po desítky nebo stovky nebo tisíce tisíců let. Na první pohled se zdá, že ale někde zase došlo ke značným makro-mutačním změnám během jedné generace, což zdá se oponuje tomu, co je dnes známo pod termínem stupeň genetické změny. Nejnovější teorie, vytvořené paleontology, uvádějí, že ke speciaci dochází, když se malá populace octne v izolaci od většiny druhu. Pokud dojde k takto izolované genetické změně, může následně vykazovat spouštěcí efekt. Stupeň změny se může v malé populaci zmohonosbit mnohem rychleji, než ve velké, protože nový genetický vzorec není eliminován nebo přímo vyhlazen převládajícím množstvím normálního genetického materiálu. V malé nebo izolované populaci může významná mutace, pokud představuje užitečnou adaptaci, rychle převládnout, protože bude potřebovat přežít jen několik málo generací, než se bude nalézat u všech členů této populace. Geografické a fyziologické rozdíly v obecném slova smyslu umožňují, aby se objevily různé evoluční cesty. Laguna uvnitř vulkanického atolu se může octnout v izolaci od moře po

stovky tisíců let, zatímco kontinent velikosti Austrálie po stovky milionů let. Vždy existují početné odlišné cesty, jimiž se systém může vyvíjet, aby se přizpůsobil obecným životním podmínkám a v tomto kontextu se z dlouhé a pomalé následnosti speciálních kroků mohou vynořit značně odlišné druhy rostlin nebo živočichů. Když speciální kroky souzní s většími environmentálními rušivými událostmi, velice rychle může dojít ke značným změnám ve složení, vztazích a vlastnostech života na Zemi.

Koncepcí, že příroda je zásadně konzervativní a vyvíjí se pomalu a postupně po mnoho tisíc generací není v žádném případě nekompatibilní s masovým vyhynutím, vysokou úrovní speciace a v (geologickém smyslu) extrémně náhlými změnami ve výskytu celých druhů živočichů, stromů a rostlin. Prostřednictvím rozpoznání krajně nestabilní podstaty celkové biologické změny po geologickou dobu, evoluční myslitelé dospěli k termínu katastrofismus. Ten popisuje evoluční historii jako skládající se z velice dlouhých období stability, přerušovaných velmi krátkými periodami tvořivé a mimořádně evoluční změny. Podobné změny nicméně nejsou výsledkem náhlých a nevysvětlitelných mutací - ale dochází k nim spíše kvůli nepravidelným, ale značně dramatickým přerušením ekologické rovnováhy. Nicméně mimo ohromné katastrofické události existoval velmi značný objem postupné evoluční změny. Je to kvůli následkům izolace, způsobené pomalými, ale o nic méně dramatickými geologickými změnami, například posunem kontinentů nebo vyzdvihování pohoří. Moderní biologové tak začali razit termín přerušované ekvilibrium, aby popsali procesy, podobné katastrofismu, ale méně dramatické. Evoluční období tak představuje dvojaký fenomén. V rámci jednoho a toho samého procesu umožnilo téměř nepřetržité opakování stejného, ale také rychlou r/evoluční změnu. Podobné změny nicméně nejsou výsledkem velkých a nepravděpodobných mutací, ale spíše k nim dochází kvůli vysvětlitelným úrovním genetické změny, posílené izolací a nepravidelnými změnami regionálního a globálního ekvilibria⁽²⁾.

Kropotkin považoval přírodu za dynamické ekvilibrium, které ovšem neustále podléhá modifikaci a změně. Společnost jako součást přirozeného světa podobně nezbytně podstupovala změny v reakci na měnící se podmínky a narušení rovnováhy. Vnější environmentální nebo klimatické změny a vnitřně generovaný vývoj technologie společně s mnohými dalšími silami znamenaly, že lidská společnost nemohla zůstat v permanentně stabilním stavu. Musela se sama čas od času adaptovat a readaptovat, už jen proto, aby napravila škody, napáchané nekompetentností předchozích generací. Kropotkinova koncepce lidské r/evoluce byla v tomto smyslu zásadně naturalistická. Revoluce, prudká akcelerace změny, byla „zásadní součástí evoluce“⁽³⁾, organicky analogická k násilným, náhlým a nečekaným změnám přírodního světa. Musíme říci, že Kropotkin se spíše přikláněl ke katastrofickému a přehnaně násilnému pohledu na přírodní změnu. Změny v přírodě nicméně nemusí zahrnovat násilí, přestože to samozřejmě je možné. Kyslíkový holocaust nebyl násilnou událostí, ale spíše jemným biochemickým procesem. Dopad meteoru, který někteří lidé považují za důvod vyhynutí dinosaurů, byl na druhé straně skutečně násilnou a dramatickou událostí. Kropotkin nevěřil, že sociální změna je nezbytně násilná, ale stává se takovou, pokud progresivním sociálním silám brání v postupu vládní autorita.

Přiměřeně integrovaná a decentralizovaná společnost bez vlády, tvrdí Kropotkin, by pokojně a přirozeně v absenci širších environmentálních změn směřovala k ekvilibriu. To se ale nevztahovalo na společnosti, závisící na centralizované vládní

autoritě a hierarchii. Ve státních společnostech jsou kontrolní mechanismy odděleny od každodenních změn a problémů lidí. Spíše, než aby byly paralelní ke společnosti a podporovaly její ustavičný růst, vláda spíše směřuje k sociální nehybnosti a krystalizaci toho, co má naopak být každodenně modifikováno. Stát, pokoušející se uvalit statický pořádek na dynamický a věčně se vyvíjející společenský pohyb, představuje konzervativní a nepřírozenou sílu a společenský inhibitor. Stát, pokoušející se řídit společnost shora, nevyhnutelně narušuje přirozené stupně výměny a vývoje, k němuž by docházelo k decentralizovaným systémech, kde se mohou všechny síly organicky vzájemně vyrovnávat a vyvažovat. Vládní instituce, které se mohou po staletí snažit bránit novému vývoji, nevyhnutelně vyvolávanému stejnou společností, kterou si nárokují kontrolovat, narušují organickou tendenci, vedoucí k ekvilibriu a vedou ke značné akumulaci a nerovnováze společenských sil. V jistých historických obdobích se potřeba omladit společnost a vytvořit tolerovanou rovnováhu sociálních sil v novém ekvilibriu ozřejmuje všem, kromě stoupenců starého režimu. Vláda, neschopná porozumět velkým změnám, vyžadovaným společností, se buď pokusí působit na společenský tlak silou nebo přijímá nicotné a zoufale neefektivní reformy, které jen rozzuří lid. Jak se zvyšuje hněv lidu, jedinou odpovědí vlády je pokus potlačit lidové násilí ještě drakoničtějšími opatřeními. Z těchto důvodů Kropotkin tvrdí, že násilné sociální výbuchy se stávají stejně nevyhnutelné jako bouře a zemětřesení, zasahující Zemi v době značné přírodní nerovnováhy:

„Síla nashromáždí svoji mocnost, musí vyjít na povrch, musí se projevit a pokud další síly brání jejímu projevení, to ji nezastaví... Je to podobné výbuchu sopky, jehož uvězněná síla nakonec prorhne ztuhlou lávu, a vychrlí plyny, roztavenou lávu a doběla rozžhavený popílek. Tak vypadají i lidské revoluce“⁽⁴⁾.

Sociální násilí a konflikt nicméně nejsou výsledkem náhlé změny uvnitř společnosti, ale spíše následkem „pomalé evoluce“⁽⁵⁾, která připravila podmínky, v nichž sociálně r/evoluční drama může dosáhnout svého vrcholu. Rozdělení společnosti do dvou nebo tří vzájemně nepřátelských třídních uskupení automaticky vede k zásadním rozdílům v zájmech a způsobu života, které se v dobách krize nebo rapidní ekonomické a technologické změny nevyhnutelně dostanou do vzájemného konfliktu ve snaze ujistit se ve své síle vzhledem k měnícím se podmínkám existence:

„Sociální bouře nemohou být předpovídaný se stejnou přesností jako ty, které křížují Atlantikem na cestě k našim břehům. Nicméně stále existují příklady, umožňující nám předpovědět příchod těch velkých bouří, které periodicky sestupují na lidstvo, aby se zebe shodilo to špatné, co se nashromáždilo za minulá staletí, vyčistilo ovzduší a smetlo monopol a předsudky... Nemá žádný smysl pohrdavě se mračit se a volat 'Kde se vzaly ty revoluce?' Pro námořníka také nemá smysl, aby se pohrdavě tvářil na cyklón a křičel: 'Proč zasáhl moji loď?' Bouře počala v minulosti, ve vzdálených oblastech. Mlha a teplý vzduch spolu bojovali již dlouho předtím, než se zrodilo narušení rovnováhy - bouře. Podobné to je i se sociálními bouřemi. Staletí nespravedlnosti, celé věky útlaku a bídy,

věky pohrdání poddanými a chudými, to vše připravilo bouři⁽⁶⁾... Takový je až dodnes zákon vývoje společností a současná neochota privilegovaných tříd uznat spravedlivé nároky neprivilegovaných dostatečně poukazuje na to, že k nim nedolehlo poučení z minulosti. Evoluce na sebe vezme svoji horečnatou podobu - Revoluci⁽⁷⁾.

II. Cesta minulých revolucí

Existují dvě značně odlišné koncepce politické a sociální revoluce: starověká a moderní. Starověká je odvozena od řecké koncepce *stasis* a předkládá cyklickou koncepci, v níž všechny revoluce následují bezčasový a zásadně uniformní vzor, který začíná demokracií (vládou mnoha) a končí tyranii (vládou jednoho), pouze proto, aby tyranie byla znovu svržena lidem. Moderní koncepce, která zdůrazňuje evoluční a progresivní aspekty r/evoluční změny, je odvozena od studia skutečného historického průběhu Anglické, Francouzské a Americké revoluce a myšlenky přírodní evoluce 19. století. Společnost se pouze neotáčela v kruhu, ale vyvíjela - r/evoluce byla schopna vytvořit naprosto nevídané formy sociální organizace.

Kropotkinův pohled na sociální revoluci spojoval obě tato stanoviska a je analogický k současným myšlenkám o stupni změny v přírodní evoluci. Velká většina lidské historie je charakterizována opakováním nebo pouze mírně pozvolnou změnou, zatímco období změny, přestože intenzivně tvořivá, představovala pouze krátká narušení cyklického ekvilibria. Jakmile se systém, ať už sociální, fyzický nebo biologický, octne ve stavu nerovnováhy, okamžitě se pokouší co nejrychleji to je možné dosáhnout nové rovnováhy. Staré a nové způsoby se nezbytně musí usmířit. Značnou měrou jako se dinosauři vyvíjeli a přežívali ve formě ptáků a plazů, aristokracie ve všech velkých evropských r/evolucích, přežila ve formě buržoazie a byrokratických vrstev. Podobně jako orel nebo krokodýl, vládnoucí třída zůstala vždycky připravena smést nebo o hlavu zkrátit nic nečekající dělníky nebo rolníky, které unavila nejistota změn - a kteří toužili pouze po míru a šanci zasadit své plodiny. To, uzavíral Kropotkin, bylo jak přirozené, tak nevyhnutelné:

„Zabránit revoluci? Absurdní! Příliš pozdě. Revoluce bude postupovat vlastním směrem, cestou nejmenšího odporu, aniž by věnovala sebe-menší pozornost našim snahám. A my zůstaneme bezmocní... neschopni nasměrovat ji do jiného kanálu... až do té doby, dokud se sama nevyčerpá. Musí se sama vyčerpat. A co pak? Pak - nevyhnutelně přichází reakce. Takový je historický zákon a je snadné porozumět, proč tomu nemůže být naopak. Lidé si představují, že můžeme změnit formu vývoje revoluce. To je dětinská iluze. Revoluce je takovou silou, že její růst nemůže být změněn. A reakce je absolutně nevyhnutelná, stejně jako prohlubeň ve vodě je nevyhnutelná po každé vlně, jako vyčerpání je nevyhnutelné pro lidskou bytost pro období horečnaté aktivity“⁽⁸⁾.

Starověké a moderní koncepce r/evoluce, přestože odlišné v teorii, byly od sebe v praxi téměř neoddelitelné. V každé velké revoluci nepochybně došlo k určité progresivní změně, ale všechny z nich zatím rovněž sledovaly cyklický vzorec, začínající rozkladem staré moci (pád Bastily), ale po krátkém období je oživen vládní

aparát předtím, než je nakonec vložen do rukou silného muže nebo ženy, kteří přislíbí obnovení pořádku (Napoleonův státní převrat).

Revoluce nebyla pro Kropotkina padlým andělem. Navzdory cyklické reakci všechny revoluce nastolily trvalý sociální pokrok a poskytly demokracii a individuální svobodu stále širším částem společnosti. Monarchistický systém, založený na božském právu králů a královen - v němž bylo veškeré společenské bohatství a moc vloženo do rukou jediné osoby - byl navždy zničen a již nemůže být restaurován. Přestože místo monarchie zaujala nová třída kapitalistů a státní byrokracie, velké evropské revoluce iniciovaly permanentní změnu a vedly k vývoji více rovnostářských forem společenské organizace, než ta, která existovala ve starověkém Řecku, kde lidé chodili volit, aby udržovali otroctví, které se později stalo základem feudalismu:

„Jestliže si představíme pomalý pokrok období evoluce pomocí čáry, nakreslené na papíře, uvidíme, že tato linie pomalu, ale postupně roste. Pak přichází Revoluce a linie náhle vystřelí vzhůru. V Anglii by tato linie byla zastoupena jako stoupající ke Cromwellově puritánské republice, ve Francii povstává k sansculottské republice z roku 1793. Nicméně pokrok nemohl být udržen na této úrovni, všechny nepřátelské síly se proti němu sdružují a republika padá. Naše linie, poté, co dosáhne této výšky, padá. Následuje reakce. Co se týče politického života ve Francii, linie padá skutečně velice hluboko, ale postupně znovu povstává a když je v roce 1815 ve Francii nastolen mír a v roce 1688 v Anglii - obě země nacházíme na úrovni mnohem vyšší, než před svými revolucemi. Poté je obnovena evoluce: naše linie znovu začíná pomalu stoupat, ale kromě toho, že se odehrává na mnohem vyšší úrovni, postup linie bude téměř ve všech případech mnohem rychlejší, než před bouřlivým obdobím... Dílo Francouzské revoluce se neomezuje pouze na to, čeho bylo dosaženo a co bylo uchováno ve Francii. Nalézáme jej také v principech, odkázaných příštímu století, ve směřování, které je vyznačeno pro naši budoucnost. Reforma je vždy kompromisem s minulostí, ale pokrok, dosažený revolucí je vždy příslibem budoucího pokroku. Pokud Velká francouzská revoluce byla shrnutím století evoluce, rovněž ale vyznačila program evoluce, který měl být uskutečněn během devatenáctého století“⁽⁹⁾.

III. Cesta sociálně-anarchistické revoluce

Kropotkin věřil, že historie revolucí v západní civilizaci byla neustálým bojem mezi státem a komunitou. Stát byl nicméně přirozeně náchylný k úpadku; egyptská, perská a římská civilizace se všechny postupně dezintegrovaly. Řím, první město, které dosáhlo milionového počtu, bylo v průběhu několika pouhých let zredukováno na 30.000 obyvatel. Národní stát, předpovídal Kropotkin, byl podobně odsouzen k nezvratnému procesu dezintegrace. Městské komuny, které se rozvinuly z povstání, k němuž došlo v roce 1871 (asi 80 let po Velké francouzské revoluci), pro něj představovaly prototyp příští revoluce: komunalistické revoluce, skládající se z nesčetných povstání, založených na regionu a komunitě, v níž by každé velkoměsto, město nebo vesnice, povstalo proti vnějšímu zasahování a přetvořilo se do samosprávných komun. Mělo se jednat o sociální revoluci, která rozbije cyklický vzorec

anglické a francouzské revoluce prostřednictvím zničení státu a iniciování sociální rekonstrukce komunitního života lidovými silami:

„Francie zůstala státem. Držitelé moci změnili své jméno, ale veškerá ta obrovská ministerská opěrná struktura, veškerá ta centralizovaná byrokracie privilegovaných pracujících, všechno to opičení se po Cézarově Římu, které se rozvinulo ve Francii, veškerá ta obrovská organizace k zajištění a prohloubení vykořisťování mas ve prospěch hrstky privilegovaných skupin - což je podstata státní instituce – vše zůstalo. A tato ozubená kolečka si stejně jako v minulosti vyměňují svých padesát formulářů, když vítr srazí strom na veřejnou silnici a přesunují miliony, odňaté lidu, směrem do pokladnic privilegovaných. Oficiální razítko na dokumentech se změnilo, ale stát, jeho duch, jeho orgány, jeho teritoriální centralizace, jeho centralizace funkcí, jeho klientelismus, jeho role tvůrce monopolů, to vše zůstalo. Podobně jako chobotnice stále roztahuje chapadla po celé zemi. Republikáni, a nyní hovořím ještě o těch upřímných, si hýčkali iluzi, že je možné 'využít státní organizaci' k vyvolání změny v republikánském směru - a toto jsou výsledky. Zatímco bylo potřebné rozbít starou organizaci, zlomit stát a vybudovat novou organizaci, počínaje na samotných základech společnosti - u osvobozené vesnické komuny, federalismu, uskupování od jednoduchého k zásadnímu... Ano: smrt nebo znovuzrození! Buď stát, existující navždy, drtící individuální a lokální život, ovládající všechny sféry lidské aktivity, přinášející sebou své války a domácí mocenské boje, své palácové revoluce, které pouze nahrazují jednoho tyrana druhým a nevyhnutelně na konci tohoto vývoje se nachází... smrt! Nebo zničení státu a nový život, počínající znovu v tisících center na základě principu živé iniciativy jednotlivce i skupiny a volné dohody“⁽¹⁰⁾.

Skutečným cílem r/evoluce bylo svrhnout instituce kapitálu a státu. Jakýkoli kompromis se státní ideou mohl vyústit pouze v reakci a selhání revoluce. Pseudo-republikánský ideál „národního shromáždění“ byl vůči tomu protikladný, protože nebyl schopen prosadit opravdovou a trvalou sociálně-evoluční změnu. Revoluce musí být provedena v souladu se zvláštnostmi každého regionu a lokality samotnými lidmi a nemůže být kontrolována nebo řízena shora. Jakýkoli pokus tak učinit by zapůsobil pouze jako brzda spontánní a kreativní evoluce lidského sociálního, politického a ekonomického života. Z těchto důvodů Kropotkin považoval marxisticko-komunistickou myšlenku revoluční diktatury za absurdní návrh.

Marxistický ideál nicméně podle Kropotkina není pouze směšný, ale patrně představuje nejhorší ze všech možných sociálně r/evolučních možností, otevřených lidstvu v době jeho sepsání. Kropotkin ve svých pracích *Revoluční vláda* a *Poselství pracujícím Západu* předvídal vývoj monstrózní byrokracie - neefektivní, šedivé a politováníhodné - v níž budou všechny odstíny jednotlivce, lokality a komunity - setřeny do jednoho obrovského soukolí, ovládaného stranickými technokraty, kteří považují dělníky a rolníky za pouhá čísla v jejich centralizovaném ekonomickém plánování.

Marxistický stát by se nikterak nelišil od kapitalistického monopolu, byl by jen tisíckrát větší a stal by se noční můrou nemající paralelu v lidských dějinách. Repub-

likánští vůdci americké a francouzské revoluce zmateně předpokládali libertinský a rovnostářský potenciál psaných ústav a národního státu - zatímco státní komunisté navzdory tomu, že ve svých řadách mají početné přátelské a upřímné členy, vyzdvihují vůdce, kteří jsou nutně malými lidmi a tyrany a nezastaví se před ničím, aby dosáhli absolutní moci, kterou se pro sebe snaží získat.

„‘Strana’, říkají, ‘která svrhla vládu, samozřejmě zaujme její místo. Uchopí moc a bude pokračovat v revolučním směru. Přijme opatření, nezbytná k zajištění úspěchu povstání, rozbije staré instituce, zorganizuje obranu země. Co se týče těch, kteří neuznají její autoritu, proč by to s nimi nemohla vyřídit guillotina.’ Podívejme se, jak tito Robespierrové v plenkách argumentují... pro nás, anarchisty, je ale diktatura jednotlivce nebo strany (v zásadě jedna a tatáž věc), naprosto odsouzeníhodná. Víme, že... i ti nejlepší z nás, pokud by jejich myšlenky neprošly schválením v myslích lidu, předtím, než budou uskutečněny a pokud by se měli stát pány onoho mocného soustrojí - vlády - a mohli by tedy jednat dle vlastní volby, by si do týdne nezasloužili nic jiného, než oprátku. Víme, kam vede každá diktatura, dokonce i ta vedená nejlepšími úmysly - zejména ke smrti jakéhokoli revolučního hnutí. Víme, že tato idea diktatury není ničím více, než zvráceným produktem vládního fetišu, který vždy podobně jako náboženský fetiš sloužil pouze k udržování existence otroctví“⁽¹¹⁾.

Všechny revoluce, které byly něčím více, než státním převratem nebo palácovou vzpourou, vedly ke zrození početných lidových organizací. Skutečná sociální revoluce vytváří ohromné nové oblasti politického života. Politická aréna již není obsazena centralizovanou vládou a je doširoka otevřena a vakuum je rychle zaplaveno mnohostí specifických sociálních uskupení. Některé z těchto uskupení se již tiše vyvíjely uvnitř struktury staré společnosti, zatímco další jsou naprosto novými formami sociální organizace, iniciovanými, aby naplnily praktické potřeby hnutí. Sociální revoluce rovněž není jednou revolucí, ale tisícerem revolucí. Kropotkin nám ve své *Velké francouzské revoluci* neustále připomíná, že ke spálení majetkových listin a vyvlastnění komunitní půdy musí dojít individuálně v každé vesničce, vesnici, městě nebo velkoměstě po celé Francii. V době sociální revoluce každé město, velkoměsto nebo komunita rychle obnovuje ty vitální sociální a politické funkce, které si předtím uzurpovala centralizovaná autorita. Odlišné regionální problémy činí z postupu revoluce v každé provincii a komunitě unikátní historickou událost. Vidíme, jak se rychle spojují sousedství, v nichž byli lidé předtím vzájemně politicky izolováni, aby se postarala o potřeby svých obyvatel. Náš druh s jeho biologicky zakotvenou a před-lidskou potřebou sociální organizace se v absenci vlády začíná sám organizovat, nejenom obstarávat potravu a přístřeší. Mnohočetná sociální, politická, průmyslová a umělecká uskupení vyrážejí jak houby po dešti. Mezitím se rozvíjí vzájemná komunikace mezi podobnými organizacemi v různých komunitách. Zásobování dokonce i těmi nejzákladnějšími životními potřebami si v rámci moderní společnosti vyžaduje organizaci, rozšiřující se daleko za hranice jednotlivého města nebo velkoměsta. Kropotkin ve své *Velké francouzské revoluci* věnuje mnoho stran Pařížským sekcím, Svátku federace a dokumentování dalších organizací v tomto smyslu aby demonstroval, že r/evoluce, pokud ji nechají na pokoji Národní

shromáždění a revoluční diktatury, může nastoupit radikálně odlišnou cestu, než tu, kterou jí připisovali pseudorepublikánští a marxističtí historici.

Lidové organizace: kluby, komuny, rady, sověty (Rusko), syndikáty (Španělsko) a rady (Německo) se ve všech významných revolucích od počátku státního zřízení objevily jako spontánní, nečekané a nezosnované. Jejich přítomnost byla obvykle pokládána za nežádoucí stranickými vůdci, kteří se je snažili kontrolovat a spravovat. Ve všech případech se vládní autoritě podařilo spoutat tyto průbojné a lidové sociální organizace, které byly skutečným motorem změny a které by mohly z revolučních tužeb lidu učinit živoucí skutečnost. Kropotkin měl štěstí, že byl inspirován pařížskými komunardy z roku 1871 stejně jako že žil dostatečně dlouho, aby se stal svědkem zničení Ruské revoluce marxisty-komunisty. Objevení se „svobodných sovětů“ (odborových organizací kontrolovaných pracujícími) a rozkvět vesnického družstevního hnutí a jejich následná anihilace silami centralizované diktatury naprosto ospravedlnily jeho víru, že vláda a revoluce jsou neslučitelné.

IV. Revoluční organizace

Když se v roce 1898 Kropotkin zamýšlel nad potenciálem soudobých odborových svazů a družstevních a municipalistických hnutí, řekl, že pro tyto tři formy lidových organizací bude nezbytné, aby dosáhly své úplné dospělosti, než budou moci zahájit sociálně-anarchistickou revoluci:

„Mezi dělníky nabývá na síle myšlenka, že to nejsou oni, kdo se má považovat v průmyslu za cizího. Říká se vám, že nemáte co mluvit do správy těchto věcí, ale v současné době nastal čas, abyste řekli, že cizím je zde kapitalista a organizaci průmyslu musí do svých rukou uchopit pracující... Pak se zadíváme na družstevní hnutí, které si zorganizovalo odbyt a začíná produkci; je prostoupeno socialistickými myšlenkami; mnoho lidí se vrací k jeho staré koncepci, že by se neměli sdružovat proto, aby si na konci roku mohli odložit stranou pár šilinků, ale proto, aby nakonec přebrali všechna odvětví, která se nyní nacházejí v rukou kapitalistů. A kromě toho vidíme stále sílit třetí hnutí v pokusech ve městech zorganizovat takové věci jako tramvaje, zásobování plynem, vodou atd. Stále se nachází v plenkách a zůstane v nich i nadále, pokud jej budou kontrolovat orgány moci. Dovedeno ale do svého logického závěru, pokud mu bude umožněn plný rozvoj, pak se tedy lidé sami musí chopit kontroly nad územím, nad městem, nad jeho domy, nad vším, čím město disponuje k uspokojení potřeb všech svých obyvatel. Vezměte si tato tři hnutí a ponechte je logickému vývoji. Představte si odborové hnutí nejen kvůli růstu mezd a zkrácení pracovní doby, ale inspirované vyšší myšlenkou zbavit se parazitů a převzetí dílen do vlastních rukou; představte si družstevní hnutí, rovněž inspirované vyšší myšlenkou, zacílené nejen na malý prospěch členů spolčenosti, ale organizující distribuci a produkci po celé zemi; představte si třetí hnutí, vynořující se z jeho dnešní zárodečné fáze, rostoucí, aby začalo představovat člověka - a lid - a tito lidé se ujistili ve svých právech na území, domy a všechny nezbytnosti, potřebné k uspokojení potřeb všeho obyvatelstva. Kdo zhotovil všechny ty hodnotné věci v celém městě? Sami obyvatelé! A jestliže se jedná o práci lidí, kteří se činí, proč by její výsledky měly zůstat majetkem soukromého jednotlivce? Proč by si město nemělo přisvojit vše, co stojí na jeho půdě včetně

samotného města, všechny hodnoty, vytvořené jeho obyvateli, nikoli včera nebo dnes, ale během mnoha staletí práce?; představte si, že tato tři hnutí, namísto aby stále hledala nějakého šéfa nebo dokonce diktátora, namísto zastavování se na půli cesty, uchopila do svých rukou svůj vývoj jako takový, spojila se a zajistila svobodu nejen pro celé město nebo odborový svaz, ale pro všechny jejich části; představte si všechny tyto věci a máte před sebou ne snad rovnou sociální revoluci, ale přinejmenším počátek Sociální Revoluce“⁽¹²⁾.

Během 70. a 80. let 19. století Kropotkin ve velkém množství článků analyzoval důvody revolučního selhání. Došel k závěru, že „průměrný pracující“ člověk, žijící od výplaty k výplatě neměl „žádné rezervní fondy, z nichž by mohl přežít“. Znamenalo to, že během několika málo týdnů „ekonomického rozvratu“ se hlad a potřeby staly mocnou silou, nevyhnutelně vedoucí ke kompromisu s kapitálem a státem. Během velice krátké doby byli pracující i nezaměstnaní „přinuceni přistoupit na jakékoli podmínky jakékoli vlády... na tom základě, že zaručí klid a znovuo-tvření bran závodů“⁽¹³⁾.

„Uvádíme, že uspokojení potřeb všech musí být za 24 hodin poté, co ve městě propuklo socialistické hnutí, první starostí revolucionáře. Nesmí existovat ani jedna rodina, trpící nedostatkem potravin, ani jeden muž nebo žena, přinuceni spát pod mostem nebo v parku. Naším prvním cílem musí být postarat se o poskytnutí těchto potravin a střechy nad hlavou pro ty, kteří je nejvíce potřebují, právě pro ty, kteří byli ve staré společnosti vyhnanci. Je to možné? Jsme schopni bezprostředně každému poskytnout potraviny, střechu nad hlavou a ošacení? Nikdo z nás, kdo zná bohatství naší moderní společnosti, o tom nebude pochybovat. V každém městě máme množství domů, pohodlně schopných ubytovat všechny místní lidi a v našich skladech se nachází dostatek potravin, aby uspokojily naše prvotní potřeby.... Dokud nejsou socialisté připraveni otevřeně a neskrývaně prohlásit, že uspokojení potřeb všech jednotlivců musí být jejich prvním cílem, dokud nepřipravily veřejné mínění, aby se v tomto bodě pevně ukotvilo, lidé během příštího pokusu osvobodit se znovu utrpí porážku“⁽¹⁴⁾.

Pokud syndikáty družstev, odborových svazů a předměstských rad začnou organizovat své služby, aby uspokojily základní potřeby města, pak bude možné vyhnout se chaosu a hladu, doprovázejícímu všechny revoluce až do současnosti. Dokud nebudou jezdit vlaky a na každém stole nebude čerstvý chléb, pak nedosáhne nic podstatného. Pokud na druhé straně zajistíme všem bezpečnost, pak tedy lidé nebudou pociťovat žádný důvod svěřit se znovu kapitálu a státu.

Kropotkin na základě svých pozorování původních zvyků ruských rolníků navrhuje, aby municipalizace a socializace bydlení ve městech a půdy nebyla prováděna městskou nebo vesnickou radou, ale že musí být uskutečněna obyvateli každého předměstí na přidělovém základě. Obyvatelé každého předměstí by zreorganizovali lokální zdroje, aby pro místní obyvatele maximalizovali podmínky jak v oblasti potravin, tak základních životních potřeb.

„... šedesát zvolených osob, zasedajícím kolem stolu a nazývajících se Městskou radou, nemůže na papíře samo nic zařídit. Musí to zařídit sami lidé,

svobodně se setkávají, aby vyřešili otázky každého bloku, každé ulice a pokračovali v dosahování shody od jednoduchého k zásadnímu, od součástí směrem k celku; a všichni přitom měli možnost projevit se v uzavřených dohodách a spojili své zájmy se zájmy spoluobčanů, přesně jako ruští rolníci řeší periodické přerozdělení občinové půdy⁽¹⁵⁾.

Ruský Mir někdy stráví tři až čtyři dny, než stovky sedláků dojdou k jednomyslnému rozhodnutí ohledně přerozdělení pozemků v souladu s pracovními schopnostmi každé rodiny (není zde přitom žádná vláda, aby prosadila rozhodnutí, které není jednomyslné), ale přeci jenom k němu dojdou“⁽¹⁶⁾.

Jakmile byly na úsvitu revolučního dramatu uspokojeny základní potřeby obyvatel měst a bylo dokončeno lidové vyvlastnění společenského bohatství - příštím úkolem musí být rekonstrukce města podle komunitních a bio-regionálně soběstačných zásad. Celá architektura města, založeného na ekonomickém imperialismu města vůči vesnici a státu vůči městu a velkoměstu, bude muset být modifikována nebo přebudována podle potřeb nové doby. Neobydlené nebo neobdělávané plochy projdou intenzivní kultivací tak, aby město mohlo případně přežít a samozásobit se jako soběstačný a sebe-udržující sociální organismus. Podobně budou bydlení, parkoviště a další veřejné prostory zkonstruovány nebo rekonstruovány za účelem uspokojení potřeb svých obyvatel spíše než podle zájmů městské rady, vlády nebo buržoazie. Práce sociální revoluce je sociální rekonstrukcí. Jediným opravdovým řešením hladu, nezaměstnanosti a bezdomovectví pro městské lidi je to, aby se sami zapojili do výstavby nového městského prostředí, které zaručí bydlení, potraviny a svobodu pro všechny!

Poznámky:

Kapitola 1: Úvod - život a doba Petra Kropotkina

- 1) Pro informace o Petrově dětském vztahu s bratrem viz první kapitoly knihy M. Millera *Kropotkin*, University of Chicago Press, 1976. Tato kniha vznikla z autorovy disertační práce na téma formativních let Kropotkinova života.
- 2) Z titulní strany knihy Davida Footmana, *Red Prelude: The Life of A. Zhelyabov*, Londýn, 1955. Tato práce podle všeho představuje nejlépe sepsaný a nejsnáze pochopitelný analytický úvod do historie nihilistického hnutí.
- 3) Kropotkin, *Paměti*, část III, oddíl VII.
- 4) Tamtéž, část V, oddíl I.
- 5) Viz Meijer, J. M., *Knowledge and Revolution: The Russian Colony in Zurich 1870-3*, Assen: Can Gorcum, 1955.
- 6) *Paměti*, část IV, oddíl XV.
- 7) Stěpňak (Kravčinskij), *Underground Russia*, Londýn 1883, str. 93-94.
- 8) Pro přehled Lavrovových myšlenek a jeho vztahu s Alexandrem Kropotkinem viz Pomper, P., *Peter Lavrov and the Russian Revolutionary Movement*, Chicago: University of Chicago Press, 1972. Viz rovněž „Alexander Kropotkin's Revolutionary Activities from 1872“, dodatek k Miller, M., *Kropotkin*, tamtéž. str. 262-267.
- 9) Miller, tamtéž, str. 266.
- 10) Kennan, G., „The Escape of Prince Kropotkin“, *New Century Magazine* č. 7, roč. 62, 1912, str. 246.
- 11) „The Anarchist Ideas from the Viewpoint of its Practical Realisation“, *Freedom*. 25. února 1967. Přel. „Idée Anarchiste au Point de Vue de sa Réalisation Pratique“, *Le Révolté*, 1. listopadu 1879.
- 12) Všech 19 svazků jeho velkého díla bylo přeloženo do angličtiny.
- 13) Viz například Reclusovy brožury *Vegetarianism* a *The Great Kinship*.
- 14) Hyndman, H. M., *The Record of an Adventurous Life*, Londýn: Macmillan, 1911, str. 266.
- 15) Zvláštní vydání *Le Révolté* bylo vydáno 18. března 1881.
- 16) *Le Verité sur les executions en Russie*, Ženeva, Imp. Jurassienne, 1881.
- 17) *Paměti*, části VI, oddíl VI.
- 18) Tamtéž.
- 19) „The Trial of the Anarchists at Lyons“, *Liberty*, Boston, II, 7. února 1883. Obsahuje zkrácenou verzi Kropotkinovy řeči.
- 20) *Justice: The Organ for Social Democracy*, sobota, 1. března 1884.
- 21) Nedávná studie Morrisových socialistických prací viz McKercher, W., *Freedom and Authority*, Montréal: Black Rose Books, 1989.
- 22) Schumacher, E. F., *Small is Beautiful: A Study of Economics as if people mattered*, Londýn: Blond & Briggs, 1973.
- 23) „Elisée Reclus“, *The Geographical Journal*, září 1905 a *Freedom*, srpen 1905.
- 24) *Act for Yourselves!*, ed. N. Walter a H. Becker. Články z *Freedom*, 1886-1907, Freedom Press, U.K., 1988.
- 25) Citováno v Ely, R., „Prince Kropotkin“, *Atlantic Monthly*, září 1898, str. 346.
- 26) *Nineteenth Century Magazine*, Londýn, březen 1899, str. 494-515.
- 27) *Freedom*, Londýn, červenec a srpen 1901.
- 28) *Freedom*, Londýn, březen 1898.
- 29) Viz moje nedávná polemika s Murrayem Bookchinem v *Deep Ecology and Anarchism*, London, Freedom Press, 1993.
- 30) Viz Mavor, James, *My Windows on the Street of the World*, 2 svazky, Londýn a Toronto, J. M. Dent, 1923, II. kap. XXX, str. 91-106.
- 31) Dopis Kropotkina J. Guillaumovi, 23. prosince 1903, citováno v Miller, *Kropotkin*, str. 199.
- 32) Dopis Kropotkina Marie Goldsmith, 28. října 1903, citováno v Miller, tamtéž, str. 169.
- 33) Dopis Kropotkina Marie Goldsmith, 12. prosince 1902, citováno v Miller, tamtéž. str. 206.

34) Pro analýzu evropské sociální demokracie viz „1887-1907: Glimpses into the Labor movement in this Country“, *Freedom*, říjen 1907; „Politics and Socialism“, *Freedom*, únor-květen 1903 a „The Coming Revival of Socialism“, *Freedom*, srpen-listopad 1903 a únor-březen 1904.

35) Woodcock, George a Avakumovic, Ivan, *The Anarchist Prince: A Biographical Study of Peter Kropotkin*, Londýn, Boardman, 1950, str. 365.

36) Svědectví o tomto setkání, přestože nikoli protikladná, jsou poněkud zmatená; viz Miller, tamtéž, str. 212 a Woodcock, tamtéž, str. 362-363.

37) „Enough of Illusions“, *Freedom*, srpen 1907. Další verze „Assez d'illusion“, *Les Temps Nouveaux*, červenec 1907.

38) Rudolf Rocker, *The London Years*, Londýn: Robert Anscombe, 1956, str. 148.

39) „Caesarism“, část III, *Freedom*, Londýn, červen 1899.

40) Rudolf Rocker, tamtéž, 151.

41) Dopis Jeanu Grave, citováno v Miller, *Kropotkin*, str. 225.

42) Wilde, O., *De Profundis*, Londýn: Methuen, 1950, str. 112.

43) Sack, A. J., *The Birth of the Russian Democracy*, New York, 1918, str. 466-468.

44) „Federation as a Means to Unity“, řeč, přednesená 7. ledna 1918 Federalistické lize, „Federation as a Means to Unity“, *Golos Minuvšev*, č. 1., 1923. Úplně přeloženo a dlouze citováno v „Peter Kropotkin on Man and Society“, *Centennial Expressions of Peter Kropotkin*, S. Alexander, L. A., Californie, Rocker Pubs. Com, 1942.

45) Alexander Berkman, *The Russian Tragedy*, Londýn: Phoenix Press, 1986, str. 46.

46) „Conversation with Lenin“, jaro 1919, zaznamenáno V. D. Bronč-Brujevičem v „Moji vospominanija o Petre Alexejeviče Kropotkine“, *Zvezda*, č. 4, 1930, Přeloženo M. A. Millerem v *Selected Writings on Anarchism and Revolution*, Cambridge, Massachusetts, M. I. T. Press, 1976, str. 325-332.

47) „Dva dopisy Leninovi“, 4. března 1920 a 21. prosince 1920. Vydáno V. D. Bronč-Brujevičem, „Moji vospominanija o Petre Alexejeviče Kropotkine“, *Zvezda*, č. 6, 1930. Přeloženo M. A. Millerem, v *Selected Writings*, tamtéž. str. 335-339.

48) Šhub, David, „Kropotkin and Lenin“, *The Russian Review*, XII, č. 4, říjen 1953, str. 233.

49) „Letter to the Workers of the West“, 28. dubna 1919. Vydáno v různých radikálních novinách v roce 1920. V *Revolutionary Pamphlets: A Collection of Writings by Peter Kropotkin*, editováno a s úvodem, životopisnou črtou a poznámkami Rogera N. Baldwina, New York, Dover Publications, 1970, str. 254-256.

50) Goldmanová, Emma, *Living My Life*, New York, Dover Publications, 1971, sv. 2, str. 863-864.

51) Goldmanová Emma, *My Disillusionment in Russia*, New York, Doubleday, 1923, str. 153-159.

52) Alexander Berkman, *Reminiscences of Kropotkin*, *Freedom*, Londýn, březen 1922, str. 15.

Kapitola 2 – Vzájemná pomoc: faktor evoluce

1) *Nineteenth Century Magazine*, Londýn 1888.

2) Nejčerstvější pokus učinil Richard Dawkins ve své knize *The Selfish Gene* (Oxford University Press 1986). Svoji studii začíná popisem primární polévky a tvrdí, že jednobuněčné organismy měly ve svém neustálém boji o předání genů pouze dvě možnosti: buď pohlty všechny své oponenty, nebo jinak rozvinou silnější ochranné buněčné stěny či jiné biochemické obranné mechanismy, aby nebyly samy pohlceny. Dawkins tak zakládá strukturu celé knihy, která se pokouší prokázat nejrůznějšími způsoby, že evoluce biologického života od té doby sledovala stejnou dráhu. Nepokládá si otázku, jak se mohly vůbec vyvinout mnohobuněčné organismy, jako například my sami, skládající se ze stovek milionů buněk, pokud by se jednobuněčné organismy v prvotní polévce k sobě chovaly pouze tak, že se pohlcovaly nebo chránily před pohlcením.

3) Kropotkin, *Mutual Aid*, Londýn, Heinemann 1915, lidové vydání, str. 64.

4) Kropotkin, *The Theory of Evolution and Mutual aid, Nineteenth Century and After*, Londýn, leden 1910, str. 92.

5) Kropotkin, *Mutual Aid*, Úvod, str. 8.

6) Kropotkin, *Mutual Aid*, str. 62, 50.

- 7) Dobžanskij, citován v knize Mary Midgley, *Evolution as a Religion*, Londýn, Methuen 1985, str. 81.
- 8) Kropotkin, *Mutual Aid*, str. 41, 47-48. Zdůraznil G. Purchase.
- 9) Kropotkin, *Mutual Aid*, str. 50.
- 10) Kropotkin, *Ethics, Origin and Development*, Tudoe Publishing Co. Edition 1947, str. 155-56.
- 11) Kropotkin, *Mutual Aid*, str. 50.
- 12) Midgley, M., *Beast and Man*, Londýn, Methuen 1980, str. 130
- 13) Kropotkin, *Ethics, Origin and Development*, Tudor Publishing Co. Edition 1947, str. 155-156.
- 14) *Microbial Processes*, National Academy of Sciences, Washington, D.C. 1979, str. 53. Kap. III (str. 47-56) obsahuje velice užitečné shrnutí symbiomy mycorrhizae a rostlin.
- 15) Lewis Thomas citovaný v Kirkpatrick Sale, *Dwellers in The land*, San Francisco, Sierra Books 1985, str. 111
- 16) Margulis a Sagan, *Micro-cosmos: Four Billion Years of Evolution from our Microbial Ancestors*, New York, Summit Books 1986, str. 89-96.
- 17) Margulis a Sagan, *Micro-cosmos: Four Billion Years of Evolution from our Microbial Ancestors*, str. 118-125.
- 18) Kropotkin, „Anarchist Morality“, *Revolutionary Pamphlets* (vyd. Baldwin), str. 97.
- 19) Kropotkin, „Anarchism: Its Philosophy and Ideal“, *Revolutionary Pamphlets* (vyd. Baldwin), str. 118-119. Zdůraznil G. Purchase.

Kapitola 3 – Kropotkinova teorie komunitní r/evoluce

- 1) „The State: Its Historic Role“, v Miller, Selected Writings, str. 218-218.
- 2) *Mutual Aid*, Londýn, Heinemann 1902, Lidové vydání 1915, str. 162-163.
- 3) *Mutual Aid*, str. 124-125.
- 4) Tamtéž, str. 165.
- 5) Tamtéž, str. 142.
- 6) Tamtéž, str. 136.
- 7) Tamtéž, str. 159.
- 8) *The Conquest of Bread*, Londýn, Chapman & Hall 1906, kap. IX, bod V. Viz rovněž Andre Reszler, „Peter Kropotkin and his Vision of Anarchist Aesthetics“, *Diogenes*, 78, str. 52-63; Kropotkin, *In Memory of William Morris*, Freedom, Londýn, listopad 1896, str. 1-2; a Egbert, D.D., *Social Radicalism and the Arts in Western Europe*, New York 1970.
- 9) *Mutual Aid*, str. 147.
- 10) Mumford citován v: Murray Bookchin, *The Limits of the City*, Montreal, Black Rose Books 1986, str. 123
- 11) *Mutual Aid*, str. 136-141.
- 12) *The Great French Revolution*, Londýn, Heinemann 1909, str. 180-181.
- 13) Tamtéž, str. 183-184.
- 14) *The Paris Commune*, Freedom, Londýn, duben 1887, str. 25-26 a *The Commune of Paris*, Londýn, W. Reeves, 1895, str. 1.
- 15) Předmluva k vydání z roku 1913 *The Conquest of Bread*, Londýn, Champan & Hall, 1913.
- 16) *The Conquest of Bread*, vyd. Z roku 1913, str. 100, 266, 294.
- 17) Tamtéž, kap. XVII.
- 18) Tamtéž, kap. XVII a *Fields, Factories and Workshops* (Londýn, Hutchinson & Co., 1899) Londýn, Thomas Nelson & Sons, 1912, str. 124-133; viz také Thomas Smith (F.R.H.S.), *French Gardening*, Londýn, Utopia Press 1909 (Kropotkin napsal předmluvu k této knize).
- 19) *The Conquest of Bread*, výše citováno, str. 99
- 20) *Fields, Factories and Workshops*, výše citováno, str. 22.
- 21) Myrna Breitbart, „Impressions of an Anarchist Landscape“, *Antipode*, sv. 7, č. 3, září 1975, str. 47.
- 22) *Paroles d 'un ´ Révolté*, Paříž, Flammarion 1885, citováno v Eltzbacher, *Anarchism*, Londýn, A. C. Fifield 1908, str. 156-158.

- 23) Z *The Place of Anarchism in Socialistic Evolution* (brožura), Londýn, W. H. Reeves 1887 a *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, Revolutionary Pamphlets (vyd. Baldwin), str. 132. Viz rovněž *Memoirs of a Revolutionist*, New York, Dover 1970.
- 24) Harold Barclay, *People Without Government*, Londýn, Kahn & Averill & Cienfuegos Press 1982, str. 14-15.
- 25) Tamtéž.
- 26) Hymnman, H. M., *The Record of an Adventurous Life*, Londýn, Macmillan 1911, str. 260-267.
- 27) *Advice to Those About to Emigrate*, Freedom, Londýn, březen 1893.
- 28) *Anarchy*, Contemporary Review, Londýn, květen 1884, str. 637.
- 29) „Proposed Communist Settlement“, Newcastle Daily Chronicle, čtvrtek, 20. února 1895, str. 4-5, Freedom, Londýn, září 1895, str. 40, Freedom, březen 1896, str. 69, Freedom, říjen 1895, str. 51, a Hardy, D., *Alternative Communities in Nineteenth Century England*, Londýn, Longman 1979, str. 181-183. Viz také Todd, N., *Roses and Revolutionists: The Story of the Clousden Hill Free Communist and Co-operative Colony 1894-1902*, Londýn, People's Press 1896.
- 30) *Fields, Factories and Workshops*, výše citováno, str. 237-239 a *The Conquest of Bread*, výše citováno, kap. XVII.
- 31) *Proposed Communist Settlement*, výše cit.
- 32) *Communism and Anarchy*, body I a II, Freedom, Londýn, červenec/srpen 1901.
- 33) *The Great French Revolution*, výše cit., str. 102.
- 34) *The Conquest of Bread*, lidové vydání 1913, str. 5-14.
- 35) Viz *The Conquest of Bread*, kap. XV, XVI a *Fields, Factories and Workshops*, předmluva a kap. VII.
- 36) Horner, G. M., *Kropotkin and the City: The Socialist Ideal in Urbanism Antipode*, sv. 10, str. 33-45.
- 37) *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, Revolutionary Pamphlets (vyd. Baldwin), str. 143.
- 38) Viz předmluva k *The Conquest of Bread* (lidové vydání z r. 1913), str. xiv a James Mavor, *My Windows of the Streets of the World*, díl II, Londýn 1923, str. 104.

Kapitola 4 – Otázka sociálního konfliktu

137. 1) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, Revolutionary pamphlets (vyd. Baldwin), str. 137.
- 2) Kropotkin, *Law and Authority*, Revolutionary pamphlets (vyd. Baldwin), str. 196.
- 3) Kropotkin, *Ethics, Origin and Development*, Tudor Publishing Co., 1947, str. 47.
- 4) Kropotkin, *Anarchist Communism*, Revolutionary pamphlets (vyd. Baldwin), str. 52.
- 5) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, str. 140.
- 6) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, Revolutionary Pamphlets (vyd. Baldwin), str. 232.
- 7) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, str. 134.
- 8) Kropotkin, *Mutual Aid*, Londýn, Heinemann 1915, lidové vydání, str. 70.
- 9) Kropotkin, *Anarchist Morality*, *Revolutionary pamphlets* (vyd. Baldwin), str. 104, 101.
- 10) Kropotkin, *Ethics, Origin and Development*, str. 70
- 11) Tamtéž.
- 12) Kropotkin, *The Conquest of Bread*, lidové vydání z r. 1913, str. 206-207.
- 13) Kropotkin, *Anarchist Communism*, str. 69-70.
- 14) Kropotkin, *Organised Vengeance Called Justice*, Freedom, Londýn, říjen 1901.
- 15) Evans-Pritchard, *The Nuer*, Oxford, Clarendon Press, 1940.
- 16) Roberts, S., *Order and Dispute*, Harmondsworth, Penguin 1979, str. 26-27.
- 17) Kropotkin, *The Development of Trades Unionism*, Freedom, Londýn, březen 1898, str. 9.
- 18) Kropotkin, *Anarchist Communism*, str. 72-73.
- 19) Kropotkin, *Law & Authority*, str. 201-202.
- 20) Mary Midgley, *Beast and Man*, Londýn, Methuen 1980, str. 309. 289-290.
- 21) Kropotkin, „Anarchist Communism“, *Revolutionary Pamphlets* (vyd. Baldwin), str. 63.
- 22) Kropotkin, *Law & Authority*, str. 205-206.
- 23) Kropotkin, *Law & Authority*, str. 198-199.

- 24) Kropotkin, *Law & Authority*, str. 212, 213.
- 25) Kropotkin, *Law & Authority*, str. 211, zdůraznil G. Purchase.
- 26) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, Revolutionary Pamphlets (vyd. Baldwin), str. 210-211.
- 27) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 221.
- 28) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 224-226.
- 29) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 227.
- 30) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 228.
- 31) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 229.
- 32) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 230-231
- 33) Kropotkin, *Prisons and Influence on Prisoners*, str. 222-223; 231-214 tamtéž; zvýraznil G. Purchase.
- 34) Kropotkin, *Anarchist Morality*, str. 107.
- 35) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy & Ideal*, str. 123.
- 36) Barclay, H., *People Without Government: An Anthropology of Anarchism*, Kahn & Averill 1982, str. 14.
- 37) Kropotkin, *Law & Authority*, Revolutionary pamphlets (vyd. Baldwin), str. 218.

Kapitola 5 – Kultura, komunita a individualita

- 1) *Mutual Aid*, str. 65.
- 2) *Mutual Aid*, str. 69.
- 3) *Law and Authority*, pamphlets, str. 201-203. Viz rovněž *Law and Authority*, str. 202 a *Ethics*, str. 65-66.
- 4) *On Liberty*, kap. 3.
- 5) Havard, 1957, str. 3.
- 6) *Ethics*, str. 65-67.
- 7) Přestože Kropotkin věřil, že “psychologie nižších divochů sotva zná ‘jednotlivce’ nebo ‘osobnost’”, *Etika*, str. 60, nepovažoval to za žádoucí a ve svém “*Communism and Anarchy*” (část 2) uváděl, že ti, kteří si přejí pohlcení jednotlivce společností, mají být označováni za “šílence”.
- 8) *Ethics*, str. 73.
- 9) Tamtéž, str. 4.
- 10) Tamtéž.
- 11) “Je nemožné uvažovat společnost, v níž by se záležitosti kteréhokoli z jejích členů nedotýkaly mnoha ostatních, pokud ne rovnou všech; a ještě méně je možné představit si společnost, v níž neustálý kontakt jejích členů negeneruje zájem všech o všechny, který nutně znemožňuje jednání bez přemýšlení o následcích, které naše činy mohou mít na jiné lidi”. *Modern Science and Anarchism*, 2. vydání, str. 71. Viz rovněž Kropotkonova “*Remarks on Robinson Crusoe*” v jeho “*Communism and Anarchy*”, sv. II, *Freedom*, srpen 1901, str. 38.
- 12) Dopis Nettlauovi, 1902, poprvé v *Golos Truda* (Buenos Aires), č. 260-263. Přeloženo a vydáno M. A. Miller, *Selected Writings on Anarchism and Revolution*, MIT Press 1970, str. 295.
- 13) *Ethics*, str. 64.
- 14) Dopis Nettlauovi, str. 295.
- 15) Tamtéž, str. 297.
- 16) Tamtéž, str. 296.
- 17) Tamtéž, str. 295.
- 18) Tamtéž, str. 294.
- 19) Tamtéž, str. 294.
- 20) Tamtéž, str. 296.
- 21) Tamtéž, str. 294.
- 22) Tamtéž, str. 296.
- 23) Tamtéž, str. 296.
- 24) Tamtéž, str. 306.
- 25) *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, pamphlets, str. 141 a *Modern Science and Anarchism*, 2. vyd., str. 45.
- 26) Dopis Nettlauovi, str. 297.

27) Viz Alan Ritter, *Anarchism: A Theoretic Analysis*, C.U.P. 1980 a Michael Taylor, *Community, Anarchy and Liberty*, C.U.P, str. 1982.

28) Dopis Nettlauovi, 5. března 1902. Mám spolehlivé informace, že se jedná o slovní hříčku s ruským slovem "mir" (člověk = osoba), které znamená také tři další věci – "mír", "svět" a "komuna". "Mirskoj člověk" je popisován jako "ten, kdo se rozloučil se všemi omezeními své vesnice", ale termín pak může být zkonstruován také jako "komunitní člověk", nebo "světoobčan" nebo "člověk míru" (např. stabilní komunity).

29) *Anarchist Morality*, pamphlets, str. 105, 113.

30) *Ethics*, str. 270.

31) Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, R.K.P, 1935, str. 185.

32) Viz například popis života navažské komunity od Dorothy Lee v její často opomínané studii *Freedom and Culture*, Harvard 1957.

33) "Communism and Anarchy", sv. II, *Freedom*, srpen 1901, str. 38

34) "Communism and Anarchy", sv. I, *Freedom*, červenec 1901, str. 30-31.

35) "Advice to Those About to Emigrate", *Freedom*, březen 1893.

36) "Communism and Anarchy", sv. I.

37) Kropotkin prohlašuje, že komunistický anarchismus: "Usiluje o co nejúplnější rozvoj jednotlivce ve spojení s nejvyšším možným vývojem dobrovolného sdružování ve všech jeho aspektech, na všech možných úrovních za jakýmkoli představitelnými cíli; věčně proměnlivého, věčně modifikovaného sdružování, nesoucího v sobě prvky své stálosti a neustále nabývajícího nových forem, které nejlépe odpovídají mnohočetným tužbám všech", *Anarchism, Philosophy and Ideal*, pamphlets, str. 123-124.

38) *Anarchism: A Theoretical Analysis*, C.U.P. 1980, str. 59.

39) *The State: Its Historic Role*, oddíl V.

40) *Ethics*, str. 29.

41) *Ethics*, str. 28.

42) "Communism and Anarchy", sv. II.

43) *Ethics*, str. 28.

Kapitola 6 – Kropotkinova metafyzika přírody

1) Fourier, citován Kropotkinem v jeho *The Place of Anarchism in Socialistic Evolution*, část II, Londýn, W. H. Reeves, 1887.

2) *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*, USA, Simon and Schuster, 1992, str. 241-242.

3) *Complexity*, str. 132-133.

4) *Complexity*, str. 277.

5) Boulder and London: New Science Library, 1984.

6) *Complexity*, str. 279-280.

7) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy and Ideal, Revolutionary Pamphlets* (ed. Baldwin), str. 115-118.

8) Kropotkin, *Revolutionary Studies, Section 5, „The Commonwealth“*, Londýn, 2. ledna 1982.

9) *Anarchism: Its Philosophy and Ideal, Revolutionary Pamphlets*, str. 117.

10) Tamtéž, str. 120.

11) Tamtéž, str. 119-120.

12) Tamtéž, str. 124.

13) Tamtéž, str. 119.

14) Tamtéž, str. 120.

15) Tamtéž, str. 120-121.

16) Tamtéž, str. 118.

17) Tamtéž, str. 118-119.

18) Tamtéž, str. 131.

19) Tamtéž, str. 132.

20) Viz například Kropotkinova práce *The State: Its Historic Role*, 1898.

21) Tamtéž str. 133.

- 22) Kropotkin, *Revolutionary Studies*, Section III, *The Commonweal*, Londýn, 2. ledna 1892, str. 2.
- 23) *Modern Science and Anarchism*, *Revolutionary Pamphlets* (ed. Baldwin), str. 185.
- 24) *Law and Authority*, *Revolutionary Pamphlets* (ed. Baldwin), str. 200.
- 25) *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, *Revolutionary Pamphlets* (ed. Baldwin), str. 124.
- 26) *Tamtéž*, str. 142.
- 27) *Tamtéž*, str. 143.
- 28) Předmluva k prvnímu vydání *Fields, Factories and Workshops*, Londýn, Hutchinson and Co., 1898.
- 29) *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, *Revolutionary Pamphlets*, str. 133.

Kapitola 7 – R/evoluce

- 1) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, *Revolutionary pamphlets* (ed. Baldwin), str. 120-121.
- 2) Co se týče přehledu historie a teorie přírodní změny, odkazují na následující práce:
 - Hugget, R., *Catastrophism: Systems of Earth History*, Guilford and Kings Lynn: Edward Arnold, 1990.
 - Dawkins, R., *The Blind Watchmaker*, Harlow, Essex: Longman, 1986.
 - Gould, S. J., *Time 's Arrow Time 's Cycle: Myth and metaphor in the discovery of geological time*, London: Harvard University Press, 1987.
- S. J. Gould ve své poslední knize, sbírce krátkých úvah, nazvaných *Bully for Brontosaurus*, věnuje malou část i Kropotkinovi. Tématem se zabývá povrchně, nicméně vyjadřuje lítost nad tím, že jeho práce neobjevil dříve ve svém životě a uvádí, že *Pospolitost - vzájemná pomoc* je důležitou a značně opomíjenou knihou. Je to převelice významné, protože Gould je právem považován za jednoho z největších soudobých vědců, zabývajících se evolucí.
- 3) Kropotkin, *Revolutionary Studies*, Part III: *The Commonweal*, Londýn, 2. ledna 1892.
- 4) Kropotkin, *Anarchism: Its Philosophy and Ideal*, str. 121.
- 5) Kropotkin, *What Revolution Means*, Freedom, Londýn, listopad 1886.
- 6) Kropotkin, *The Coming Revolution*, Freedom, Londýn, říjen 1886.
- 7) Kropotkin, *What Revolution Means*.
- 8) Kropotkin, *What then Must We Do?*, *Revolutionary Pamphlets* (ed. Baldwin), str. 258.
- 9) Kropotkin, *The Great French Revolution*, Londýn, Heinmann, 1919, str. 576-7.
- 10) Kropotkin, *The State: Its Historic Role: Selected Writings* (tr. Miller), str. 260-1 a 264.
- 11) Kropotkin, *Revolutionary Government Part III.: The Commonweal*, Londýn, 2. ledna 1892.
- 12) Kropotkin, *The Development of Trade-Unionism*, Freedom, Londýn, březen 1898.
- 13) Kropotkin, *Revolution and Famine*, Freedom, Londýn, prosinec 1887.
- 14) Kropotkin, *The First Work of the Revolution*, Freedom, Londýn, srpen 1887.
- 15) „Communist Anarchism“, Freedom, duben 1888.
- 16) „The Necessity of Communism“, Freedom, září 1887.